د پښتو

پخوانی تذکري

لیکونکی

حبیب الله رفیع

خپرونکی

د افغانستان اکادیمی

د تاریخ او ادب ټولنه

۱۳۵۰

AIRN452

دتاریخ‌اوادب‌ټولنې
خپرونې:نمبر «۱۰۲»

دافغانستان اکاډیمي
خپرونې:نمبر«۸»

د پښتو

پخوانې تذکرې

لیکوونکی

حبیب الله رفیع

خپروونکی

دافغانستان اکاډیمي

دتاریخ اوادب ټولنه

کابل- دولتي مطبعه
د۱۳۵۰ کال دوری «۱»

ACKU

ترون

دلوی اوخواخوږی پښتون
«محمد هوتك» لهٔنامه سره

دارساله په ۱۳۵۰ لمریز کال ددولتی مطبعی دلینو ټایپ پهٔخانگهٔ کی ترتیب
اویوزرټوکه خپره شوه.

ACKU

بسمه تعالی

تذکره نویسی وترتیب کتا بهای‌شرح احوال وآثار شاعران از زمان قدیم دربین مردم مشرق زمین رسم‌بوده است.

اگرچه به‌صدها جلد کتاب ازهمین‌نوع تذکره یا طبقات‌شعراء یامجموعه ومنتخب و سفینه و بیاض و جنگ(بضمهٔ اول) از زبان عربی ودری و پښتو وغیره درتصاریف روز گـار از بین رفته و گم گردیده اسـت، بازهم آنچه باقی مانده وبدست ما رسیده به‌قول یکی ازفضلاء «اعز من‌الکبریت الاحمر» است.

درین گونه کـتب بسا از نوادر اشعار السنهٔ شرقیه باقـی مانده واقوال شعرایی را حفظ کرده انـد که دواوین ایشان موجود بوده، ولی اکنون مفقود است، مانند دیوان اشعار قدیمترین شاعر شیوا زبان دری‌حنظلهٔ بادغیسی(۱) وابوعبدالله‌جعفربن محمد رودکی (۲)وغیرهما.

فن تذکره نویسی در زبان دری بعد از محمد عوفی (٦٢٥ ھ) مؤلف لباب الالباب رواج یافت و صدهـاکتب تذکرة الشعراء تألیف گردید، ولی کتابهای تذکره که پیش ازمحمدعوفی نوشته بودند ،اکنون در دست نیست مثلا مامناقب‌الشعراء تألیف‌موفق الدوله ابوطاهر خاتونی وزیر

---

(۱) به قول نظامی عروضی‌روزی‌احمد بن عبدالله خجستانی (مقتول ٢٦٢ھ) دوبیت رادردیوان حنظلـهٔ باد غیسی خواند (چهار مقاله طبع دکتور معین) وازین برمی آید کـه وی دیوان اشعار داشت .

(۲) عوفی گوید : اشعار او صددفتر برآمـده است (لبـاب‌الالبـاب ٢٤٦) رشیدی گفت :شعر او را من‌شمردم سیزده ره صد هزار؟

سلاجقه (حدود ۵۰۰ هـ) راکه یکی از قدیمترین این نوع کتب به زبان دری بود . صرف از قول دولت شاه (۳) و حاجی خلیفه (٤) می شناسیم ، که در حدود چهار وپنج صد سال بعداز او میزیستند ، واین کتاب گرانبها اکنون مفقود است .

در کتب تذکره واشباه آن بزبان عربی هم ، چنین کتابهای گم شده رابوسیلهٔ مولفات مابعد میشناسیم، مثلا قدیم‌ترین کتاب طبقات الشعراء تالیف‌محمدبن داؤد(۵) وبعداز آن طبقات الشعراء(٦) تالیف دعبل بن علی خزاعی (متوفا ۲۷٦ هـ) که‌ازمهم ترین کتب ادب و شعر عربی بوده اکنون‌دردست نیست ، باوجودیکه مؤلفان مابعدازوجودآن‌اطلاع داده وهم استفاده کرده اند .

زبان پښتو وتاریخ ادبیات آن‌بیشتر از تازی ودری بدین فقدان منابع مبتلاست ، زیرا سر زمین گویندگان این زبان قدیم آریائی ، از عصر هخامنشیان واسکندر تا قرن نوزدهم و زمان استعمار انگلیس برهند ، همواره ممر جهان گیران شرقی وغربی بوده واکثر آثار این زبان، درین گیرو دارهای ممتد وطولانی از بین رفته است .

در اوایل قرن دوازده هـ هنگامیکه بعداز مجاهدات طولانی مرحوم حاجی میرویس‌خان ، در قندهار یك‌حکومت‌ملی به وجود آمد ومردم بعداز یك قرن دورهٔ اغتشاش واسارت‌ومبارزه،روی آرامی رادیدند ، منشی در بار شاه حسین هوتك بن میرویس خان که‌محمد بن داؤد خان هو تك نام داشت ومرد بصیر و نویسندهٔ فاضلی بود ، باین نقص زبان پښتو ملتفت گردید ، وکتابی در تذکرهٔ‌شعرای پښتو به‌نام پټه خزانه نوشت ۱۱٤۲ هـ . که از روی نسخهٔ‌واحد خطی کتابخانهٔ علمه کابل ، تا کنون دوبار با حواشی و تر تیب‌وتعلیقات من طبع شده است :

طبع نخستین کابل ۱۳۲۳ ش

طبع دوم تهران ۱۳۳۹ ش

---

(۳) تذکرة‌الشعراء ۵۸ تا لیف ۸۹۲ هـ .

(٤) کشف الظنون ۲ر۱۸٤۲

(۵) الفهرست ٤۸ و کتاب‌الوزراءجهشیاری ۲۵۹

(٦) خزانة‌الادب ۱۲۱

این کتاب به‌مفهوم کامل یـــک تذکرهٔ شعراست، که‌ما به وسیلهٔ آن چند کتاب دیـگری راهــم از اشباه‌تذکرهٔ شعرای پښتو شناخته ایـم واین کتابها اگرچه مخصوص ذکـرشعـراء نبوده ولـی‌نمونـه هایی از اشعار قدیم زبان پښتو داشته است،مانند تذکرهٔ اولیاء تالیف سلیما ن ماکو (۶۱۲هـ)وتاریخ سوری‌محـمد بن علی بستی (حدود ۶۴۰ هـ) وغیره که‌درین کتاب ذکر و معرفی آن به تفصیل آمده است .

باری شرح و تعریف چنین کتاب‌های تذکرهٔشعراء واشباه ونظا ئر آن‌در زبان ملی پښتو همواره‌مطلوب‌بود ،واینك ښاغلی حبیب الله رفیع وردگ عضو فعال ودانشمند انجمن‌تاریخ وادب همت گماشت وایـن رساله رادربارهٔ کتب قدیم پښتو تازمان تألیف پټه خزانه نوشت ،وهر کتاب را به‌صورت تحلیلی دقـیق معرفی کرد .

وی‌درصدد آنست که‌جلد دوم‌این‌مبحث رادر شـرح کـتب تذکـره و نظائر آن که‌در قرن اخیر نگاشته شده تکمیل نماید .

انجمن تاریخ وادب چون ایـــن‌رساله‌را درموضوع خویش که یـك شق تاریخ ادبیات پښتو بـا شـدمفید دید ،به نشر آن اقدام نمـود وامیدوار است که در آینده نیـز آثار سودمند پښتو رانشر نماید .

۶حوت ۱۳۴۹

عبدالحی حبیبی

رئیس انجمن تاریخ وادب

دسر خبرې

دا خو ثابته او منل شوی خبره‌ده چې پښتو دافغانستان یو ه لرغونی او تاریخی ژبه ده چې دزرگونو کلو نو په اوږدو کې :
افهام او تفهیم پر ی شو ی،دبرلیکو نه پری لیکل شو ی ، شعرونه او سندری پری ویلی‌شوی او رسالی او کتابونه پکی لیکلی شوی دی ؛ او په پښتنوگی عالمان او پوهان تیر شو ی ، لیکوا لان او شاعر ان پکې منځ‌ته راغلی او دتور ی اوقلم خاوندان یی وار په وار تهولنی ته وړا ندی کړی دی ، چې کار نا می بەیی د تل له پاره دملی تاریخ په‌رنگینو پاڼو کې په‌زرینو کر ښو لیک وی .

خوله دی سره ــ سره دپښتنوپه خاوره باندی دخار جی یرغلگرو او متجاوز ینو دتاړا کو نو اویر غلونو او د داخلی اړ دوړو نو اوپیښنو په‌اثر پښتو ته‌لکه څرنگه‌چی لازمه وه په هغی اندازه‌پاملر نه نه وه شوی اوهم که دتذ یخ په‌ځینی دورو کې رو زل شو ی او پالل شوی وه ، اود لویکانو،غوریانو ، سور یانو ، لود یانو، هو تکیانو او نورو شاهی اوعلمی‌کورنیو له خوا لوړ مقام ور ته ورکړل شوی ؤ خو په ځینی نورودورو کې بیخی له‌نظر ه لو ید لی وه او حتی د ځینی قصد ی‌دښمنیو په اثر له صحنی څخه ایستل شوی او دپخوا نی روزنی‌درو ښانه لمر مخی ته یی هم وریځی دروی شو ی وی .

له‌نیکه مرغه د«تذکرة الاولیاء »،«پټې خزانی» او نورولر غو نو آثارو په پیدا کید لو سره دپښتودرو ښانه ماضی له‌مخ څخه څه

ACKU

ناخـــه پرده پور تــه شــوه او داقیمتي آثار د پښتو ژبې دنـــو ی تاریخي دوري سره دهغې دلرغونی‌رو ښانه تاریخي دوري د ښښلو لو دکړی په‌حیث ثابت شو ل چـــې‌دپښتو ژبې تاریخي تسلسل یـــی له تزلزل څخه خو ندی کـــړ اوخصوصاً دپتې خزانی له قـــیـــمتی غمیو څخه دپښتو ژبې په هره‌برخه‌رڼا ولو یـــده او دپـــښتو ژبـــی د سوا بقو ، آثـــارو ، اشعـــا رو ،لغاتو اونورو دغنا اوپو خوالی پـــه باب‌یی ډیر څـــه ز موږ تر لاســـه‌را ورسول چـــی په خـــپل وار به مفصلی خبری پری‌وکړو .

نو :

دا اثـــر هم چې دپور تنیـــوقیمتی آثارو په‌رڼا کـــې د پښتـــو په یو شمیر لرغونو تذکرو رڼا اچوی دپښتـــو د لـــرغوتـــو آثـــارو سره دپیژندګلوی په منظور لیکلی شوی‌دی .

په دی اثر کې د پښتـــو هغـــه‌تذکری چـــی یا خویـــی مستقیـــماً څـــو پانی ، یا ټولی لاس ته‌راغلی‌اویا یـــی پـــه غیر مستـــقـــیم دو ن مطالب موږته را رسید لی او لـــه‌نامه سره یی اشنا شوی یومعرفی کیږی ؛ داهم باید و وایو چـــی دپښتو پخوانی تـــذ کری ددی اثر په معو فی شوو تذکرو پـــو ر ی‌محصور ی نه دی ، بلکه زه بـــاور لـــرم چی د پښتو زیات شمیـــرداراز تذکری اوقیمتی آثاربه ورک ، سوی ، پـــه زړو قبرونـــوکـــی خښ‌او یـــا پـــه زړو کـــو رو نـــو کـــی د «تبرک» له‌پاره دو دونو ته پرا تهوی ؛ همدا راز دپښتو انتخا بـــی آثار او مجمو عی ډیری زیا تـــــی‌دی چې په دی اثر کـــې پـــه لنډو ډول څـــو کتا بـــو نـــه ښـــو دل‌کیږی .

ددی سلسلی بلـــه برخه اوسنی‌هغه تـــذ کری دی چی او سنیو لیکوالو لیکلی او پخوانی او أسنـــی شاعـــران او ادیـــبان یـــی پـــکـــی معرفی کړی دی ؛ دابر خه په‌نو ی‌او انتقادی ډول لیکله کـــیږی چـــی د دی سلسلی دبشپړ توب له پاره‌بـه‌یی « دپښتو او سنی تذکـــری » په نامه په خپل وار په ځا نګـــړی‌تـــوګ کـــی وړاندی کړو .

حبیب الله «رفیع»

کابل ـ باغ بالا مینه

۱۷ر۴ر۱۳۴۹

دمطالبو فهرست

سرليك	مخ
تذكرةالاولياء	۱
دتذكرةالاولياء دليكلو وخت	۱
دتذكرة الاولياء ليكونكى	۲
دتذكرة الاولياء محتويات	۳
دتذة الاولياء نثر	۳
دتذكرة الاولياء نظم	۷
دتذةالاولياء سوچه لغات اومحاوري	۸
دتذكرة الاولياء ليك دود	۹
دتذكرة الاولياء دنثر نمونه	۱۱
له تذكرة الاولياء څخه د نظم نمونه	۱۳
تاريخ سورى	۱۵
دتاريخ سورى دليكلو وخت	۱٦
دتاريخ سورى ليكونكى	۱٦
دتاريخ سورى محتويات	۱٦
دتاريخ سورى نظم	۱۷
دتاريخ سورى سوچه لغات	۱۸
دتاريخ سورى دنظم نمونه	۱۸
اعلام اللوذعى فى‌اخباراللودى	۲۰
داخبار اللودى دليكلو وخت	۲۰
داخبار اللودى ليكونكى	۲۱
داخبار اللودى محتويات	۲۲
داخبار اللودى نظم	۲۲
داخبار اللودى سوچه لغات	۲۲
داخبار اللودى دنظم نمونه	۲۳

سرلیک	مخ
لرغونی پښتانه	۲۴
دلرغونی پښتانه دلیکلو وخت	۲٤
دلرغونی پښتانه لیکونکی	۲۵
دلرغونی پښتانه محتویات	۲۵
دلرغونی پښتانه نظم	۲۵
د لرغونی پښتانه سوچه لغات	۲٦
دلرغونی پښتانه دنظم نمونه	۲٦
غرغښت نامه	۲۸
دغرغښت نامې دلیکلو وخت	۲۸
دغرغښت نامې لیکونکی	۲۹
دغر غښت نامې محتویات	۲۹
دغرغښت نامې سوچه لغات	۳۰
دغرغښت نامې دنظم نمونه	۳۰
بستان‌الاولیاء	۳۱
دبستان الاولیاء لیکونکی	۳۱
دبستان الاولیاء دلیکلو وخت‌اومحتویات	۳۲
دبستان‌الاولیاء نظم	۳۳
دبستان‌الاولیاء سوچه لغات	۳۳
دبستان الاولیاء دنظم نمونه	۳٤
تذکرهٔ اولیای افغان	۳۵
دلیکلو وخت اولیکونکی	۳۵
تحفهٔ صالح	۳۷
دتحفهٔ صالح لیکونکی	۳۷
دتحفهٔ صالح د لیکـلووخت اومحتویات	۳۷
دتحفهٔ صالح نظم	۳۸
دتحفهٔ صالح دنظم نمونه	۳۸
کلید کامرانی	٤۰
دکلید کامرانی لیکونکی	٤۰
دکلید کامرانی دلیکلو وخت	٤۱
دکلید کامرانی محتویات	٤۱
دکلید کامرانی دنظم نمونه	٤۱

سرلیک	مخ
ولیای افغان	٤٢
داولیای افغان لیکونکی	٤٢
داولیای دفغان دلیکلو وخت	٤٣
داولیای افغان محتویات	٤٣
بیاض	٤٤
دبیاض لیکونکی	٤٤
دبیاض دلیکلووخت اومحتویات	٤٤
دبیاض نظم	٤٥
دبیاض دنظم نمونه	٤٥
پټه خزانه	٤٧
دپټې خزانې لیکونکی	٤٧
هوتك اودهوتکو دوره	٤٩
دپټې خزانې دلیکلو وخت	٥٠
دپټې خزانې محتویات	٥١
پټه خزانه له‌کومه شوه ؟	٥٢
دپټې خزانې قلمی نسخې	٥٣
دپټې خزانې مآخذ	٥٧
دپټې خزانې نثر	٥٨
دپټې خزانې نظم	٥٩
دپټې خزانې سوچه لغات	٦٠
د پټې خزانې دنثرنمونه	٦١
دپټې خزانې دشعر نمونه	٦١
ددې دورې هغه آثارچې‌دتذکروحیثیت لری	٦٣
مخزن‌الاسلام	٦٣
دپښتو یوه‌بې‌نومه قلمی‌مجموعه	٦٤
چمن بی‌نظیر	٦٤
یوپښتو قلمی جونګ	٦٥
ګلشن روه	٦٥
کلید افغانی	٦٨
دپښتونخوا دشعر هاروبهار	٦٩
بهار ګلشن افغانی	٧٠

سرلیک	مخ
جشن نوروزی	۷۱
بهار نوروزی	۷۱
بهارستان افغانی	۷۱
شکرستان افغانی	۷۲
گلزار مدینه	۷۲
بهار جانان	۷۳
یادونه	۷۳
مآخذ	۷٤
فهرستونه	۷۷
دخلکو نومونه	۷۷
دځایو نومونه	۸۲
دټبرو نومونه	۸٤
دکتابو نومونه	۸۵
متفرق نومونه	۸۷

• • •

سمون لیك

له درنو لوستونکوځخه هیلهده‌چي له لوستلو نه مخکي به دالاندي غلطۍ سمي اوبیابه په لوستلو پیل‌وکړی :

مخ	کرښه	ناسم	سم
۵،۲	۲۶،۱۳	پښتو	پښتنو
۷	۳	وړکړه	ورکړه
۸	۱٦	نظ اونه	نظمونه
۹	۱۳	کښې	کې
۱۷	۳(له‌پای‌نه)	زبه	ژبه
۲۱	۱٦	له منځنه	له منځه
٤۱،۲۳	٦،۷	شیخ حمید	شیخ رضی
۲٤	۱٤	پښانه	پښتانه
۳۲	۱٤	وکړې!	به وکړې!
۳۲	۲۳	خولې	له خولې
٤۲	۱۹	شیخ قاسم	شیخ‌امام‌الدین
٤٦	۸	باعی	رباعی
۵۹	۲(له‌پای‌نه)	ددې قصیدو	ددری قصیدو
٦۰	٤	یوه	دیوه
۷۰	۹	یې	(زیات دی)

ACKU

((۱))

تذکرة الأولیاء

«تـذ کرة الاولیاء» تر اوسه‌دپښتو لوړ نـی تــذ کـره د ه چی موږ یی پیژ نو او خــو پانی‌یی لاس ته راغلـی دی ، تـر دی تذ کری دمخه په‌پښتو کــې مو ږته تذ کره څه‌چی حتی «دسالووږمه» څخه پرته بـل منثور کتاب هم نـه‌ؤ معلوم ؛ نو دادی تر ټولو دمخـه لازم گڼم چې تــذ کرة الاو لیــا ءوپیژنو او هغه معلو مات چی ددی کتاب په باب ز موږ محتر مـــو محققینو لیکلی د لته را غـــو نډه کړم .

د تذکرة الا و لیاء دلیکلــووخت :

تذکرة الاولیاء لــه ٦١٢ هـ،ق څخه را ورو سته تألیف شو ی خو دا پوره معلومه نه ده چی په همدی‌پورتنی که په کوم بل را وروستـه کال به‌لیکله شوی‌وی؟ خو هــو !دلیکلو اود مواد و راغـــو نه ولو اقدام خو یی په همدی پورته، کا ل‌شوی دی ؛ لکه په دی باره کــې چی په خپله سلیمان ماکو دتذکری‌لیکو نـکی وایـی: «.... پـه سـن دوولس شپږ صوه (سوه) دهجری‌نللی وم او دپښتنخا (پښتونخـوا) په راغو او کلیو گر ځیدم اومراقددااولیا او واصلینو می پلټل او پـه هـر لـوری می کـا ملان مـوندل او د دوی په خد مت خا کپای اوهر کله په‌سلام ورته ولاړ ، چی له‌دی‌سفره په‌کور کښینستم‌او تـنها کـی مـی وچـا و دلـی دپـښو بـیـاپا څیدو لـم او له ښښتنـه مـی مرستون شوم چی احوال د هغـوکاملا نو وکاږم او دوی چی هغه ویناوی پاته کړی او پښتانه پـــه‌لولی اوس ... » (۱)

زمونږ تـذکرة الاولیاء لـکه دشیخ عطـار تـذ کـرة الاو لیا ء غـوندی یوازی د اولیاؤ د زهـد اوتقوی کیسی نه کوی بلکه دهغوی سیر ، اخـلا ق ، کور نـسی ، دژوند زمانه او ادبی مقام بیل-بیل رانبیی ؛ همدا رنګه په دی تـذکره کې هغه مستند معلـومات را ټـول شوی کوم چې د دی تـذ کر ی‌سترګور مولف یاپه خپلو ستر ګو لیدلـی اویایـی دپښتو نـخوا لـه‌کا مـلا نو څخه او رید لی دی اودا تـذ کره یې ورو سته له ډیـر وېلټنو اولیدنوکتنو لیکلی ده‌چی‌په‌دی سبـب دا دپښتـو یـوه مستنده اوموثو قه تذکره ده خوله بده مر غـه چی پرته له‌اوو مخو ددی تـذکری‌نوری پاڼی له منځه تللی دی او دا اووه مخه‌هم د هیـواد دپیـاو ړی‌محقـق پـوهاند عبدالحـی «حبیبی» په زیار پیدا شوی او هم دنو مو ړی‌محقق له خوا‌په لـومړی ټـو ك «پښتانه شعرا ء » او د ۱۳۱۹ه‌،ش‌کال پـه کـابـل کـا لنی کـی زینکو ګراف شوی دی . داتذ کره‌سر بیـره پـردی چـی د پـښتـو او لیا ؤ اوعاز فانو اخلاق او احوال‌بیانوی د دوی دکلام نمو نی هـم لری اوهم د دوی روحانی مقا مات‌اود تصوف برخه څر ګندوی ؛ نـو له‌دی جهته موږ دا تـذ کـره دتـذکرۀ اولیـاء او تـذ کـر ۀ شعرا ء تر منځ یوه جا معه نسخه ګڼلـی‌شو .(۲)

د تذکرة الاو لیاء لیکونکی :

ددی قیمتی کتاب لیکو نکـی‌سلیمان دبار ك خان صـا بـز ی ماکو زوی دی چی دکند هار پـه‌ارغسان کـې او سیده ؛ لکـــه، په دی باره کې چی دی په خپلـه‌له حمداو نعت‌څخـه وروسته وایی:
«... امابعد زه‌غریب خاوری سلیمان‌زوی دبارك خان ماکو صابزی چی په ویاله دارغسان هو سیږم او پـه‌دی مـز کـوپا ئیـږ م ... » (۳)
د«ماکو» قام په باره‌کی استاد حبیبی‌د پښتو ادبیاتو د تاریخ په دو هم ټوك کی داسی لیکی: «دماکو قـو م‌تر اوسه هم لږ تعداد هوری‌اوسی اوپه ابدالیـو (درانیو) کی شاملیږی.....» (٤)

لکه مو ږ مخکی هم ولو ستل‌چی سلیمان ماکو دتـذ کرة الاولیاء د لیکلو له‌پاره په راغو او کلیـــوګرځید لی ، داو لیا ؤ او واصلینو مرا قدیـی پلټلی او په‌هر لـور یی‌کا مـلان مو ندلی ، هغوی ته پـه

سلام ولاړ اود هغوی خد مت یې کړی دی چې بالاخره او ورو ستـه لەدی سفره یې دخپل دی ګټو راثـرپـه تألیف پیل کـړی او د پښتـو دالو مړنۍ او قیمتی تــذ کره یې دعمل ډګر ته را ایستلی ده ، خـو د افسوس ځای دی چـې دا تــذکره‌پو ره لاس ته نــه ده راغلـی او نیمګړی ده‌نوکه خدای وکړه او ددی‌تــذ کری نوری پاڼې هم لاس ته راغلی دپښتو په ادبی تا ریــخ‌کې‌به ستره اضافه وی .

د تذکرة‌الاولیاء محتویات :

د دی تــذ کری په مو جوده‌اوومخو کـې دپښتو دالا نــد ی څلور تنه عار فان پیژ ندل شو ی‌او ددوی دکـلام نمو نی راو ړلـی شوی دی :

١ ـ قدوة الوا صلین شیــخ‌مشا یخ بیټنی .
٢ ـ شیخ ملکیار .
٣ ـ شیخ اسما عیل .
٤ـ بختیار .

دا هغه څلور تنه د پښتــوعار فان دی چی ددی تــذ کری له مو جوده پاڼو څخه لاس ته راغلی،خو هو که داتــذ کره ټوله لا س ته‌راغلی وای ممکن چی دډیــرو نورو پښتنو عــار فانــو او ادیــبا نــو له خیرو سره هم اشنا شــــو ی‌وای .

دتــذکرة الاولیاء نثر:

څرنګه چی دتذکرة الا ولیاء نــه‌مخکی دموږ لاس ته دپښتو بـــل کوم منثور اثر نه‌دی راغلی نو لـه‌ی نبله نه شو کولای چـی دد ی تذکـرې نــثر د هغه وخــت لـه نورو نــثرو سره پرتله کـړو ؛خـو ددی تذکری دنثر دپو خوالــی لـه مـخــی دومـره ویـلای شو چـی دپښتو نثر له‌دی تذکری نه مخکــی‌هم اوږده ماضی تیره کـــړ ی ده او لکه‌په دی لـــړ کـې چی مـوږتـه د ٢٠٠ هـ،ق کال پـه حـد ود «دسا لو وږمه » په نامه یو بـــل‌منثور کتاب هم معلـوم دی خـــو څرنګه چی دنو مو ړی کتاب متـــن‌زموږ په‌لاس کې نشته او یـوا زی دپټې خزانی دلیکنی په استناد (٥)یی محض په نامه پیژنو اوبس نـو

ځکه دتذکرة الاولیاء نثر لو مړی نثر دی چی زمو ږ لاس ته راغلی خو بیا هم باید و وایوڅرنګه چی دتذ کری ټول متن په لاس کې نشته، نو په قطعی‌نو ګه‌حتی دتذکری په خپل نثر کې هم قضاوت نه شو کولی اوددی تذکری د نثر ټول خصوصیات نه، شو بیانو لی خو بیا هم هغه‌نظریات چی دپښتو محققین یی ددی تذکری دنثر په‌باب لری دلته‌سره له خپلو نظر یاتو لیکل غواړم .

پو هاند حبیبی ددی تذکری‌دنثر په باره کی داسی لیکی : تردی دمخه د پښتو نثر کومه منثوره‌نمونه موږ ته‌نه ده معلو مه چی پخوا به دپښتو نثر څنګه ؤ ؟ اوڅه‌سبك او ډول یی لاره ؟ خودسلیمان ماکود نثر پوخوالی او متانت داراته څرګندوی چی ددغه عصر نثرونه به‌دغسی پاخه وو او لکه‌دپارسی نثر چې هم په دغو غزنوی او غوری دو رو کې متین ،پوخ اوخوږؤ ، دپښتو نثر به ښه او د فصاحت اصولوته نژدی ؤ (٦) بیا ورو سته پسی لیکی : دا نثرونه که په تحلیلی ستر ګه‌وکتل شی ترد غو درو عوا ملو لاندی یی نشوو نمارا ته ښکار ه‌کیږی اوپه هغه، ادبی محیط کی چی دی نثر وجود موندلی‌ؤ هم‌دا دری عوامل مو جود وو :

١ – دپښتو ژبی خپل اثرچی سلیمان پښتو نؤ او دپښتو ژبی ویو نکی ؤ نو طبیعی ده چی دغه عامل به دده د نثر پرادبی بنیه او جوړ ښت پوره اثر در لوداو ښایی چی ترده دمخه چی کوم نثاران موجود وو دهغو دلیکلوسبك به‌هم پرده د رو ند اثر لاره .

٢ – په پارسی ژ به کې‌چی کوم ادبی حرکت مو جود ؤ او دسلیمان ماحو ل یی نیولی ؤضرور به‌یی دده پر نثر هم اثر کړی وی . په دغه عصر کې‌پارسی نثر رشد موندلی ؤ هم په غزنی ، هم په خراسا ن ، هم په‌هند کی خپل عروج ته رسیدلی ؤ «تاریخ بیهقی» او «زین الاخبار» اود محمد عوفی «لباب الا لباب» او «جوامع الحکا یات» او «تاریخ‌سیستان »او بیا «طبقات نا صر ی» اونور کتب ددغه عصر مهم منثو رآثار دی ځکه، چی پښتو هم دد غی

ادبی چاپیر په منځ کی ژو ند کـاوه‌نـو یی اغـیزی هـم طبیعی د ی.

۳ ـ په دغه عصر کې عر بی‌ادب او عربی ژبی هم پــوره او بشپړ اثر کړی ؤ ، په‌خپله پاړسی نثر هم پـه ابتـدا کـې تر دغـه اثر لاندی نشـو و نمـا وکـړ ه د«۵۰۰ه» په حدودوکی چـی کـو م پاړسی منثور کتب ولیـکل شوه ،دعربی ژبی اغیزی پکـې ځر گندی دی ځکه چی پښتنا نه هم دعر بـی‌ثقافت سره پـه دغه زمانـه کـې پوره ارتباط لری پر پښتو هم دعربی‌اثر شوی دی .

د سلیمان ماکو په حیا تـی محیـط کـی د غـه دری سایقـه موجود وو ، چی هر یو پر ادبـی‌تحول اودلیك اونثر پرډول با ند ی طبعاً اثر کوی اوزه تـرهم د غـودرو عواملو لاندی دسلیمان نـثـر تحلیلوم . (۷)

نـو مو ړی ښا غلی دا دری‌پور تنی عنوانو نه (پښتو توب ، دپاړسی او عربی اغیزه) په بشپـړډول سره څیړلی خو ځـر نگه چی دلته دټولو لیکل اوږ دیږی نوځکه‌دهغه بحث لنډ یزلیکم :

د تـذکـرة الا ولیا ء نــثـر دپښتو توب له خوا دوه ډوله دی‌چی لومړی یی دادا طرز اوجمله بند ی‌او دوهم یی دعباراتو تلفیق او سره نښلول دی . دپښتو توب له پلوه‌که دده نثـر وسپړ و روان او بـی تعقیده دی ، جملی یی دور ځنـی‌مکالمی رنگ لری ، عبارات یــی لنډ ـ لنډ او وا ضح دی اودپښتوډیـر زا ړه او مهـجو ر کلـمـا ت لری .

همدا رنگه دپاړ سی ژ بــی‌اثر هم دتـــذ کرة الاو لیاء پـه انشاء کـی شته ، په دی نثر کـې ځینـی تـر کـیبو نـه او جملی شته چی خاص دپاړ سی رنگ لری‌لکه دمضاف الیه دمخه راوړل یـاد پاړسی‌کلمو استعما لول اوهمدارنگه‌د تـذ کرة الاو لیاء په نثر کـی تر پاړسی نه دعر بی اغیزه زیاتـــه‌ده او علت یی همدا دی چی عربی په دی وختو کی دپښتو دینی اودرسی ژبه وه؛ مثـلا فعـل یی تـر خپلو متعلقو مفا عیلونه دمخه راوړی‌چی دا دعربی ژبـی خاصـه ده او همدا رنگه دعر بی کتـه متـه تر جمه‌لکه : «نقـل کاوه شـی» چـی د

«نقل» یا «حکی» پښتو تـر جمـــه‌ده . (۸)

دتـــذ کرة الاو لیاء دعر بی‌تر تأ ثیر لاندی راتلل دپښتو یـو بـــل محقق ښا غلی قیام الد یـن«خادم» داسی بیان کـړی : غټـه خبره چی په‌دی نثـر کـی نظر تـه‌راځی داده چی‌په دی کی دعر بـی رنګ معلو میږی ، جمله بنـــد ی‌او ادایی دعربی دتأ ثیر لا نـــدی دی ، زه دانه شم ویـلای چی هغه‌و خت ګو نـدی د پښتو طبیعـــی آهنګ دغسی ؤ ، بلکه کیدی شـــی‌چی خپله سلیمان دعر بی تعلیـــم یافته اوسی نوده چی پښتو نـثـرلیکلی دی طبعاً دعر بی داثر لاندی راغلی دی ، دسلیمان په عر بـــی‌تعلیم باندی دا خبره‌هم دلالت‌کوی چی دده په‌نثر کی عربی الفـا ظ لکه‌قـطـب ،قـــدوة الـوا صلـیـن ، مراقد او داسی نور شته او صحیح‌خبره داده چی په دغه وخت کـــې پرته له عربی څخه بله د تعلیــم‌ذریعه وه‌هم نه .

دا چی موږ وویل دده پــــه‌نثر کی دعربی اثـر معلو میـږ ی د لاندی جملو څخه ښه ځرګندیږی :

۱ ــ وایم حمد او سپاس دلوی خاوند .

۲ ــ نقل کا ندی چی شیـخ‌بیټنی هو سېد ه پـــه غره دکسی باندی .

۳ــ سړیـــن نه درلود زامن .

٤ ــ خدای مهربان داسماعیل‌په‌بر کت سړ بن ته‌نصیب کـــړ ه دونی زامن چــی اوســـ تـــر وســ‌تېرشو ګڼون دهغو .

۵ ــ ډکه شوه مځکه دپښتنخاد دوی په‌کول ...

په پور ته جملو کې دعر بی‌رنګ ځر ګند دی ، څـــو ك چی‌د عربی سره اشنایی لری هغـــو ی په خپله پوهیږی . زه‌نه غـوا ړم چی دنحو او جمله بندی داصولـوپه بیان چی یو رقـــم تحصیـل د حاصل یې ګڼم ،خپل مضمون اوږدکـړم ... هو ! دو مره قـدر ی به ووایم چې دغه جملی نـن ورځ‌موږ په پښتو کې څـــه رنګ اداکوو ؟ وګوری ء ! :

۱ ــ دلوی خاو نـد حمـد اوسپاس وایم .

۲ــ داسی نقل کاندی چـی‌شیخ بیټنـې د کیسی پـه غـــر ه اوسېده .

۳ ــ سرېـــن زا من نــه‌در لودل .
٤ ــ مهربان خدای داسماعیل‌په برکت سرې بن ته دو نی زامـن ورکړه چــی اوس د هغــو گنهــو نتروس تېر شو .
٥ ــ د دوی په‌کهول د پښتونخــوا مځکه ډکه شوه . (۹)

مطلب داچی دتذکرة الا ولیاءنثر موجز اوله ادبــی مــزایا ؤ ډک دی له سجع او موا زنی څخه تــرډېره حده په څنگ دی او لکــه د روښا نــیانــو او اخــوند درویــزه دوی نثر غوندی له تصنع او تکلــف څخه بالکل خالی دی ؛ په ځینـــی‌ځایو کې دترنم حروف هم راوړی ــ دتر نم حــروف دپښتو په اولسی‌ادبیاتو کې ځای په ځای پیداکېږی خصوصاً په لنډه یو کی ستره برخه‌لری او دپښتــو زیــا تره لــنډ ی همدا دترنم په حروفــو ختمیــږ ی‌لکه پــه دی لنــډ ی‌کی: «دزړه پــه سر مــی اور بلیږی * کــه څــوك تو دېږی زما خواته دې راځینه» «په تــذ کرة الاو لیاء کې دتر نم دحروفو په را وړلو سره په هغــه کلمو کې څه نه څه سجــع هم منځ‌ته راغلی لیکن داسجع یو طبیعــی رنگ لر ی او تکلفی خوا یـــــی‌کمز ورې ده نوځکه په او ریدونکو ښه لــگــی او لــکه د روښانیــانــواو اخوند درو یزه دوی‌نــثر غو ندی سړی یې په ویلو نه ستړی کیږ ی‌او دکوم تکلیف احسا ســی نــــه کوی .

دتــذ کرة الاولیاء نظم :

هغه نظمو نــه چـــې پـــه‌تــذکرة الاولیاء کې را غلی خاص ملی رنگ لری او لکه مخکې مو چې‌وویل دتــذ کرة الالیاء په نــثر کی د عربی او پارسی تأثیر ښکار ی‌خــو نظمونه‌یی څــر نــگه چــی په داسی وخت کې ویل شوی چــې‌هغه و خت دعر بی تأثیر په داسی ځایو ډېر کم ؤ نوځکه دعر بـــی‌او پارسی تأثیر نه پکې ښکا ریږی اوبه‌داسی ملی وزم ویل شوی چــی‌لــه ویــدی سرو دو نــو ســر ه سر لگوی اودنورو آریا یی ژ بـــوداشعارو په وزن او ترتیب دی او هماغه راز مطالب پکې ځای شو ی‌دی . چې خصو صاً په دی بر خه کــې دبیتې نیکه شعر دیادو لـــوو ړ دی مثــلا لکه پــه ویــدا کــی به چـــې ویل کیــدل : «خــدای دژوندون وا کمن دی ، مالك الملك

دی ، دی ښاغلی کورنۍ سرو ته ورکوی ، نو خدایه موږ ستامری یو بی او لا ده بی ښیګنی‌مومه وژنه ... » (۱۰) نوهمدا رنګه بیت نیکه هم‌ویل :

« داوګړی ډېر کړی خدایه !*لویه خدایه ! لویه خدا یه!» (۱۱)

چی ورو سته به یې په نمو نه‌کې راوړو ؛ یالکه دشیخ ملکیار داحما سی او رزمی سندره :«ښبنتن مومل دی» (۱۲) چی په خاص ملی‌وزن او د پښتنی روح‌سره سم ویل شوی ده؛ که څه هم دشیخ اسماعیل پاړکی دعربی‌اودری‌اشعارو په ترتیب دی خو څر نګه چی داپاړکی مذهبی رنګ لری‌او هغه وخت په مذهبی چا رو کې عربی زیات د خل در لودنو ځکه څه نه څه دعربی اثر پکې لیدل کېږی خو بیا هم دپښتوزیات سوچه لغات پکې را غلی چې ورو سته به پرې وغږېږو واوهمدا رنګه دقطب بختیار شعر هم په ملی وزن دی .

هغه نظمو نه چې په‌تذکرة الاولیاء کې راغلی هر یو هم دموضوع په لحاظ اوهم‌دوزن اوترتیب په لحاظ سره بیل ـ بیل‌دی. مطلب داچې دا ټول نظاونه په سوچه پښتو لغاتو ښکلی شوی ،د پښتو په ملی اوزانو برابر دی اوله‌آریا یی سندرو سره سر لګوی .

د تذکرة الاولیاء سو چه‌لغات او محاوری :

تذ کرة الاو لیاء سر ببره‌پردی چې زموږ لاس ته دهغه وخت نظم او نثر را رسو ی، ډېرداسی بوبه پښتو لغات او سو چه محاوری هم راپه‌ګو ته کوی چی‌اوس له استعماله لو ید لی دی .

دبو به لغاتو په برخه کې‌یې دالاندی لغات د یادولو وړ دی مثلا دګرو هیدل مصدر دګرویدنو او عقیده کر دن په معنی په تذکرة الاو لیاء کې د همد ی‌څخه « وګرو هېد » په فعلی ډو ل دګرو ید په معنی راغلی دی ، یا «پاړکی» دشعری قطعی په معنی ، همدا رنګه «ستر ښبنتن» د لو ی‌خدای ، «ګنهون» دګناهو او شمېرلو، «دښن» د دښمن ، «جوبله» دجنګ،«کول» دکور نی او کهول «ستانه» دولی ، «تاتوبی» د مسکن ، «سوبه»دفتح ، «نړی» د دنیا ، «خرځ» د

خجل او شرمنده ، «میشت» د استوگنی او «هسك» د اسمان په معنی استعمال شوی دی چې پەدی پور تنیو لغاتو کې اکثره داسی لغات دی چې او س پەمحاوره کې نشته او که په لیك او ادب کې راننو تی وی هم لەهمدی کتاب څخه ور ته راغلی او ددی کتاب دپاڼو دپیدا کیدو نەمخکی څوك نه وو ور سره اشنا . همدا رنگه ځینی سو چه اصطلاحات او محاوری هم پکې راغلي چې دپښتو توب لەپلوه دزیات قدروړدی‌لکه: «تنهاکی‌می وچاو دلی دپښو» چې مطلب یې‌خپل کورته راتگ ، هو سایی او د سفر د ستړتیا لیری کیدو وختدی، یا مثلا «له ځښتنه مې مرستون شوم» چې مر ستو ن دلته دمددغو ښتلو معنی لری او همدا سی نور ...

د تذ کرة الاو لیاء لیك‌دود :

په تذ کرة الاو لیاء کښې‌د پښتو مخصوص توری لکه : ټ،ځ * ،څ، ډ،ړ،ږ،ښ‌او ڼ پەهمدی اوسنی شکل لیکل شوی ، دگ توری ته هم کې ی ورکوی او «گ» یی لیکی ؛ «و» ، «ه» او «ی» ډیر کم دحر کاتو او څو ځنډوله‌پاره استعمال شوی دی ؛ د «دی» «می» او «یی» ضمیر ونه بی له «ې»(د،م،ی) لیکی ؛ یوه پەزړه پوری خبره داده چې پەتذ کرة الاولیاءکی د«چې» توری هم په «ی» یعنی « چې» لیکل شو ی چې‌اوس هم ډیر لیکوال داتور ی په «ی» لیکی چې په دی ډول سره‌تلفظ ، ادا او گرامری قوا عد و ته لنډ یږی .

د سلیمان ماکو داملاء نمونەپه دی ټوټه کې وگورئ ! :
« ... امابعد زه غریب خاوری‌سلیمان څو ی دبار ك خان ماکو صابزی چې پ و یاله دارغسان‌هو سیږم اوپ دمز کو پائیږم پسن

* له دی نه بریښی چې دپښتو د «ځ» توری په پخوا و ختو کې هم‌په همد ی شکل لیکل‌کیده خو ورو سته ـ ورو ستە بیا د «ځ» په شکل او یاد «ج» (چې‌لا ندی او باند ی یو یو ټکی لری) په بڼه رواج شوی او پەدی‌ورو ستیو و ختو کې بیر ته خپل اصلی شکل ته را اوښتی دی .

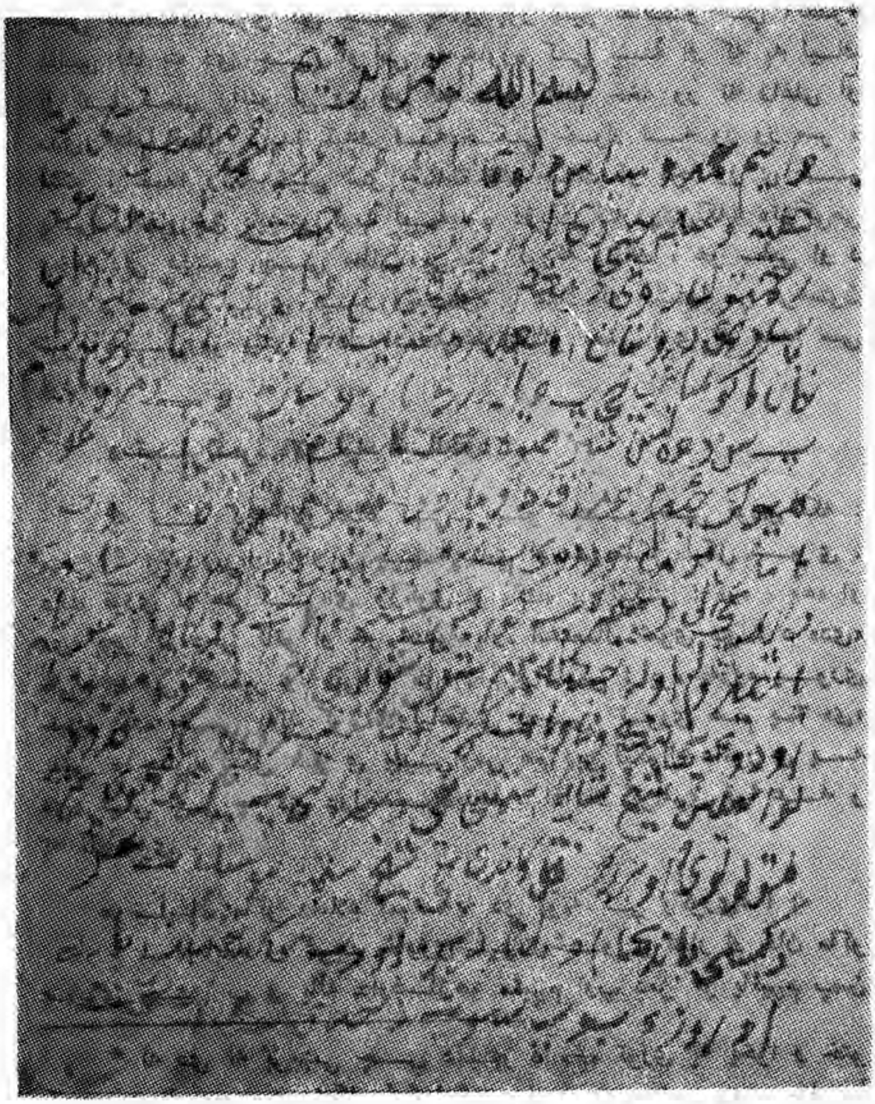

د «تذکرةالاولیاء» دقلمی نسخې دلومړی مخ عکس
چې نقل یې په «۹» مخ کې وړاندې شو

دوه لس شپږ صوه د هجری تللیوم اود پښتنخاپ راغو او کلیو
ګرځیدم او مراقبه د اولیاء اوواصلینوم پلټل اوپ هر لوری
م کاملان موندل او ددوی پ خدمتخاکپای وم او هر کله پ سلام
ور ته ولاړ چې له دسفره پکور کښ کښینستم او تنهاك م
وچاودل دپښو بیا پاخیدو لم او لهځښتنه م مرستو ن شوم چیاحوا ل
د هغو کا ملانو وکاږم او دوی چیهغه ویناو پات کړ د او پښتا نه
پ لولی اوس » (۱۳)

له پور تنی املایی نمو نیځخه دارا څر ګند یږی چې د
تذ کرة الاو لیاء املاء نسبتنوروړا وروسته کتابو لکه مخزن
الا سلام ، خیر البیان او...ته ډیرهله اوسنی املا ء سره اړخلګوی
خو هو په ځینو ځایو کې داسیځای «ه» یا «ی» دزور او زیر
لهپاره استعمالو ی چې پخوا نیوهیڅ نه ده استعمال کړ ی لکه
«له دی سفره» اماپه ډیرو ځا یوکې بیا مجهولی ی ګانې څه
چې حتی معرو فی یې ګانې هم‌نه لیکی لکه په دی جمله کې:
«پات کړد» چې بنا یی : «پاتې کړی دی » یې لیکلی وا ی چې
په «کړ ی» او «دی» کې یې‌معروفی یې‌ګانې پرې ایښیدی .
خو په هرحال دده املاء تردهرا وروسته پښتو کتابونو نهاوسنی
املاء ته ډیره ورته ده او خصوصاًدپښتو دمخصوصو تورو لیکل چې
تول یې په همدی او سنی شکل‌لیکلی او سره لهدی چې حتی
اوس هم ځینی خلك « ن» د«نړ»«ځ» د «ج» (یو ټکی لاندی او بل
باندی) او «ځ» په شکل او هم«ګ» په دری شکل «ګ» لیکی‌اما
دده په املا ء کې یې همدااوسنی کره او منلی اشکال راغلی
دی .

دتذکرة الاولیاء دنثر نمونه :

«نقل هسې کا ندی یار انوچې په روز ګار دشیخ بیټنی کې
دده ور ورچې سړبن نو میه او پرشیخ هم خورا ګران ؤ ، نه در لود
زامن اوهر کله به (یې) ویل خپل‌وروړته، بیټنیخپل زوی اسماعیل
ور کاوه او لوی سود سړ بن‌په کاله خدای مهر بان داسما عیل
په برکت سړ بن ته نصیب کړهدونی زامن چې او س تر و س

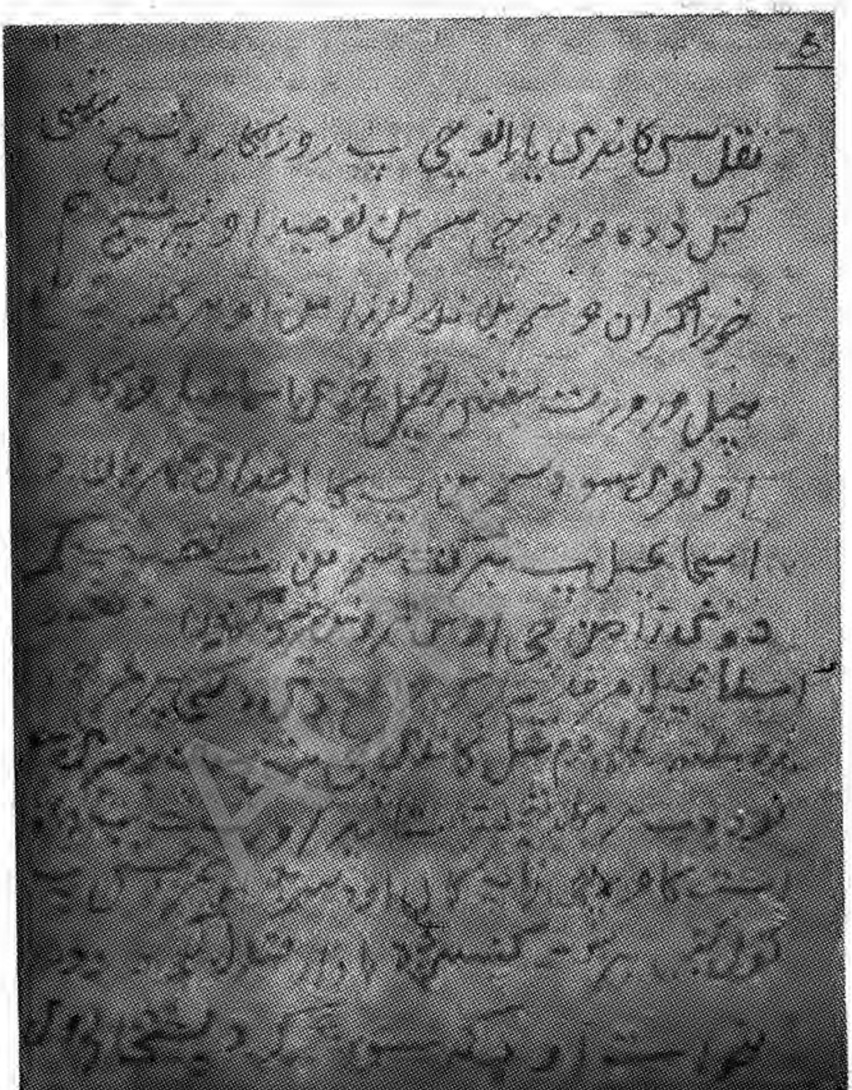

د «تذکرة الاولیاء» د قلمي نسخې یو بل مخ
چې نقل یې په «۱۱»مخ کې وړاندې شو

تېر سو ګنهون دهغو ، داسما عیل‌مرقد مبارك واقــع دی د کسـی پر غره ، چې زه هلته تللـی وم ، نقل کاندی چـې ښځنی سپین‌ږیری شو ، نوده به هر کله ښځښتن‌ستایه‌اورب ته‌به (یی) درخواست کــاوه چـې زما پــه‌کالــه او دسږبــن اوغر ښتی په کول کې برکت‌کښېږده با دار قبول کــړه دده درخواست‌دکه شوه مزکه د پښتو نخوا د دوی په کهول » (١٤)

لــه تذ کرة الاو لیاء ښځــه‌دنظم نمونه :

لو یــه خــدایــه ــ لو یــه‌خــدایه
ستایه مینه پــه هر ځا یــبه
غـــر و لاړ دی در نــا وی‌کــې
وا ږه‌ژ وی پــبــه زا ری کــیــې
د لــتــه د ی د غــر و لمنــې
ز موږکــږدی د ی پــکی پــلــنــی
داوګړی ډېر ګړی خدایه
لویه خدایه ــ لویه خدایه
دلته لــږ زمو ږ اور بــل د ی
وور کورګــی دی ووړبــور جــل دی
مینه ستا کــنــې مو ږ میشته‌یــو
بــل‌دچا پــه‌ملــه تلــه نــه یــو
هسك او مځکــه نغښتــه‌ستا ده
د مــړ و و ده لــــه تــــا ده
دا پالنــه ستاده خدا یــه
لویه خدایه ــ لویه خدایه
«بیبۍ نیکه» (١٥)

ددی برخی‌حواشی اومراجع :

١ ــ دتــــذ کرة الاو لیاءهغه‌قلمی پاڼې دی وکتلی شی چــې د لومړی ټــو ك پښتا نه شعرا ء د٦٤ او ٦٥ مخــو اود کــابـــل د ١٣١٩ کال کالنۍ د ١٧٤ او ١٧٥مخـــو تــر منځ زینکــو ګــر اف شوی‌دی. (اوهم‌یی دوه مخه مخکې وړاندې شول) .

۲ ـ دپښتو ادبیا تو تاریـــخ‌دپو هاند حبیبی تـأ لیف ـ دو هم ټوك ، دوهم چاپ ـ ۲۱۳مخ .
۳ ـ په پښتانـه شعـراء اوکابل کالنۍ کی دی دتذکرةالاولیاء قلمی پاڼې وکتلی شی .
٤ ـ دپښتو ادبیا تو تا ریـخ۲۱۱ مخ .
٥ ـ پټه‌خزانه‌ـ لوموړی چاپـدمحمد هـو تك تألیف ٥۹ او ٦۰ مخونه .
٦ ـ دپښتو ادبیا تو تاریـــخ۲۱۳ مخ .
۷ ـ همدا کتاب ۲۱٤ مخ .
۸ ـ همدا اثر له ۲۱٥ تر۲۲۰مخ پوری لندیز .
۹ـ دپښتو نثر تا ریـخـی تطـورات او دنـثر لیکـو نکو تـذکر ه د۱۳۱۹ کال کابل کالنۍ ۳٥۲ مخ .
۱۰ ـ ریـگویدا ـ ۷ باب ـ٦ فصل او ومه سندر ه ـ داستـــا د حبیبی دپښتو ادبیاتو تا ریخ ددوهم‌ټـوك په حوا له ـ ۱۰۸ مخ ؛ همدا رنـگه دا سنـدره نـومـوړی‌محقـق دپښتو ادبیا تو تاریخ د لـوموړی ټـوك په ۷٦ مـخ کـې هم‌دعباراتو په‌تغییر ضبطه کړې‌ده .
۱۱، ۱۲ـبـشپـړ شعر و نـه‌دی په پښتانه شعراء او کابـــل کالنۍ کی دتــذ کرة الاو لیاء پـه‌زینکو گراف شوو پا ڼـو کې وکتل شی .
۱۳،۱٤،۱٥ ـ په‌نو موړو کتا بوکـې دی دتـــذ کرة الاو لیاء قلمی پاڼی وکتلی شی .

((۲))

تاریخ سوری

له تــذ کرة الاولیاء څخه‌وا وروسته «تاریخ سوری» دوهمه پښتو تــذ کره ده چــې مو پیږ پېژنو ، کــه څه هم ددی کتاب متن لاس ته نه دی راغلی خو یـوا ز ی«پټه خزانــی» یـې د «لــر غو نی پښتانه » (۱) په حوا له مو بږ تــه‌نوم راپه گوته کــړی دی ؛ سره‌له دې چــې د دې کتاب له نامه‌څخه‌بریښي چــې دابه دسور یانــو د کور نی عمو می تاریخ ؤ خو څرنگه‌چې دسور یانو کــو رنی له یو ی خوا پښتنا نه اوله بلــې خواد‌پښتوادیبان هــم وو او لکــه «امیــر کروړ» * غوندی امیر پکې تېرشوی‌چــې هم دتوری خاو ند ؤ او هم دقلم اوتر اوسه پوری په پښتو کې‌له ده څخــه مخکې شاعر نه لرو او هم دسو ری در باری شاعرانود کــلام نمو نې او پېژ ند گلو ی پکی راغلی نو څکه غـوا ړو چــی‌دا تاریخ دیو ی قیمتی تــذ کر ی په حیث دلته معرفی کړو :

---

* امیر کروړ دسو ری کورنی‌یو تکړه او اتل امیر دی چې لــه خپل پلار امیر پولا دنه وروستــه‌دغور په مندیشس کــې په ۱۳۹ هـ،ق کال امیر شو ،تراوسه دی دپښتولومړی شاعر گڼل شوی دی ، کــه څــه هم استاد حبیبی د پښتــوادبیاتو دتار یخ پــه دو هم ټو ك کــې دپښتو دوه‌نیم زر کلنی شعرخیړلی اوتحــلیل کــړی دی ، چــې دلوی داریو ش دهخا منشی کورنی‌دیوه مشهور پاچا د دوری دی خــو بیاهم تراوسه دسلاست، روا نی‌اوسوچــه تــوب له پلــو ه همدا د امیر کروړ شعر دپښتو لو مړ نــی‌شعر بللای شو .

د تاریخ سوری دلیکلو وخت :

لکه مخکې موهم وویل څرنګه چې تاریخ سوری اوس زموږ په لاس کې نشته او حتی د پټې خزانې د مؤلف په لاس کې هم نه ؤ او هغه هم د لرغونی پښتانه په وسیله پېژندلی دی نو ځکه په یقینی ډول د دې کتاب دلیکلو کال نه شو ښودلی خو د تخمین له مخې د و مره و یلای شو څرنګه چې د ۷۵۰ ه ق په حدود و کې شیخ کته له دې کتاب څخه اخیستنې کړې دی او همدارنګه په دې کتاب کې د ښکار ندوی ژوند پېژندنه هم شته چې د ۵۸۰ ه ق کال پسې شا او خوا کې یې ژوند کاوه نو ځکه په اټکل ویلای شو چې تاریخ سوری دې له ۷۰۰ څخه مخکې د ۶۴۰ په شا او خوا کې لیکل شوی وی. (۲) له پټې خزانې څخه د و مره ښکاری چې تاریخ سوری دې پښتو وی ، دا هم باید وو ایو چې دا تاریخ سر بېره پر دې چې د سوریانو او غوریانو د کورنی حربی او سیاسی تاریخ ؤ ، همدا راز ددې کورنی ادبی تاریخ هم ؤ او دا قیمتی کتاب د لرغونی پښتانه مؤلف د غور په بالشتان کې موندلی ؤ .

د تاریخ سوری لیکونکی :

د تاریخ سوری لیکونکی محمد د علی زوی او د بست او سید ونکی ؤ (۳) چې په محمد بستی مشهور دی ؛ دده د ژوند زمانه د پوهاند حبیبی د هېواد د لوی مؤرخ په تخمین د ۵۸۰_۶۵۰ ه ق کالو ترمنځ وه (٤) محمد بستی ډېر ستر ګور او پوه مؤرخ ؤ او ده په خپل کتاب کې د سوری پاچهانو په سیاسی او حربی کار نا مو سر بېره د هغوی د کلام نمونې هم راوړی دی او د پټې خزانې له یادو نو څخه دا ښه ترا ښکاری چې دده کتاب یو ډېر ګټور او په زړه پوری کتاب ؤ .

د تاریخ سوری محتویات :

هغه نظمونه او مطالب چې له دې تاریخ څخه د لرغونی پښتانه او له لرغونی پښتانه څخه د پټې خزانې په وسیله موږ ته را رسید لی دی دادی :

۱ــ د امـیر کــروړ ژونــد پېژ ندنه او دده یوزوړ حما ســـی شعر .
۲ ـ داسعد سو ری ژونـــدپیژندنه اودده یوه پخه قصید ه .
۳ــدښکارندوی‌ژوند پیژند نه اودده یوه په‌زړه‌پوری‌بو لله (قصید ه)

دا شعــر او قصیــد ی‌هــغــه‌ادبی نمو نې دی چــې تر اوســه یې په پښتو کې ساری نه دی لیدل‌شوی او همدا رنګه تــر اوســه دا شعر دپښتو لومړ نــی شعــر او داقصیدې دپښتو لو مړنۍ قصید ې دی ؛ نوپه دې سبب ددې تاریــخ‌په واسطه پښتو ادب لـــو مړ ی هجری پېړۍ ته رسېږی او زموږ دادب برازنده او وتلې نمو نې مو ږ ته رارسوی .

د تاریخ سوری نظم :

څرنګه چـــې ددې تــذ کــر ې‌نثر زموږ په لاس کی نشته نــو ځــکه یې د نثــر له څېړ نې څخه تېر یږو اودنظم په شا او خـــوا کـــې یې څه لیکل غواړو :

لکه مخکې مو چـــې هــم‌وویل ددې کتاب نظمو نه ډېـــر پاخه او په‌زړه پورې ، دپښتو پـــه‌سو چه لغاتو ډك اوله پردو لغا تو څخـــه تر ډېره حــده سا تــل‌شوی دی ؛ ددې لومړنیو لاس تــه راغلو اشعارو له پو خوا لی څخــه‌دا پوره څر ګندېږی چـــې پښتو شعر داســلام نه مخکې هم‌وجــوددر لود اوله اســلا م نه‌ډېر پخوایې خپلې ابتدایی دورې تر شا کــړې ځوچــې دی پختــو ب او سلاست ته رارسېد لی دی ؛ همدا رنګه دانظمونه هغه نظمونه دی چې تــو ل له شاهی در بارو سره اړه‌لری نوپه دې سبب بایـد ووایو چې دپښتو لومړ نی لاس ته راغلی اشعــا رپه‌شا هی دربارو کې ویل شوی دی خوبیا وروسته دسلطا ن محمــو دغــز نوی په و خت کې پښتــو ادب له دربارو څخه داسې لیر ې‌شو چــې د شاه حسین هــو تــك تر زمانې پورې یې بیا دربار ونــه هیڅ ونه لیدل او ځای یې نه پکې درلود چــې حتی چا دا خیال هم‌نه‌کاوه چـــې پښتو یو وخت درباری ژبه وه اوزیات قــرب یی در لـــو د:ددې قیمتی تذ کرې په‌برکت له‌یوه لوی اوپټ راز څخه پرده پور تــه‌شوه اودپټــی خــزانی ستر ګــو ر مؤلف ترموږنه راورسوله .

د تاریخ سوری سو چه لغات:

دلته، بیا هم وایو څرنګــه چې د تــاریخ سوری نــثر زمــوږ پــه لاس کې نشته نو ځکه ددې تاریخ‌دسو چـــه لغاتو پەلړ کې هغــه لغات راوړو کوم چې ددې تاریخ پەاشعارو کې راغلـی دی ؛ پـــه دې شعروکې دپښتو ډېر سوچه ، بوبه،لوغونی او مهجور لغا ت شته چــې لاندې یـــې یــوه بر خــه لیکــل کېږی :

دا میر کروړ لەشعر څخـه :«اتــل = نابغـه او پهلوان .من = اراده . میــرځمــن = دښمن. لونی = اوری. دښمن = دښمــن. پلن = پلـی . زړن = زړور . مخسور = سـر خروی . کــول = کهــول . دریځ = منبر . ستایوال = مداح. یرغالم = یرغل‌کوم .پېژندوی = مــخــور . ز پــی = رپــېـږی . لــوړ اوی = لــو ړول . لــور = لوریل . بامــل = پــر ور ښــســتورکول . »

دا سعــد سو ری لــه بو لـــې(قصیدې) څخه : «کو کار = فریاد او فغان . زمو لول = شیته، کول.واکمــن = اختیار دار . بــرم = عظمت او جلال . اوکوب = عظمت او جــلال . تیرو = تېری‌کوونکی. ژوبلور = عسکــر او جنګیالــی .ځغلا = ځغاستل . ګرد ښت = ګردش . کــراړه . = سخــت اوټینګ . نتلی = غمځپلی . ملا = ملاتړی. ټکه = تندر. پلاز = تخت »

د ښکا رندوی له بو للې څخه: « لونل = پاشل .جنډی = ګل خونول = نثارول . ځلا = رنـا.سینګړ ونه = لانبمونه، اوسنګلا ځ آغلی = ښکلی .جاجل = فکرکول. چوڼی = بلبل. وړنګن = تحت‌الشعاع او ځلېدونکی . تیرون = تېر ېد ل . هســك = اسمــان . ایلایی = اطاعت . سال = سرمەزیګ . برمل = ماپښین . لرمل = ماز دیګــر . ترمــل = ماښــام .بودتون = بتخانه . »

د تاریخ سوری دنظم‌نمونه :

د تاریخ سوری دنظم پـــــەنمونه کې دښکار ندوی له قصید ی څخه دا څــو بیتونه را اخلو :

د پسرلي ښکلو ټګي بياګرېسينګا روانه
بيا يې ولو تل په غر ونو کې لالـــو نـــه
مځکه شنه ، لاښونه شنـــه ، لمنې شنې شوې
طيلســـان زمرد ی واغو ستـــه غرونـــه
دنيسان مشا طې لاس دمچېدودی
مرغلروباندې وښکلـــل ښـــو نـــه
دغتو لو جنډی خا ندی وريدی تـــه
زر غونوښو کې نا څی زلمی جو نـــه
لکه ناوې چې سور ټيك پـــه تندی وکا
هسې وګا ټل غټولو سره پسولو نه
مر غلري چـــې او روو خو نولـيـه
په څـلايې سوه رانه خپاره دښتونه
زر غونو مځکو کې ګل کالکه ستوريه
چې پرهسك باندې ځلېږی سپين ګلونـه
سپيني واورې ويلېده کانـدی بهېږی
لکــه اوښی دمين په ګرېو انو نـــه

هرپلور نې والې بها نــدې خاندی
له خـــوښيه سروهی له سينګې و نه
هر پلو دګلووږم دی لونلي
ته واراغله له ختنه کاروانونه(۵)

حواشي او مراجع :

۱ ـ پټه خزانه ۲۹ ـ ۳۱ـ۳۷ـ۴۷ مخونه لومړی چاپ .د«لرغونی پښتانه» پېژ ندګلوی بهپه خپـــل وارو ليکله شی .
۲ ـ دپښتو ادبياتو تا ريــــخ دوهم ټوك ۲۲۹ مخ .
۳ ـ پټه خزانه ۳۱ مخ .
٤ ـ دپښتو ادبياتو تاريــــخ ۲ټ ، ۲۲۹ م .
۵ ـ پټه خزانه ۴۹ ـ ۵۱ م.

((۳))

اعلام اللو ذعی

فی

اخبار اللودی

له ذکر شوو دوو تذکرو تذکرة الاولیاء او تاریخ سوری ـ څخه را وروسته دریمه تذکره «اخبار اللودی» گڼلای شو ؛ ددې کتاب متن هم په‌لاس کی نشته‌او پټې خزانې یې دکلید کامرا نی په وسیله موږ ته نوم راپه گوته‌کړی دی ؛ داخبار اللودی له‌نامه څخه ښرگندیږی چې دا کتاب دملتان دلود یانو دکورنۍ عمومی تاریخ ؤ ، خو ښرنگه چې دنوموړې کورنۍ سلا طین اکثراً شاعران وو نوځکه یې سر بېره د دوی دژوندپه پېښو د دوی اشعار هم ضبط کړی دی چې پۀ دې ترتیب‌داکتاب داد بی تذکرو په ډله کې شمېر لای شو اودلته ترکومه‌حده چې امکان ولری په‌شااوخوا کې یې له تاسو سره خبرې کوو:

داخبار اللودی دلیکلو وخت :

اخبار اللودی‌په ٦٨٦هـ ـ ق‌کال‌دلود یانو دکورنۍ په احوال کې لیکل شوی دی ، هغه وخت‌چې موږ ددې تاریخ له نامه او محتویاتو څخه لانه‌وو خبر نوموږ ته‌داهم نه وه ثابته چې‌دملتان لودیان پښتانه دی اوکه نه ؟ یوازی‌محمد قاسم په تاریخ فر شته کې لیکی چې : دشیخ حمید لـو دی‌او لاده پښتانه دی؛ خو ښرنگه چې نوموړی مؤرخ سندنه دی‌ورکړی نو ځکه معلو مه اوثابته

ACKU

نه وه چــې دوی ربښتیا پښتنا نــه‌ذی او که نه؟ که‌څه هم‌له‌ده نـــــه را وروسته « حیـات افغا نــی » ،« خــور شیــد جهـان » او «میلسن» هم لودیان پښتنا نه بللــی‌خو نورو پخوانیو مور خینو دشیخ حمید دکور نې لــه‌پښتنو نګلــو ی‌څخه انکار کړی دی (۱) او پــه دې عقیده دی چــې داکور نې عــر بدی ، خو له‌نیکه مرغه دپـتې خزانې له پیدا کېدو څخــه راوروستــه دلــودیانو د کــورنې له نسب نه هم پرده واوښته اود « اخبار اللودی »غوندی ګتــور کتاب نوم‌یې را پــه ګوته کړاو له هغه‌نه‌یې نه‌یوا زی د لودیانو پښتنو نتوب راثابت کــړ بلکه دنوموړ ې کور نې دپاچایا نوپښتو خوا‌ږه شعــرو نــه یــې هم زموږ لاس‌ته راوستل اوموږ تـــــه‌دایقیني شوه چې لودیان پښتنا نــه وو اوحتی په‌پښتو ژبه یې خواږه ــخوا‌ږه شعرونه ویل .

د«کلید‌کامرانی»له اقتباس څخه‌معلو مېږی چــې ددې کتاب متــن لاتر یوولسمې هجری پېړ‌ۍ پورې‌موجود ؤ خو وروسته له هغه یــې څرك نه دی لګېدلی ، خدای خبــرچې ددې‌کتاب نسخه به لکه دځینـو نورو پښتو نسخو غـــو نـــدې‌لااوس هم په کوم زاړه قبر یــازاړه کورکــې موجوده وی او کــه بــه د نـاوړو پېښو پــه اثــر لــه منځه تللې ،یابه دچاله خوا سویې اومحوه‌شوې وی ؟ .

داخبار اللودی لیکونکی :

د پټې خزانې په قول چـــې‌هغه له «کلید کامرانی» څخه رانقل کړی داخبار اللودی لیکو نکی شیخ‌احمد دسعید لودی زوی دی (۲) او څرنګه چــې ده خپل داکتاب پــه٦٨٦ هق کال لیکلی نو ځکه دده د ژوند زمانه هم داوومې هجری پېړۍ‌اواخر بللای شو، بریښي چــې دی پــه خپلــه هم د ملتان د لــودیانودسلطنتی کور نې له بقایا ؤ څخه‌وی اودې حس چــی دلودیانو پخوانــی‌عظمت دتاریخ پــه پاڼو کی محفــوظ پاتی شی راپارولی چی داګټورتاریخ‌ولیکی؛ خومتأسفانه چی د لودیانــو ددې ګټور تاریخ متن په لاس کــی‌نشته او یوازی کلید کامرانی څــو شعرونه تری رانقل کړی چی موږ‌ته‌پټې خزانی رارسولی دی .

داخبار اللودی محتویات :

له دی گتهوری تذکری او تاریخ‌څخه یوازی د لودیانو دکورنـی دوه پاخه، خواږه اولرغونی پښتوشعرونه‌لاس ته راغلی دی چی یوداءیر نصر اوبل دهغه دتره شیخ رضی لـودی‌دی. داشعرونه که له یوی خواموږته دپښتو زاړه لغات، لرغونتوب اوادبی‌قدرت راښیی، له بلی خوا په پښتو کـی د شعـری منـاقشی ، مسابقی‌اوجگړی بنسټ ږدی (۳) اوله بـله پلوه د «روه» نه ډیر لیری یعنی پـه ملتان‌کی‌دپښتنوسلاطینوپښتواوپښتو پالنه راپه گوته کوی‌اودمؤرخینو هغه‌شك چی لودیان پښتانه وو اوکه نه؟ په یقین بدلوی اوسربیره ددوی پـه‌پښتونتوب ددوی پښتو شعرونه هم زموږ لاس ته راولی .

داخبار اللودی نظم :

څرنگه چی د اخبار اللودی نثـرمستقیماً زموږلاس‌ته‌نه دی‌رارسیدلی اوپټی خزانی‌هم په خپل سبك رانقل‌کړی نوځکه داخـبار اللودی د نثـر په باب څه نه شو لیکلی؛ البته ددی‌گتهوری تذکـری نظـم ډیر سوچه او پښتو دی؛ د لغاتو، ترکیبو او جملوله پلوه هم ټول پښتو دی او دوزن او آهنگ له پـلوه هـم دپښتو پـه‌مخصوص اوملی سبك ویل شوی دی نوځکه سوچه اوپښتو ورته ویلای‌شواوداتری ثابتیږی چـی په هغه وخت کی پښتو له غورنه ترملتانه سوچه‌وه، دنورو ژبو تراغیزی لاندی نه‌وه راغلی اوبی له ځینی دینی او مذهبی‌لغاتو څخه چی داسلام له راتگ سره له عربی نه ورته راغلی وو، د نـوروعربی لغا تـو استعمـال هـم رواج نه درلود .

داخبار اللودی سوچه لغات :

کوم نظمونه‌چی داخبار اللودی‌څخه لاس ته راغلی ټول د پښتو په سوچه اولرغونو لغاتو ډك اوددی‌ژبی‌ډیر مهجور او متـروك لغات پکـی خوندی دی چـی د نمونی په توگـه‌دشیخ رضی اوامیر نصر له سوالیه او ځوابیه اشعارو څخه ځینی لغات‌له تشریحاتو سره یی دلته را اخلو:

دشیخ رضی له پاړکی څخه :«تر پـلل = تیښته او زغا ستـل. گروه = دیـن او کیش ، کـوزول= باطلول. رونلی = روښانه‌کړی.

ACKU

زیارنه = کوښښ اوجهد . آړه = بدل. کاوه = کول. رغا = بیزاري.
ورځلوی = لویه ورځ (قیامت)» .

دنصر لودی له خوابیه پاړکی‌څخه: «تورن = تومتی . تورا =

تومت. دښن = دښمن . هسك = آسمان. تورانی = تهمت کوونکی.
در وهوی = غولوی . مغړه = مه اوره.»

د اخبار اللودی دنظم نمونه :

داخبار اللودی‌دنظم‌په نمونه‌کی‌دشیخ حمید لودی هغه پاړکی چی خپل وزاره نصرلودی ته یی دترټنی‌په توگه وراستولی ؤ ، راوړو چی دورازه غبرگون (ځواب) به یی‌دکلیدکامرانی په برخه‌کی راوړل شی :

دالحاد په لور دی تر پلل　　گروه دی زموږ و کو راوه
موږ رو ټلی په زیار نه　　تا په تو رو تو راوه
لر غو ن ولی گرو هیدلی　　چی د ی گو ښی ا ړاوه
هغه گروه دی او س آړه کړ　　چی پلر و د ی رښاوه
لودی ستاپه نامه سپك شو　　که هر څو مو در ناوه
نصره ! نه مویی له کهاله　　لو د ی نه یی په کاوه
ز موږ رغاده ستا له گروهه
د ورځلوی په رغاوه (٤)

حواشی :

١ـ دپښتو ادبیاتو تاریخ ـ ٢ټ ـ ٢چ ـ ٢٣٠ م.
٢ـ پټه خزانه ـ ١چ، ٦٧م.
٣ـ لومړی پاړکی شیخ رضی‌لودی خپل و زاره نصر لودی ته دترټنی په توگه ورلیږلی، نصرلودی‌یی غبرگون کړی اودده داشتباه رفع کولوله پاره یی دامحض د دښمنانوتورگنلی اوده ته یي اطمینان ورکړي چې زه ملحدنه یم .
٤ـ پټه خزانه ٦٩ ـ ٧١ م.

((٤))

لرغونی پښتانه

له ذکـر شوو تذکـرو څخه راوروسته دپښتو بله مهمه او گټوره تذکره «لرغونی پښتانه» نومیږی، لهبده مرغه ددې گټورې تذکرې متن‌هم لاس ته نه دی راغـلی خو دامهمـه‌تذکره‌هغه وخت‌چې‌په ۱۱٤۱ـ٤۲ه ق کال دهیواد فاضل ادیب او مؤرخ‌ـمحمد هـو تك ـ پټه خزانه لیـکله ورسره وه اوځای په ځای یې له دې‌تذکرې څخه استفاده کړې ده .

لرغونی پښتا نـه یوه عمومـی‌تذکره وه اودشاعرانو احوال او آثار پکې راغلی وو، خو خدای خبر چـې‌اوس به داگټور کتاب چیرته وی؟

دلرغونی پښتانه دلیکلو وخت:

کـه څه هم دلرغونی پښتانه دلیکلو وخت واضح نه دی اونه داپه یقینی طور معلومه ده چې ددې‌مهمې‌تذکرې لیکونکی په کومو کلونو کې ژوند کاوه؟ خو د پوهاند حبیبی له‌تحقیق اوتخمین څخه دا راښکاری‌چې لرغونی پښتا نـه دې داتمې هجـری‌پیړی په اواسطو کې لیـکلی شوی وی. (۱)

د پټې خزانې (۲) له تذکرڅخه‌ښکاری چې لرغونی پښتانه د پښتو یوه مهمه اوگټـوره تذکره وه چـې‌دمختلفو د ورو پښتانه شاعران پکې معرفی شوی اوپه پښتو لیکله شوې‌وه؛ له هغو اخیستنو نه چې د پټـې خزانې مؤلف له لرغونی پښتانه‌څخه‌کـړې داسې را ښکاری چـې په دې تذکره کـې د نـامتو پښتنو لکـه:پاچایانو، شاعرانو، جنگیالیو اونورو پېژند گلوی شوې وه او دهغه دورې دپښتنو ادبی ، سیاسی او اجتماعی تاریخ گنډل کیده ، ددې کتاب نسخه‌لاپه ۱۱٤۲ ه ق کـال دپټې خزانـې

دپوه مؤلف سره وه اودده پــه زړه‌پورې مأخذ گــڼل کیــږی چې په دې تر تیب «لرغونی پښتانه» د پښتــوادب یوه «لرغونې خزانه» وه .

دلرغونی پښتانه لیکونکی:

د لرغونی پښتانه لیکوال شیخ‌کته دی چې دشیخ یوسف زوی اود شیخ متی (کلات بابا) لمسیؤ،دشیخ‌کته مور بی‌بی مــراد بخته نومیــده اوپه ختِه زمنده وه؛ لکه څرنگه‌مخکې‌هم وویل شو ل، چــې د شیخ کتــه دژوندانه زمانه په یقینی صورت‌نه‌ده‌معلومه خو څر نگه چې شیخ متی په «٦٨٨ ه ق» کــال وفات شوی (٣)څکه دمؤرخانو په اتفاق یوه پیــړی ددوو پوښتو له پاره‌مقرره ده‌نوښایی‌دشیخ‌کته دژوندانه‌وخت هم د«٧٥٠» ه ق شاااوخوا وگڼل شی. (٤)

دلرغونی پښتانه محتویات :

دلرغونی پښتانه لاس ته راغلی‌مواد هماغه دتاریخ سوری مواد دی چې‌ده له نوموړی‌تاریخ څخه‌اخیستې؛یوازې دهاشم سروانی بستی اشعار او ژوند پیژندنه مستقیماً د لرغونی‌پښتانه دی‌اودبل مأخذحواله نه‌لری؛ هغه مواد دادی :

١ـ دجهان پهلوان امیر کروړاحوال او اشعار .
٢ـ دشیخ اسعد ژوند پیژندنه‌اوبولله .
٣ـ د ښکارندوی معر فی او دشعر نمونه .
٤ـ د هاشم سروانی بیوگرافی‌اویوشعر .

دلرغونی پښتانه نظم :

څرنگه چې دامیر کروړ، شیخ‌اسعد او ښکارندوی په اشعارو مــو د تاریخ سوری په بــرخه کې رڼــاواچوله؛ نوڅکه په دې برخه‌کې‌یوازې دهاشم سروانی د شعر په شاااوخواکې څه لیکل غواړو؛ددې شعر په‌باب څه لیکل یوبل خوند هم لری اوهغه‌دادی چې داشعر پــه دریمــه هجری پیړی‌کې دپوه هغې پښتانه له خــواچې څه عمرېې دپښتونخوا نه لیری په عراق‌کې داستاد ابن‌خلاد په‌خدمت‌کې تیر کړی ویل شوی اودنوموړی استاد یو کومیك عربی شعریې پــه‌پښتو اړولی دی؛که څه‌هم دده‌داشعر

له عربی څخه ژباړل شوی خوبیا یې هم پښتو ډیره پخه اودپښتو داولسي نظمو په وزن یې ګرځولې ده؛ دپښتو نادر لغات اودترنم حروف ـ چې دپښتو په اولسی نظمو پورې مخصوص دی ـ پکې راغلي اودپښتو توب له پلوه هم ډیر پوخ دی اوله دې څخه اندازه لګولای شو چې داسلام له راتګ سره پښتو ډیره پخه او ورسره سم چه او په خپلو پښو ولاړه وه .

داستاد ابن خلاد دهغه شعر مطلع چې هاشم سرواني پښتو کړی، داده :

من کان یملك درهمین تعلمت شفتاه انواع الکلام فقالا(٥)

دهاشم سرواني دژباړې مطلع داده :

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه

دخاوندپه لاس کې زراود رهمونه (٦)

دلرغوني پښتانه سوچه لغات:

د سوچه لغاتو په لړ کې هم دامیر کروړ، شیخ اسعد او ښکارندوی د اشعارو لغات د تاریخ سوری په برخه کې ولیکل شول ، نوځکه دلته یوازې دهاشم سرواني دشعر سوچه لغات لیکو : «ژبور = سخندان. و یا ړونه = افتخارات . نتلی = زبون. خړو= بدی. سوښی = دروغ . رښتیانیه = راستین.وښتون = صادق . تیرونه = تجاوزات . پرتمونه = شوکت اوشان. وسله = سلاح او دجنګ اسباب.»

د لرغوني پښتانه د نظم نمونه :

د نظم په نمونه کې هم دهاشم سرواني شعر را اخلو :

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه

دخاوندپه لاس کې زراو درهمونه

ژبور ورله ورځی وینا یې اروی

د درهم خاوندان تل وی په ویاړونه

که درهم یې ځنې ورك سوسي نتلی

پر نړې یې وی په خړوپېژندونه

که بهای سونی وبولی خلق‌وایی
داویناده ربنتیا نیه له ر بنتونه

که بې وزلی وواییی ربنتیاخبره
نور وواېی دا خو سونی دی تیرونه

هو درهم بنندی هر چا له لویه برخه
د درهم‌دخاوند هر ځای پر تمونه

درهم ژبه ده که‌ځوك ژبور کیږی
ده وسله که ځوك‌پې کاندې‌قتالونه(۷)

حواشی :

۱ـ د پښتو ادبیاتو تاریخ ـ۲ټ ـ ۲۳۲ م .
۲ـ پټه خزانه ۲۹،۴۷، ۵۷ م.
۳ـ همدا کتاب ۲۱ م .
٤ـ دپښتو ادبیاتو تاریخ ۲توك ـ ۲۳۲ م .
٥ـ معجم الادباء ـ ۷ټ ـ ٦۲ م .
٦ـ پټه خزانه ٥۹ م
۷ـ همدا کتاب او همدا مخ.

((۵))

غرغښت نامه

غرغښت نامه د پښتو ژبې یومنظومه تذکره وه چې له اخلاقي شعرونو سره ـ سره یې دلویانو اوشاعرانو احوال او دکلام نمونې هم درلودلې؛ داتذکره دپټې خزانې دلیکلوپه وخت کې د نوموړې تذکرې له لیکونکي سره وه اودی په دې هکله داسې لیکي:«...داکتاب چې ماولیدیء شیرین بیتونه پـه مثنـوی لري اودغرغښت بابا قدس الله سره الکریم حکایات دي او له رشتینو خلقویـې روایات راجمع کړي دي. دغه کتاب زما پلار په توبه کې میندلیۏ او زموږ کهول کې موکوچنیو اوزښیو په سبق لوست.» (۱)

د غرغښت نامـې د لیـکلو وخت :

غرغښت نامه دپټې خزانې په قول په (۹۲۹ق‌ه) کال په ږوب کې لیکله شوې‌ده، داتذکـره په نظـم‌اولنده مثنوی‌کې وه چې یواخلاقي‌اثر اودغرغښت بابا حکایات پکې راغلي‌وو، همدا راز دځینو شاعرانو احوال اواشعار هم پکې‌وو چې له هغې‌جملې‌څخه د زرغون نورزی ژونه پیژندنه اوساقي نامه‌ده،غرغښت‌نامه وایي‌چې‌زرغون خان د نوزاد نـورزی زوی‌ۏ اوپه کال (۸۹۱) هرات تـه ولاړ، داشعارو دیوان یې درلود چې اوراق‌یې دری سوه وو. دی‌په (۹۲۱) هجري‌په دیراوت کې وفات شو. (۲)

له پورتني اقتباس څخه پـه ښکاره ډول معلومیږي چـې غرغښت نامه یوه منظومه تذکره وه او دپښتوادب یوه خوږه تاریخي منظومه یـې ګڼلای شو .

د غرغښت نامہ لیکونکی :

دغرغښت نامې لیکونکی دوست‌محمد کاکړدی، دی دبابرخان زوی ؤ اوپه (۹۱۲) هـ ق کال دکاکړبابا دزیارت له‌پاره هرات‌ته ولاړ اوله‌هغه ځایه چې بیرته ړوب ته راغی ــ لکه‌مخکې موچې وویل ــ په (۹۲۹ هـ ق) کال‌یې غرغښت نامه نظم کړه، دی‌په غرغښت نامه کې داهم لیکی چې زماپلار بابرخان هم یو کتاب‌په شعرکښلی‌ؤچې نوم‌یې«تذکره غرغښت»ؤ. هغه وخت چې دی وفات شو، زه په‌کوچنی نه وم اونوموړی کتاب‌له‌منځه ولاړ، زه دپلار په مرګ دومره خپه‌نه شوم لکه ددې کتاب په ورکه چې متأثر شوم، ما دهغه کتاب خبرې‌اورېدلې اوپه وار ــ وارمې ویلې وې اوهم مې یوځه له هغه ځخه یادوې‌نوماپه خدای توکل وکړ اوهغه‌قصې اوروایات مې بیاپه شعر وویل. (۳)

په دې ترتیب ویلای شو چې‌ددوست محمد غرغښت نامه دده دپلار د«تذکرهٔغرغښت» مثنی وه اوپه خپله «تذکرهٔغرغښت» هم دتذکرو په ډله‌کې ودرېږی .

دغرغښت نامې محتویات :

ددې‌تذکرې‌محتویات‌دغرغښت‌بابادژوند له حالاتو ځخه عبارت دی او هم دځینو نورو شاعرانو پیژندګلوی او دکلام نمونی پکې راغلی دی چې پټه خزانه د زرغون خان ژوندپیژندنه اودکلام‌نمونه‌له همدې‌تذکرې ځخه را اخلی اودده یوه خوږه ساقی‌نامه موږ ته په‌لاس راکوی چې دوه بیته یې دادی :

ساقی پاځه پیاله راکړه مرور یار مې پخلا کړه
اوبه تویې په لنبو کړه اورمې‌مړپه دې اوبوکړه(٤)

دغرغښت نامې نظم :

د غرغښت نامې نظم سلیس،روان، خوږ اوله تعقیداتو ځخه بالکل خالی دی؛ ژبه یې‌روانه، مقصدونه‌یې‌لنډ ــ لنډ اداکړی، حشو او زواید نه‌لري اوله ابهامه خالی دی . (۵)غرغښت نامه په لنډه مثنوی لیکله شوې، دپارسی اوعربی اثرهم ډېرډېر لویدلی دی چې له دې نه‌ښکاری په دې وخت کې په پښتوډنورو ژبو ډېر لغا ت را ګډ

شوی اومنل شوی وو خو سربیـره‌پردې دپښتو ډېر پخوانی او متروك لغات هم پکې راغلی دی .

دغرغښت نامې سوچه لغات :

لکه څرنگه چې پاس هم وویل‌شول په غرغښت نامه‌کې دپښتوډېر پخوانی او مهجور لغات راغلی چې‌لاندې یې لیـکو: «منښت = منل. لمانځنه = عبادت. ښسهانه = بهبود.ملو = ملگریو . ملونه = دمل‌جمع. ټول = ټولنه . لمانځل = لمونـځ‌کول. کړیدن = طواف.لور = لورینه. ربل = لورینه. بون = تگ اونور.

دغرغښت نامې دنظم نمونه :

دغرغښت نامې‌دنظم په نمونه‌کې‌دهغې حکایت چې پټې خزانې تـرې رانقل کړی اودکاکړ بابا په باب کېدی، یوه برخه را اخلو :

لــه نېـکا نــو روایــت دی ... هسې تــو گه حکـایت دی
نور محمد کاکــړ راوی دی ... چې یې فیض تل جاری دی
د نیکــو نو له خولې وایــی ... چې منښت یې را ته ښایې:
چې کــاکــړ نیــکه زاهد ؤ ... لوی څښتن لــه تل عابد ؤ
تل تر تــل بــې عبادت کـا ... پردې لیاریــې ریاضت کــا
شپې یې روڼې په لمانځوې ... پــه ژړا او پــه نــارو و ې
نه یې خوب نه یې خوراك ؤ ... عبادت یې ژوند او ژواك ؤ
چې‌یه‌کښېښنوست په لمانځنه ... یابه کښېښووت پــه ستا ینه
ورځ یې ټولــه په قعده وه ... شپه یې هم یــوه سجده وه
تل بې سیر د لا هوت کـا ... په یوه گــو له یې قوت کـا
غرق په تل پــه ذکـــرالـلــه ؤ
هر سبا او هــربېـگـا ؤ (٦)

١ــ پټه خزانه ٨٧ مخ .

٢ــ همدا کتاب ٨١ مخ . ٣ــ همدا کتاب ٨٧ مخ .

٤ــ ټوله ساقی نامه دې د پټې‌خزانــې پــه ٨٣،٨٥،٨٧ مخو کــې ولوستله شی .

٥ــ دپښتو ادبیاتو تاریخ ١٩٤مخ .

٦ــ ټول حکایت دپټې خزانې‌په٨٩،٩١ مخوکې لوستلای شیء !

((٦))

بستان‌الاولیاء

بستان الاولیاء هم د پښتو یوه‌لرغونې او پخوانۍ تذکره ده، چې داهم اوس نشته خو د پټې خزانې‌دلیکونکی ـ محمد هوتك ـ پلار دکندهار په ښوراوك کې دحسن خان‌بړیڅ په کورکې لیدلې او یاد داشتونه یې ترې اخیستی وو، په‌دې کتاب‌کې‌عموماً د پښتنو اولیاؤ او روحانی شاعرانو احوال راغلی ؤ.

دبستان الاولیاء لیکونکی :

ددې کتاب لیکونکی «شیخ‌بستان‌بړیڅ» دی اودپټې خزانې مؤلف دده په باب لیکی: «زماپلار علیه الرحمه له قدما څخه روایت کا: محمداکرم رحمة‌الله علیه هم د خدای ولیؤ اودښوراوك راغی دهلمند پرغاړه په یوه گوډله کې اوسېدیء اودخالق په‌عبادت بوخت ؤ، نقل‌کا : شیخ بستان له پلاره ډېر فیض وموند اوپه‌ځوانی‌ولاړ هندوستان ته اوهلته به ښار په ښار گرځېدیء او آثار د قدرت‌به یې تماشا کول ....» (۱) .

همدا راز نعمت‌الله هم چې دشیخ بستان‌هم‌عصرؤ په مخزن‌افغانی کې دده ژوندپیژندنه لیکلې، تفصیلات‌یې‌ترپټې خزانې زیات او دده دمړینې تاریخ یې‌هم لیکلی دی، دشیخ‌بستان‌لەوصیت سره سم یې تکفین اوتجهیز هم‌ده‌په خپله کړی اودژوند په باب‌یې لیکی: «... دی په ځوانی کې له روه نه هندوستان ته ولاړ اوپه«سمانه» نومی ځای کې اوسېده، ده دتجارت په جامه کې ځان پټ کړی‌اوپه ډېره لږه پانگه یې پلورل او پېرودل کول او دخپل تجارت حلاله‌گټه یې په خپل خرڅ رسوله، دردمن سړی ؤ سترگې به یې هیڅکله لەاوښکو نه وې‌و چې اوتل به یې له سوزه ډك آهونه کول، سرېېره‌پردې‌درد اوسوز به یې هره ورځ پنځلس سیپارې قرآن کریم تلاوت کاوه اواکثره وخت به یې پښتو شعرونه په داسې زړه غوځوونکی ډول ویل چې‌تیره به یې‌هم ژړوله، په پخه‌شپه‌کې

به يې اودس وکړ اودخدای په يـادبه مشغول شو اوپنځه وخته لمانځه ته بهٔيې ببل ـ بېل اودس کاوه.» (۲)

ځرنګه چې نعمت‌الله هروی دشيخ بستان بړيڅ.سره معـاصر ؤ نوځکه دده په باب سترګو ليدلی‌حال‌داسې ليکی: «... زه په يوه‌سفرکې چې په دريابکې موکاوه ورسره مل‌وم، شپه اوورځ به مې ځينې خوارق له دوی څخه ليدل، يوه شپه دريابداسې طوفانی شوچې حتی د بېړۍ تولې سپرلۍ له ژونده لاس ووينځل‌اوهرچادپاك خدای په حضور کې‌دعا اوزاری کوله، ځرنګه چې زماله دوی‌سره مخلصانه رابطه وه نـو په دې وخت‌کې مې ددوی حضورتـه عرض‌وکړچې دمدد وخت دی! موسکا يـې وکړه اوويې فرمايل: هوسا اوسیء!خطر نشته ! ددې خبـرې له کېـدو سره‌سم طوفان کښېناست ، دمـرادوړمه په چلېدو شوه اوبېړۍ له دې لوی خطر څخه خـلاصه شوه. چـې‌بېرته راوګرځېده دګجرات احمدآباد ته راغی، يوه ورځ يې ماته وفرمايل:زما وخت پوره دی داسپهال رنځ‌راته پېښ شوی اوزما تجهيز او تکفيـن وکړې! ماپه سترګو قبوله کـړه؛ اودی دجمعې په ورځ د «۱۰۰۲ه ق»کال ددوهمې خور (ربيع‌الثانی) پـه يوولسمه نيټه دماسپښين له لمانځه‌څخه وروسته خپل اصلی محبوب ته واصل شو.» (۳)

دپټې خزانې‌په قول شيخ‌بستان‌بړيڅ په «۹۹۸ ه ق» کال بېرته وطن ته هم راغلی‌خوځرنګه چې دنعمت‌الله‌په قول‌يې مړينه يقيناً په «۱۰۰۲هق» کال په هندکې پېښه شوې نوښايی‌چې په خپل وطن‌کـې له څه وخـت تېرولو څخه وروسته بېرته هند ته‌تللی اوهم هورې‌له دنيا تېرشوی‌دی.

دبستان الاولياء دليکلو وخت اومحتويات :

دپټې خزانې مؤلف دخپل پلار خولې ليکی: «... اوهغه وخت چې وطن ته راغی په «۹۹۸» هجری (٤)يې د اولياء الله پـه بيـان کتـاب د«بستان الاولياء» وکيښ اوزما پلاررحمةالله عليه دغه کتاب پهٔښوراوك کې د حسين خـان بړيڅ په کورکـې‌ليدلی ؤ ، چـې په دې کتاب کـې شيخ‌بستان عليه‌الرحمه دډېروپښتنواولياؤ حالونه او کرامتونه او خوارق دعادات کښلي وو اوډېر ـ دډېراشعاريې هم را نقـل کـړی وو له نـورو شاعرانو اوخپلو شعروڅخه ...»(۵)

که څه هم دپټې خزانې په قول په دې کتاب کې دډېرو شاعرانو اشعار او احوال راغلی وو خو محمد هوتك بې دشيخ تيمن (رح) له بيو ګرافی اویوه شعر او هم دده له یوه خپل شعر څخه پرته نور څه نه دی ترې رانقل کړی ځوموږ ته رارسیدلی وای. خو څرنګه چې محمد هوتك دا کتاب په خپله نه دی لیدلی نو ګومان کیږی چې دده لاس ته به یې هم نور موادنه وی ورغلی ځو یې په پټه خزانه کې خوندی کړی وای .

دبستان الاولیاء نظم :

څرنګه چې دبستان الاولیاء نثر په لاس کې نشته نو ځکه یې یوازې دنظم په باب څه ویل غواړو: دبستان الاولیاء نظم سوچ پښتو ، په ملی اوزانو برابر اودپردیو ژبو اغیزه پکې ډېره کمه ده ، ددې تذکرې دوه شعرونه چې یو دشیخ تیمن او بل په خپله د شیخ بستان بړیځ دی په پټه خزانه کې خوندی دی؛ دا دواړه شعرونه ډېر پاخه، خواږه، روان، ساده، سلیس اودپښتو په لرغونو لغاتو ډك دی . خصوصاً په خپله دشیخ بستان شعر بېخی ملی او اولسی دی، سره له دې چې دی یوزاهداو ګرځند سړی ؤ؛ له عربی، پارسی او هندی سره په تماس کې ؤ بیا یې هم په خپل شعر کې د پښتو مزیت او خوندله لاسه نه دی ورکړی، خپل شعر یې په ملی وزن ویلی اودپښتو په خپلولغاتو یې پسوللی دی. دبستان الاولیاء دالاس ته راغلی شعرونه د پښتوله لرغونی ادب سره اړخ لګوی او په پښتو توب او سوچه توب کې دامیر کروړ او بیټ نیکه اشعاروته ورته دی .

دبستان الاولیاء سوچه لغات:

لکه څرنګه چې وموویل: په دې اشعارو کې ډېر سبو چه پښتو لغات موجود دی نو ځکه یې دلته هم راوړم:

د شیخ تیمن له شعر څخه : «ګهیځ، ویر ، ناره، خپره، ناڅاپه، ویرنه، ناورین، زرغون، سادین، نول نولیږم، تاخون ، پهر (نوبت)، یون ،پاز ،آغلی، اوزبل (کور) ،کړون...»

دشیخ بستان له شعر څخه : «تارونار، ناسور، ویر، کرږې، سورې ټیکاونه، کړنه، بنندنه، ګوانبل...»

دبستان‌الاولياء د نظم نمونه :

دبستان‌الاولياء دنظم په نمونه‌کې دشيخ تيمن کاکړ دا شعر چې پټې خزانې ترې اخيستی، وړانـدې‌کوو :

ګهيځ رڼـا د لمـر خپره سوه　　زما په کـور د وير نـاره سوه
دبېلتون ورځ‌تـوره تياره سوه　　ږغ سوناڅاپه چې بېلتون راغی

*　*　*

زړه مې له دې ويرنې شين دی　　پـه ژړا ژاړم څـه نـاورين دی
زرغون له اوښو مې سادين دی　　په نول نولېږم چې تاخون راغی

*　*　*

نه به بيايم نـه بـه بيـاراسی　　نه به تيـاره شپه زمـا رڼاسی
نه به شپې راتـه پـه خلاسی　　بيلېږی پيريې اوس ديون راغـی

*　*　*

دښښتن پار دی هېرمې نه کړې　　آغليه مـخ چې په يانـه کـړې
اور بل دې پـرېښوی واته کړې
پرما دبل اورکړوون راغـی (٦)

حواشی او مراجع :

١ـ پټه خزانه ٦٣،٦٥ م .

٢ـ مخزن افغانی دتاريخ ټولنې‌قلمی نسخه .

٣ـ همدا اثر، قلمی نسخه اودپټې خزانې د تعلـيقاتـو په حوالـه ٢٤٧ ـ ٢٤٨ م .

٤ـ پټې خزانې دشيخ تيمن په‌برخه‌کې د بستان‌الاوليـاء د ليکـلو تاريخ (٩٥٦) هم ښودلی خوښايـی‌دابه دکاتب سهوه وی، څرنګه چـې مخزن دده دوفات تاريخ ١٠٠٢هـ ق کال ښودلی نوځکه بايدهمدا (٩٩٨) کال يقين ته لنډوی اوپه (٩٥٦)کې‌ممکن زموږ شيخ ځوان يـا هلك وی اوهم لکه څرنګه چې نعمت‌الله او په‌خپله پټه خزانه ليـکـی چې ده پـه ځوانی‌کې سياحت کاوه نوځکه‌به يې‌دتأليف فرصت هم نه درلود (دپټې خزانې حاشيه ٦١ مخ) .

٥ـ پټه خزانه ٦٥ مخ .

٦ـ پټه خزانه ٦٣ م .

((۷))

تذکرهٔ اولیای افغان

د«تذکرهٔ اولیای افغان» نسخه‌اوس نه ده لیدله شوې ، خــواغلب گومان دادی چې داکتاب دې د پښتویوه گټوره تذکره وی. څرنگه چــې په‌هغه‌وخت کې‌دپښتواکثره شاعرانوروحانی شخصیت هم در لود اوهــم دهغه وخت اولیاؤدشعرمینه درلوده؛ نوځکه ویلای شو چې تذکرهٔ اولیاء افغان به د پښتنو روحانی شاعرانویاشاعرو روحانیانو تذکره وه؛ ددې تذکرې یادونه پــه تذکــرة الابرار والاشرار او مخزن افغانی‌کې شوی‌ده چې له دې ذکرشوو کتابو څخه‌استادحبیبی دپښتو ادبیاتو په تاریخ (۱) کې استفاده کړې ده او ددې کتــاب‌دلیکونکی دمعرفۍ په‌لړکې ددې‌کتاب نوم هم یادوی .

دلیکلو وخت او لیکونکی :

ددې کتاب لیکونکی شیخ قاسم‌دی چې دشیخ کټه د«لرغونی‌پښتانه» دلیکونکی له اولادې څخــهٔ او دده‌دنسب سلسله‌په لاندې‌ډول شیخ‌کټه ته رسیږی: قاسم دشیخ قدم زوی،دمحمد زاهد لمسی، دمیردادکړوسی، دشیخ سلطان کوسی اودشیخ کټــه‌کودیۀ (۲) دده مور بی‌بی نیکبخته نومیده چې داهم دپښتوعارفه شاعره‌وه، ژوند پېژندنه اودکلام نمونه یې دپټې خزانې په دریمــه خزانه کــې‌راغلې‌ده (۳)شیخ قاسم‌په(۹۵٦ھ،ق) په بدنی‌کې زیږیدلی دی. (٤)

شیخ قاسم دخپلې کورنۍ پــه‌علمی اوروحانی چاپېرکې ښه وروزه شو په معرفت او روحانیت مشهورشو او ډېر کلك نفوذ یــې ومونــد دمیرزامحمد حکیم‌کورگانی بن‌همایون‌مامورین څنې وبېرېده اوویې غوښتل چې دا پښتون عالم اوعارف مړکړی،شادمان خــان هغه وخت د پېښــور

حکمرانۇ اودشیخ قاسم دوژلو نیتيېوکړ، شیخ مجبور شو له پېښوره کندهارته ولاړ، له دې ځایه دحرمینوپه زیارت مشرف شو او په قادریــه طریقه کې یې لاس نیوی وکړ، تردېسفر وروسته بېرته دپېښور دوابې ته راغی، خپل علمی‌اوروحانی اقتدارېې ټینګ کړ اوپه شیخ قاسم سلیمانی مشهور شو؛ دمغولو پاچاهانو بیاهم‌دی پرینښود، دعیسی نومی‌په چغلی اکبر پاچــا دی لاهــور تــه وغوښت‌خوشیخ قاسم په لاهورکې تر پېښور لازیات نفوذ وموند نوجهــانګیر دی‌د«چنارګړ ه » په کلاکې بندی کــړ اوهم هورې ددغه پاچا په ظلم‌کې په(۱۰۱٦ﻫ) تر دنیا تېرشو اومزار یې تراوسه هم هورې مشهور دی. (٥)

اوس څرنګه چې د شیخ قاسم‌ژوند له «۹٥٦ نه تر ۱۰۱٦ﻫ ق»کال پورې یقینی شو نوښایی چې تذکرۀاولیای افغانېې دزرم (۱۰۰۰)هجری کال په شااوخواکې لیکلی وی، نورنوددې ګټور کتاب‌په باب څه‌معلومات له ماسره نشته .

حواشی :

۱ــ دپښتو ادبیاتو تاریخ ۲٤۷م .
۲ــ مخزن افغانی دپښتوادبیاتودتاریخ په حواله اوقلمی نسخه .
۳ــ پټه خزانه ۱۸۱ م .
٤ــ مخزن افغانی اوپټه خزانه،۱۸۱ م .
٥ــ مخزن‌افغانی اوتذکرۀالابراردپښتو ادبیاتو د تاریخ پــه حوالــه ۲٤۸ م .

((۸))

تحفهٔ صالح

«تحفهٔ صالح» هم د پښتو یوه‌ښکلې تذکره وه چې د «پټې خزانې» دسترگور مؤلف په لاس‌کې وه خـومتأسفانه چې اوس نشته اوله منځه تللې ده؛ اوداتذکره ملاالله یار دخپل‌استاد اومرشد صالح الکوزي‌په نامه نومـړې او دده او نـورو شاعرانـوسوانح یې پکې لیکلې ده .

دتحفهٔ صالح لیکونکی :

دتحفهٔ صالح لیکونکی الله یارنومیده، چې په قام الکوزی ؤ اوپـه کندهارکې یې ژوند کاوه، که څه هم‌دده دژوند زمانه پټې خـزانې نه ده ښودلې، خودی دشیخ صالح شاگرداومریدؤ، نوځرنگه چې نوموړی شیخ دپښتو ادبیاتو دتاریخ‌په استناددزرم‌هجری کال په شا اوخـواکې ژونـد کاوه (۱) نوله دې کبله دده د ژوندزمانه هم همدا حـدود گڼـلای شو؛ دالله یار په‌باب دپټې‌خزانې‌له‌روایاتوڅخه ښکاری چې دی یو پـوه لیکوال مؤرخ اومتصوف سړی تېرشوی‌دی .

دتحفهٔ صالح دلیکلو وخت اومحتویات :

ځرنگه چې دالله یار د ژونـدزمانه مودزرم کال په حدودوکې اټکل کړه نوښایی چې «تحفهٔ صالح» هـم‌دهمدې کلو په شااوخوا کـې کښلی شوې وی . همدا راز ځـرنگه چې‌دتحفهٔ صالح ټول محتویات لاس ته نه دی راغلی نو ځکه زیاته څېړنـه‌نه شو پکې کولای؛ موجود مواد یـې چې پټې خزانې رانقل کړی نوهغـه‌دشیخ صالح الـکوزی بیوگرافی او داشعارو نمونې او هم دعلـی سرورلودی ژوند پېژندنه اودکلام نمونه‌ده؛ دپټې خزانې له دې اقتباساتو څخـه‌ښکاری چې تحفهٔ صالح یوه گټـوره

تذکره وه چې الله یار الکوزی دخپل‌پیر اومـرشد شیخ صالح الـکوزی په نامه کښلې‌وه اوسربېره دده پـه‌احوال اوافکارو دنورو شاعرانواشعار اواحوال هم پکې راغلی وو .

دتحفۀ صالح نظم :

له دې کبله چې د تحفۀ صالح‌نثر په لاس‌کې نشته نوځکه یې‌دنظم په باب څه ویل غواړو: کوم شعرونه‌چې له دې تذکرې څخه دپټې خزانې

په واسطه لاس ته راغلي په هغوکې‌دوه شعرونه د شیخ صالح اویوهـم دعلی سرور لـودی شعـر دی چـې‌دادری واړه شعرونه ډېر پاخه،خواږه

اوله خونده ډك دی چې له دې سره،سره ملی رنګ هم لری اوله اولسی

ادب څخه متأثر شوی دی، که څه‌هم‌عربی اودری لغات پـکې زیـات دی خوبیاهم اولسی رنګ او خوند پکې‌له ورایه ښکاری .

دتحفۀ صالح دنظم نمونه :

د نظم په نمونه‌کې یې دشیخ‌صالح الکوزی هغه شعر چې دکندهار صوبدار شاه بیګ ته یې (٤) د هغه‌درخواست په ځواب کې ور لیږلی دلته را اخلم :

د لیلـی د مینـې فیض هـر سباوړم
بیهوده منت به ولې د بـل چـاوړم

چې اشنای د شپې ناځاپه پـه‌لاس کښېووت
روښان‌زړه په‌کوګل‌پټ لمرپه سماوړم

پر دنیا کـه تجارت څـوك ددنیاکـې
زه دزړه‌په بازار بار دعشق سوداوړم

د لیلـی لیدل دې رب په بـهـا،نه کـې
خزانې‌که ددې کـل جهان په شاوړم

که پر تخت مې دسلیمان سپور کړې سړیه !
عاقبت‌خاوروته ښه عمل پیشوا وړم

بې له عشقه خوشالـی پـر مـا حرامه
زه‌صالح که‌په‌خوله‌خوښی‌په‌زړه‌ژړاوړم(٥)

حواشي :

١ـ دپښتو ادبیاتو تاریخ، ٢ټ،٢٠٦ م .

٢ـ د صالح الکوزی بیوگرافی‌اواشعار دې دپټې خزانې په ٩٧،٩٩ ١٠١ مخونوکې ولوستل شی .

٣ـ دعلی‌سرور لودی ژوند پېژندنه اوشعر دپټې خزانــې په ١٠١، ١٠٣ مخونوکې لوستلای شیء !

٤ـ «نقل دی : چې شاه بیگ‌خان دقندهارصوبدار شیخ‌محمدصالح وغوښت چې کابل‌ته ولاړسی اوهلته‌خلکوته فیض ورکړی او پـه تدریس دعلومو طالبانوته هدایت وکا. شیخ‌محمدصالح ورته وکښل:چې ماله‌طمع دعزت نسته اوپه دنیا پسې تگ نه‌غواړم، زما داسې مقصد دی‌چې دنیا ماته راسی، نه چې زه ولاړسم دنیاپسې، که زما عزت غواړې مـاپرېږده اوپه دنیاپسې‌مې مه مسافرکوه!ـ چې‌دغه خط ورسېدیء ، شاه بیگ خان وویل: زماهم‌ستاعزت‌مقصود ؤنه بې‌عزتی.» (پټه خزانه ٩٩ مخ) .

٥ـ پټه خزانه ٩٩ مخ .

((۹))

کلید کامرانی

د«پټې خزانې» له قوله ښکاری‌چې کلید کـامرانی هم د پښتو یـوه مغتنمه اوقیمتی تذکره او د پښتنـوشاعرانو احوال او اقوال پکې را ټول شوی وو اوهم‌یې دپښتو له پخوانیوتذکرو څخه ـ لکه اعلام اللوذعی چې مخکې یې پېژندنه راغله ـ استـفاده‌کړې وه او دپښتو مغتنم او مستند ذخایر پکې موجودوو، خوله بده‌مرغه‌چې داتذکره هم اوس‌په لاس‌کې‌نشته اویوازې پټې خزانې یې موږته نـوم‌اوځینې محتویات را رسولی دی .

دکلید کامرانی لیکونکی :

له نېکه مرغه دکامران سدوزی‌په باب له دې کبله چې ددوی کورنۍ په کندهارکې حکمرانی درلوده، یولړمعلومات‌په لاس‌کې شته: کامران‌خان په قام سدوزی او د سدوزی د لویې‌کورنۍ د مشر «سدو خان» له پنځه ګونو زامنو څخه‌ؤ؛ په خپله سدوخان‌ددوشنبې په ورځ دلوی اختر په ۱۷ په ۹٦٥هـ کال زېږېدلی او زموږ لوی‌امپراتـور لـوی احمد شاه د لـوی افغانستان مؤسس هم ددې سدوخان‌له اولادې څخه دی. له تاریخی پلټنو څخه ښکاری چې کامران خان او دده‌ورور ملك مغدود (مودود) له مغولی پاچاشاه‌جهان سره (۱۰۳۷ـ۱۰۷٦هـ)هم‌عصروو اودکندهارله نامتومشرانو څخه ګڼل کېدل .

د عبدالحمید د پادشاه نامې دمؤلف په قول:کامران خان‌د«۱۰۵۰هـ» کال په لومړی خورکې په ډیلی کې‌ؤاوله هغه وروسته دشاه جهان‌دکابلی حاکم امیر یحیی له خوا دملك مودوداودنوموړی حاکم سره په جګړه کې په «۱۰۵۳هـ» کال ومړ. (۱)

دکلید کامرانی دلیکلو وخت :

د پټې خزانې په قول کامـرانخان سدوزی خپل داښکلی اثرکلید کامرانی په کال ۱۰۳۸ هـ ق په ښهرصفاکې وکیښ (۲) اوداخبار اللودی نه یې‌هم ځینې ادبی مواد را نقـل کړل .

د کلید کامرانی محتویات :

د کلید کامرانی ټول محتویات‌لاس ته نه دی راغلی، پټې خزانې‌یې یوازې دنصر لودی او شیخ حمیـدلودی دژوند حال اوهغه اشعار چـې «اعلام اللوذعی فـی اخبار اللودی» ثبت کړی، را اخیستی‌دی؛ ښایی‌چې ډېر نور مغتنم مواد به هم پـکې ووخومتأسفانه چې اوس په لاس کـې نشته. نظم‌یې داخبار اللودی په‌برخه‌کې څېړل شوی اوسوچه لغات یې‌هم په نوموړې برخه‌کې راغلی دی .

د کلید کامرانی دنظم نمونه :

د کلید کامرانی دنظم په نمونه‌کې د امیر نصر لودی هغه ځوابیـه پاړکی‌چې دخپل تره شیخ رضی‌لودی‌په غبرګون‌کې یې ویلی دلته رانقلوو څوله یوې خوا دشیخ رضی لـودی‌دشعر مکمل او له بلـې خوا ګـران لوستونکی په خپله دلودیانو دشاهی‌کورنی دکلام جاج ترې واخلی:

د الحاد پـه تـور تون سوم — زه لـرغـون خو ملحد نه یم
زما د ښنه هسې تو راکړی — که ملحد یـم د د ښنه یـم
له اسلا مه نـه تـر پلـمه — تورانـو څخه پـه تر پله یم
ګـر وه مې هغه لرغونی دی — اوس هم کروړ په لرغونه یم
د اسلام پـه هسك به ځلم — و تـورا نـو تـه تیـاره یم
د لـودی زوی سنـتـی یـم — د حمید لـه لوړ کهـاله یم
تـورانی د ښن چـې وایـی — زه لـه ګـرو هه په آړه یم
وایـی تور تاسې در وهوی — زه مـؤمن ستاسې په تله یم
د دښنـو ویـنـا و ې مـغـبن ه
زه لـودی یمـه څـو زه یـم (۳)

۱ـ دپټې خزانې تعلیقات ۲۵۰ـ۲۵۱ م .
۲ـ پټه خزانه ۶۷ م .   ۳ـ پټه خزانه ۷۱ ـ ۷۳ م .

((۱۰))

اولیای افغان

اولیای افغان هم هغه تذکره دهچې اوس په لاس کې نشته خوپه دوولسمه هجری پېړ ی کې دپټې خزانې مؤلف ـ محمد هوتك ـ دخپل پوه پلار په روایت استفاده ترې کړې اود مېرمن نېکبختې احوال یې ترې رانقل کړی دی، ښکاری چې «اولیای افغان» یوه په زړه پورې تذکره وه خو متأسفانه چې اوس نشته او لکه دپښتو د نورو قیمتي آثارو غونډې ورکه اوله منځه تللې ده .

داولیای افغان لیکونکی :

ددې تذ کرې لیکو نکی شیخ امام الدین خلیل غوریاخېل دشیخ کبیر چې په بالاپیر مشهورؤ، زوی او دوړاندې ذکر شوی شیخ قاسم ـ دتذکرۀ اولیای افغان لیکونکی ـ لمسی دی، دشیخ متی په علمی او روحانی کورنۍ کې دنیا ته راغلی اولکه د خپلو نورو اسلافو غوندې: عالم، پوه او دیوه روحانی شخصیت خاوندؤ دده مور تاج بی بی وه چې دملك درویزلور او دخلیلو له نامتوکورنۍ څخه وه . دی په بدنی کې د«۱۰۲۰ ه ق» کال دمحرم په میاشت کې د دوشنبې په شپه زیږېدلی او د«۱۰٦۰ ه ق» کال دهمدې میاشتې په ۲۳ دچهار شنبې په شپه له دنیا ولاړ اوپه پېښورکې خښ دی. (۱)

شیخ قاسم سربېره پر اولیای افغان یوبل کتاب د «تاریخ افغانی» په نامه هم لیکلی دی چې دتاریخ په معتبرو کتابونو استناد لری او خپل مآخذ یې دکتاب په دیباچه کې ښودلی دی. (۲)

داولیای افغان دلیکلو وخت :

څرنګه چې شیخ امام الدین له«۱۰۲۰ تر ۱۰۶۰ هـ ق» کال پورې ژوند کړی چې په دې حساب دده‌عمرخلوېښت کاله ؤ نوښایی ده دې داکتاب د ۳۰ کلنۍ په شاوخواکښې‌لیکلی وی چې د ۱۰۵۰ هـ حدودیې ګڼلای شو .

د اولیای افغان محتویات :

ددې تذکرې له محتویاتو څخه‌چې موږته رارسیدلی یوازې د بی‌بی نېکبختې بیوګرافی‌ده،چې دابیوګرافی‌دپټې خزانې‌دلیکونکی دپلارمحمدداؤد هوتك له خواترې رانقل شوې او په‌پټه خزانه کې‌محفوظه ده، ښایی‌ده‌پرو نورو پښتنو روحانیونو او شاعرانواحوال هم پکې راغلی او د بی‌بی نېکبختې اشعار یې هم را نقل کړی‌وی، خوپه پټه خزانه‌کې یې بل ځای ذکر نشته او هم د بی‌بی نېکبختې‌دکلام نمونه دده له تذکرې څخه نه بلکه ددې له خپل دیوان نه ـ چې«ارشاد الفقراء» نومیده او تصوفی اواخلاقی‌شعرونه پکې‌وو ـ رااخیستل‌شوې ده؛ ددې تذکرې په باب هم له دې زیات معلومات نشته . (۳)

حواشی :

۱ـ مخزن افغانی اود میا نعیم‌ددیوان خاتمه دپټې خزانې دتعلیقاتو په حواله ، ۲۱٤ م .

۲ـ دتاریخ افغانی قلمی نسخه‌دپټې خزانې د تعلیقاتو په حواله ۲۱٤ م .

۳ـ دبی‌بی نېکبختې احوال اواشعار دپټې خزانې په ۱۸۱ مخ کې لوستلای شیء !

((۱۱))

بیاض

بیاض هم د پښتو په تذکروکې شمېرل کېږی، چې داهم دپټې خزانې دمؤلف په لاس کې ؤ اودخوشال خان خټك، رحمان باباوځینو نوروشاعرانو لکه سلطان بهلول لودی اوخلیل خان نیازی په معرفی کې یې زیاته استفاده ترې کړې او موادیې تـرې اقتباس کړی دی. له بده مرغه چې بیاض هم اوس په لاس کــې نشته اویــوازی دپټې خزانې په وسیله یې پېژنو .

دبیاض لیکونکی :

د بیاض لیکونکی محمد رسول دی چې دکلات اوسېدونکی اوپه قام هوتك ؤ، ده ددولسمې هجری پېړی په اوایلوکې ژوند کاوه اودپټې خزانې له یوې جملې څخه داښکاری چې دی دپټې خــزانــې د لیکلــو پــه وخت (۱۱۴۱ – ۱۱۴۲هـ) وفات شوی ؤ، هلته چې محمد هوتك د رحمان بابا دپېژندګلوی پەبرخەکې دمحمدرسول کتاب یادوی نو دده لــه نــامه سره د«علیه الرحمه» جمله کاږی اولیکی:«محمد رسول هوتك علیه الرحمه په خپل بیاض کې داسې لیکلی دی...» (۱)او هــم دا ثــابته ده چــې نــوموړی مؤرخ په ۱۱۱۸ هـ ق کال ژوندی ؤ ځکه چې ده پــه خپــل بیاض کــې درحمان بابا د مــړینې په برخه کــې همدا پورتنی سنه ضبطه کړې ده. له پورتنیو اسنادو څخه داراوزی چې محمدرسول دې د۱۱۱۸ – ۱۱۴۱هـ ق

کلو ترمنځ وفات شوی وی .

دبیاض دلیکلو وخت او محتــویات :

څرنګه چې محمد رسول کلاتوال په ۱۱۱۸ هـ ق کال یقینی ژوندی او له ۱۱۴۱ هـ ق کال نه مخکې وفــات شوی دی، له دې کبله دبیاض دلیکلو وخت هم ددې کلونو ترمنځ له ۱۱۱۸هـ کال څخه راوروسته اټکلولای شو .

داکتاب یوه مغتنمه او قیمتـی‌تذکره گڼله کیږی چې ډیر مهم‌اسناد پکې ثبت شوی دی اودسلطان بهلول‌لودی، خلیل خان نیازی، خوشالخان ختڭ اورحمان‌بابا بیوگرافی اواشعارې ضبط کړی چې دپټې خزانې پــه وسیله زموږ لاس ته رارسېدلی دی؛ښایی چې‌په‌دې بیاض‌کې به ډیر نور قیمتی اسناد هم مــوجود وو، خــومتأسفانه چې زموږ لاس تــه نه دی رارسیدلی او دا پــورتنی مواد هــم‌دپټې خزانې په واسطه خوندی شوی دی؛ داهم باید ووایوچې دپټې‌خزانې‌له پیداکېدو نه مخکې دپښتو دلوی اوغیب‌اللسان شا عــر رحمان بابــا دزیږیدو او مړینې یقینی تاریخونــه په لاس‌کې نه ووخو دهمدې بیاض‌په‌مرسته او د پټــې خزانې په وسیله د «رحمان بابا» په ژوند پېژندنه کې‌یوه مهمه اضافه وشوه او دپښتوادب ددې صوفی بابا دژوند له مهمو نکتوڅخه پرده پورته شوه .

د بیاض نظم :

څرنګه چې د بیاض نثر په‌لاس‌کې نشته نوځکه یې دنثر له څېړنې څخه تیر اودنظم په باب یې څه ویل‌غواړو :

داخوښکــاره خبره ده چې پــه‌پښتو ادب‌کې‌درحمان‌بابا اوخوشالخان ختڭ شعرونه د هــرچا له اشعارونه‌پاخه، خواږه، ښه، درانه، مشهــور اوله هرراز ادبی ښکلاؤ ډك دی اوپه‌خپله خوشال خــان او رحمان بابــا دپښتو ادب پلرونه بلل کیږی اودوی‌دپښتو ادب د آسمان هــغه ځلانــد ستوری دی چې دنورو ټولو ستوروړنایې تته کړې اوترتأثیر لاندې یــې راوستلی دی، نوڅرنګه چې په بیاض‌کې‌هم دخوشال خان او رحمان بابا نظمونه اوسوانح ثبت دی،ځکه زیات‌ددوی داشعارو په باب‌څه نه شوویلی اوکه څه ووایو هم نوهغه دلمرپه مخ‌کې به د ډیوې بلــولو مثــال ولری. همدا راز د سلطان بهلول لودی اوخلیل خان نیازی دوه څلوریځې چې پکې راغلې‌په نمونه‌کې‌یې وړاندې‌کوو‌څویې دپخوالی او سلاست جاج پــه خپله لوستونکی واخلی .

دبیاض دنظم نمونه :

دخلیل خان نیازی رباعی (۲) :

خــړې وریځی ژاړی لــه پاسه   کو یله ږغ کا ببلتون له لاسه

په هغه لونی گوهر په خول‌ستا دامرحبا کا ستا زموږ مواسه(۳)

د سلطـا ن بهلـول ر بـاعـی(٤) :

ملك‌به زرغون‌کړم‌په‌ورکړه‌راسه گوره اوريځې د داد لـه پاسه

خول مې دعدل په دوروڼ دی جهان‌به زيب‌مومی‌زماله لاسه(٥)

حواشی :

۱ـ پټه خزانه ۹۳ م .

۲ـ «په هندوستان کې دبرسات‌په موسم خليل خـان نـيازی هسې باعی انشاء کړه او دسلطان بهلول‌پادشاه پـه مخه کـې وويلـه ...» (پټه خزانه ۷۵ مخ) .

۳ـ پټه خزانه ۷۷ م.

٤ـ «سلطان بهلول عليه‌الرحمه‌چې دارباعی (د خليل خان) ونغوږه په ځواب‌يې دارباعی سمدستی‌وويله»(پټه خزانه ۷۷ م.)

٥ـ پټه خزانه ۷۷ م.

ACKU

((۱۲))

پټه خزانه

پټه خزانه د پښتو د پخوانیوتذکرو په لړ کې تر اوسه پورې یوازینۍ بشپړه تذکره ده چې زموږلاس ته رارسیدلې ده؛ پټه خزانه لکه چې نوم یې پټه خزانه دی همدا راز دپښتو ډېر پټ رازونه پکې پټ دی؛ دې تذکرې نه یوازې داچې دپښتوتحریری ادب او شعر لومړۍ هجری پېړۍ ته ورساوه بلکه دایې هم ثابته کړه چې پښتو له ډېر پخوا درباری، شعری او ادبی ژبه وه‌اود پښتو اکثره‌پاچایان دپښتو شاعران هم وو؛ ددې خبرې لویې نمونې د سوریانو، غوریـانو ، لودیانو او هوتکیانو کورنۍ دی چې‌هم ددې خاورې‌سلاطین اوټولواکان اوهم دپښتو ادب روزونکی پـالونکی او حتـی په خپله ادیبان‌ووچې‌په دې لړکې‌امیرکروړ، نصرلودی او شاه‌حسین هوتك دیادولو وړدی .

همدا راز دې‌کتاب دپښتو یوه زیاته‌اندازه لرغون کلمات اولغات هم زموږ لاس ته راوستل چې اوس یې اکثره‌متـروك او لـه منـځه تلـلی د ی؛ همدا رنـګه دې تـذکرې د پښتو دیوه زیات شمېر کتابونو نومونه راپه ګوته کړل چې په هغوکې، «دپښتوپخوانۍ تذکـرې» هم شاملې دی او موږ‌مخکې په‌خپل‌خپل وارمعرفی کړې.

دپټې خزانې لیکونکی :

دپټې خزانې لیکونکی دپښتو یوپوه،عـالم ،سترګـور او فاضل ادیب ، مـؤرخ او لیکـوال خـدای بښلـی «محمدهوتك» دی ،له‌نیکه‌مرغـه دې دانشمند لیکوال داکثره لیکونکو په‌خلاف په خپله تذکره کې سر بېره‌د نورو شاعـرانو او ادیبانو په‌سوانح‌خپله پیژندګلوی هم لیکلې‌ده اودادی دده سوانح دده‌له خپلې خولې لیکم:

«وایي محمــدزوی د داؤد خان،زوی دقادر خان په قوم هوتك، چې زموږ دکهول اصل ځای مرغه وه،چې‌زمانیکه قادرخان له هغه ځایه راغی سیوري ته اوهلته راورسېدیء پسله‌ځومدته په تقاضا د نصیب اوقسمت راغی او دکندهار پخواکـې په کلی‌دکوکران استوګنه کوله اوپېشه‌یې ؤ زراعت .

... زما راتګك دې نابودې‌دنیاته یعنی تولد مې واقع سوی‌ؤپه(۱۳) درجب المرجب سنه (۱۰۸٤هـ) پــه‌کوکران کې اوسن‌ته دتمیزورسېدم، نومې پــلار درس راتــه شروع کــااوتراتلسم کاله د عمر مې ولوستل احکام ددین اوفقه اواصول اوتفسیراودفصاحت علوم لکه قافیه اوعروض او بیان اومعانی اونور . چې زما پلارمرحوم وفــات سو اوزه پــه تقاضا دپــادشاه ظــل الله د امت سلطنــه‌شاه حسین راغلم د قندهار ښارته، تراوسه په نظر کیمیا اثر د پادشاه‌اسلام ښادیم او هرکلــه په احسان او مرحمت ددې خــانــدان عالیشان‌سربلند یم، عمرمې‌تېرېږی په‌لوستلو اوکښلو دکتابو، له نعمتو د جهــان‌بله بهره نه لرم اوزړه‌مې هم خوښی نه کابېله دې اشغالوپه بل‌څه.په دې‌اوقاتو دعمر چې مې تېرکړل یو څه کتابونه مې وکښل ، چې یوله دغــوڅخه دغــه خزانــه ده او نور دادی: یوکتاب مې کښلی دی په بیان‌دعلوم‌د فصاحت چــې «خلاصة الفصاحت» باله شی اوپه دغه کتاب مې ټول‌علوم‌دفصاحت په پښتو د خپلو پښتنــو طالبانو دپاره خلاصه کړل. بل‌کتاب‌مې کښلی دی په بیان دطبابت‌اوعلاج چې «خلاصة الطب» یې نوم دی، په‌سنه ۱۱۳۹ هجری چې مې دغه کتاب دپادشاه عــالم پنــاه مدظله مخ تــه‌پېش کا، سل طلاوې یې ماته صله‌کا اوهرکله داسې مراحم دپادشاه ددې‌فقیر، غریب په حق ډېر دی اوارکان ددولت ابد مد ت هم پــردې فقیــردمرحمت نظرکا، خاص بیابهادر خان عالی مکا ن چې نــن ورځ په قندهاردغرباؤ په سرظل درحمت دی، خالق دې عمر ډېر کــا. مــاله یو دېــوان‌داشعاروهم سته چې په دې وخت‌کې مردف اومدون سوی دی او غزلونــه‌او قصاید اورباعی لری، کله چې‌طبع قاصر میل دشعر اوویناکا، شعرونه‌کاږم اوموزونان دروزګار یې‌خوښوی. څکه چې دځــان ستاینه ښه نــه ده‌اوپوهان‌له دې‌کاره عارکا، نوپه‌خزانه کښې مې خپل احوال وکیښ ، چــې‌ددې کتاب ویونــکی ما ته دعا وکــا اوهروقت مې په دعا یادکا» (۱) .

داؤ تاسو د محمد هوتك ژوندده له خپلې خولې ولوست اوموږته دانتیجه په لاس راکوی چې محمدهوتك دشاه‌حسین هوتك په‌دربارکې زیات قرب درلود اوپه خپله دپاچـاورته ډېر عقیدتؤ لکه دوه ځل یـې په دوو کـتابونو زر ـ زر طـلاوې‌صله هم ور کـړې وه چـې یویـې خلاصة‌الطب اوبل یې همدا خزانه‌ده.

دمحمد هوتك دمړینې نیټه‌نه ده‌معلومه، دی د پټې خزانې د لیـکلو په وخت‌کې د۸٤کلوپه عمرؤاوځرنګه‌چې‌په ۱۱۵۰ هـ ق کـال نادر افشار دکندهار له حملې نه وروسته دشاه‌حسین هوتك دربار ړنګ اودرباریان یې تیت اوپرك کړل پـه خپله شاه‌حسین‌یې بندی‌کړ؛ په دې اړودوړکې دشاه حسین ددربار عالمانو اوادیبانوله زیاتې مېړانې او غیرت څخه کـار واخیست، کتابونه او قـلمونه یـې‌کېښودل اوپه عوض کې یې‌په‌توروداو ډالونو ځان سینګار کړ اوپه ډېـرمېړانه یې دغلیم مـقابله کوله چـې اکثره یـې پـه همدې اړاودوړ کـې‌له منځه ولاړل نوځکه ګومان کېږی چې محمدهوتك‌دې هم په دې‌وخت‌کې‌یاله منځه تللی وی اویاکه پاتې وی هم چېرته یې ذکر نشته چې په دې‌ترتیب دمحمد هوتك وروستنی ژوند تراوسه مجهول دی .

هوتك او دهوتکو دوره :

ځرنګه چې پټه خزانه د هوتکوپه‌دوره‌کې اوهم د یوه هوتك له خوا کښلـه شوې د ه‌نوځکه بې‌ځایه‌نه‌ګڼم‌چې دهوتکو اوددوی ددورې په ادبی کارنامو یوځغلند نظر واچوم :

هوتك دپښتنو غلجیو یوه‌پښه‌ده چـې د هوتـکانو لـومړی پـلار «هوتك بابا» د «بارو» زوی «بـارو»د«تولـر» زوی او د «تولـر» پـلار «بابا غلجی» ؤ چـې پـه دې ترتیب«هوتك بابا» د «غلجی بابا» کړوسی کېږی، دزېږېدو نیټه یې «۶۶۱هـ» اودمړینې نیټه یې «۷٤۰هـ» ده. (۲)

هوتك بابا هم دتورې ښتن‌ؤاوهم دقلم، هم‌یې‌غزاوې کړې اوهم‌یې رزمی اوحماسی شعرونه‌ویلی دی‌چې‌په دې‌وسیلې سره دهوتکو ښتنه په شعر اوادب ایښودل شوی‌ده،له‌هوتك‌بابا نه دری پېړۍ راوروسته‌په دې کورنۍ کـې یو بل ځلاند ستـوری‌وځلېدچې دالوی شخص د افغانستان

لوی ملی مشر «میرویس خان» هوتک‌دی. میرویس خان هو تک په افغانستان کې یوازینی ملی مشر دی‌چې رسمی پاچایی یې نه ده کړې اودیوه ملی مشر په صفت یې‌دمملکت‌اداره او واګې په لاس نیولې دی. ددوی لویه کار نامه د ظالم ګرګین‌له ظلم څخه د کندهار خلاصول او دافغانی خاورې تمامیت ؤ. میرویس‌خان هوتک که څه هم په خپله شعر نه وایه خودشعر اوادب‌سره‌یې‌زیاته علاقه وه اوډیره عقیده یې‌ورته درلوده‌چې نمونه‌یې هماغه‌درحمان‌باباپه دیوان دفالونو نیول دی چې پټې خزانې ذکر کړی دی ؛ بیا دده کشرزوی شاه‌حسین‌هوتک هغه وخت چې دکندهار دسلطنت واګې‌په‌لاس کې‌ونیولې دپښتو ادب پالنې اوروزنې‌ته ډیره زیاته توجه وکړه او لکه‌څرنګه چې دسلطان محمود غزنوی په دوره‌کې ددری شعر اوادب بازارګرم‌ؤ، همدا راز دشاه حسین هوتک ددورې پښتو پالنه هم ورسره‌سمه‌ده‌اوترې کمه نه‌ده؛ دی په خپله هم شاعر ؤ اودربار به یې هم تل له‌شاعرانو اوادیبانو ډک ؤ چې تل‌به‌یې ادباؤ اوفضلاؤ ته صلې اوجایزې هم‌ورکولې؛ دی په «۱۱۱٤هـ» کال (۳) زیږیدلی اود ۱۱۵۲ هـ کال دبرات‌دمیاشتې په لسم په مازندران کې وفات شوی دی(٤) چې دده‌په‌له‌منځه‌تګ سره د هوتکو دورې هم سقوط وکړ اوبیاله‌دوی وروسته‌په هوتکو کې‌دادیبانو اوشاعرانونوم هم ډیر کم اورو .

دپټې خزانې دلیکلو وخت :

پټه خزانه محمد هوتک د شاه‌حسین هوتک په تشو یق اوامر په ۱۱٤۱ ـ ٤۲ هـ ق کلوکې لیکلې اوترتیب کړې ده، دی دپټې خزانې له لیکلو نه حتی دیر ش کاله مخکې‌دپښتنو شاعرانو په ژوند پېژندنه پسې ځاروؤ او په دې هکله دپټې‌خزانې په سریزه کې داسې کاږی:

«... داډیر وختونه تېر سول‌چې ماغوښته چې‌زه دپښتنوشاعرانو تذکره وکاږم او ددوی احوال سره‌راټول کاندم، مګر زمانې ماته فراغ نه راکاوه اوداهیله مې په زړه‌کې‌وچه‌سوه، ځکه چې پرقندهار د ظلم او جفاتورتم پروت‌ؤاوهیچا آرام‌نه‌درلوداونه فراغ ، ګاهې به مغولو چپاوونه کړل اوګاهې به د ګرګین دستم‌سوران ؤ... هغه وقت چې زماله ارادې خبر سو زموږ د پښتونخوادسترګو تور امام المسلمین وابن

قاتل الرفضة والكافرين شاه حسين، ادام‌الله دولته الی یوم‌الدین. بیت:

دپښتنو پادشاه حسین هوتك	په ملکانو کې دی، دی‌لوی‌ملك
دحاجي میرغښتلی‌زوی ګرندی	خالقه تل دې‌وی ځلاند داغمی

نوې زه وغوښتم خپل دربارته‌اوماته یې تشویق کا اوالطاف یې ښکاره کا، چې داخپله اراده پوره‌کاندم اودپښتنو شاعرانو حال سره راټول کاندم، ځکه چې زموږ پادشاه‌اودښالم خپلو دزړه سر، شاه حسین خلدالله ملکه وسلطنته ، پخپله هم‌دښې وینا خاوند اودپښتنو د شعر شوقمن دی، نوما وغوښته چې ژرترژره داکتاب وکښلی سي اودپښتنو دشاعرانو احوال ټول کړسی .

ښکاره دې وی، چې ماله‌دیرشوکالو راهیسې ، د ډېرو شاعرانو دپښتنو ، احوالونه راټول کړی دی‌اوهغه وقتونه چې دپښتونخوا پرلتو ګرځېدم ، له وګړیو څخه مې ډېر ښه حالونه اورېدلی دی او اوس‌هغه ټول دخپل پادشاه ظل‌الله په‌غوښتني‌کاږم، ددې کتاب نوم دی «پټه‌خزانه» ځکه چې دلته هغه احوالونه راغلی‌دی‌چې پټ وو اونه وو ښکاره، خالق تعالی دې ټوله مسلمان و بخښی اوزموږ دپادشاه سیوری دې تل وی اودایم، په دغه کتاب چې ماپه کښلوابتداوکا ، ورځ وه د جمعې ۱۶ دجمادی‌الثانی، سنه‌وه ۱۱۴۱هجری»(۵) همدا راز دپټې خزانې لیکل د۱۱۴۲ هـ ق کال دشوال المکرم په‌پنځه ویشتم تمام شوی (۶) چې‌په‌دې ترتیب د پټې خزانې راغونډولو،ترتیبولو اولیکلو «۱۶»میاشتې او«۹» ورځې نیولې دی .

دپټې خزانې محتویات :

پټه خزانه په لومړی سرکې‌په دریو خزانو وېشله شوې ده :

لومړی خزانه: دهغو شاعرانوپه پېژندګلوی کې چې پخوا تېرشوی.

دوهمه خزانه: دمؤلف دمعاصروشاعرانو بیوګرافی .

دریمه خزانه : دهغو ښځو په‌پیژند ګلوی ښاده کومو چې په پښتوکې شعرونه ویلی دی .

خاتمه : دمؤلف دپلار اودده لهخپلې پېژندګلوی څخه عبارت ده.

په لومړی خزانه کې: باباهوتك، شيخ ملكيار، اسماعيل ، خرښبون شيخ متی، امير كروړ، شيخ اسعدسوري، ښكارندوی، ابومحمد هاشم، شيخ تيمن، شيخ بستان بړيڅ، شيخرضی لودی، نصر لودی، شيخعيسی مشوانی ، سلطان بهلو ل لودی، خليل خان نيازی ، خوشالخان ختك زرغون خان ، دوست محمد كاكړ، رحمان بابا ، شيخ محمد صالح او علیسرور معرفی شوی دی .

په دوهمه خزانه کې: ملا بازتوخی، شاه حسين هوتك، ملازعفران محمديونس خان، محمد ګل مسعود، عبدالقادر خان ختك ، بهادر خان، ملامحمد صديق پوپلزی، ملاپيرمحمدمياجی، اللهيار افريدی ، بابو جان بابی، ريدیخان مهمند، ملامحمدعادل بړيڅ، محمدطاهر جمريانی، محمدعمر ملامحمد اياز نيازی ، ملامحمد حافظبارکزی ، نصر الدين خان اندړ ملانور محمدغلجی، عبداللطيف اڅکزی اوسيدال خان نا صر پېژندل شوی دی .

په دريمه خزانه کې : نازوانا، حليمه حافظه ، بی بی نيكبخته بیبیزينب، زرغونه او رابعه معرفیشوې دی .

اوپه خاتمه کې: داؤد خانهوتك دمحمدهوتك پلاراوپه خپله محمدهوتك معرفی شوی اوكتاب سرته رسېدلیدی؛ چې په دې ترتيب په پټه خزانه کې ټول «٥١» تنه شاعران او شاعرانې معرفی شوی اوپه دې قيمتیخزانه کې ديرپنځوس تنو پښتنو اديبانو ژوندپېژندنه او داشعارو ملغلرې خوندی دی .

پټه خزانه له كومه شوه ؟ :

له كومه وخته چې پټه خزانه رابرسېره شوې نو دځينو كسانو له خوا يو لړ پټې خبرې هم پسې شروع شوې او كېږی؛ چې وايې: «پټه خزانه ساختګی اوجعلی ده»(!!) كه څه هم ددې راز بې اساسه خبرو په ځواب کې څه ويل بې ځايه وختضايع كول دی څكه داكسان كه په پښتوسم وپوهېږی اوپټه خزانه په غور ولولی نو بيا به هېڅكله هم دا

نامعقول اوبې اساسه سوال ددوی په دماغ کې و نه ګرځي، څکه چې په پټه خزانه کې دومره ادبی قدرت اومتره موجوده ده چې داوسنيو ليکوالو لــه قدرته د داسې ښکــلي اثــر جوړول بېخي خارج اووتلي دی، او دومــره تاريخي اسناد پکې موجود دی چې په نورڅای کې هيڅ نشته. خوبيا هم ددې دپاره چې په موضوع ښه رڼاچول شوې وی دپټې خزانې دپيداکېدو سوابق په لاندې ډول ليکل کېږی :

د کوټيټې معاصر ليکوال ښاغلی محمد جعفر اڅکزی په خپله يــوه کوچنۍ تذکــره کــې چې «ونــدر» نومېږی اوپه «۱۹۵۹ ع» کال خپره شوې د عــلامه عبدالعلی دبيوګرافۍ په لړ کې ليکي: دعبدالعلی څه (څخه) دبهترينو کتابو يوه اعــلی خزينــه موجوده وه، په هغه کې دده يوه قلمی نسخه «پټه خزانه» وه، چې حکومت افغانستان چاپ کړه اودپښتو دتاريخ يوه اهمه اوقيمتي حصه يې محفوظه کړه...» (۷) کوم وخت چې ما په دې باره کې دپټې خزانې له محشی او ناشر استاد عبدالحی «حبيبی» صاحب سره خبرې وکړې اوله دوی نه مې دپټې خزانې دسوابقو په باب پوښتنه وکړه نودوی راته دپټې خزانې دلاس ته راتلو په باب وويل چــې : علامــه عبدالعلــی دڅوانۍ په وخت په کند هــار کــې اوسېده ، او وروسته زمــا ورسره تګ ـ راتګ دوستي او علاقه ومــدکندهار د استــوګنې په باب يــې محمدجعفراڅکزی هم غږېدلی دی ـ (۸) دی له کندهاره بېرته کوټې ته ولاړ، اوهغه وخت چې زه د «طلوع افغان» مديروم، احوال يې راواستاوه: «چې ماله چاسره داسې تذکره ليدلې ده! خوزه مؤفق نه شوم چــې يــاورشم اويادبل چاپه واسطه دا تذکره ترېراوغواړم؛ څوچې زه کابل ته راغلــم اودلته مقرر شوم نوپه دې وخت کې زه دهغه وخت دپوهنې دوزير په اجازه کوټې ته ولاړم اودعلامه عبدالعلی کاکړ په واسطه مې دپټې خزانې خطی نسخه له اصلي مالکه څخه دپيسوپه بدل کې واخيسته؛ وروسته له دې مــې ددې تذکرې په تحشيه، تعليق او ترجمه لاس پورې کړ څوچې په ۱۳۲۳ هـ ش کال مې دپښتو ټولنې له خوا خپره کړه .

دپټې خزانې قلمی نسخې :

د پټې خــزانې لومړۍ قلمــی نسخه په خپله مؤلف ليکلې اودنسخې په پای کې داسې ليکي: «کتاب تمام سو په ورځ دجمعې ۲٤ دشوال المکرم

سنه (۱۱٤۲) هجری په قندهار کې اومؤلف محمدهوتك‌هم فارغ‌البال‌سو، الحمدلله حمداً کثیراً.» (۹)

دمؤلف دلیکلې نسخې له‌مخې‌ددوهم ځل له پاره نورمحمد خروټی دسردار مهردل خان له پاره قلمـی‌کړې اولیکـی : «بتـاریخ دهم مـاه ربیع‌الاول سنه یـکهزار و دوصد وشصت وپنج هجری گذشته بود از هجرت رسول‌خدا صلی‌الله‌علیه‌وسلم‌بدستخط حقیر فقیر کثیر التقصیـر نورمحمد خروټی برای عالیجاه،رفعت‌جایـگاه سردار عـا لی تبار سردار مهردل خان قلمی گردید .

هرکـه خواند دعا طمع دارم زانکه من‌بنده گنهکارم» (۱۰)

بیا ددریم ځل له پاره ددوهمې‌نسخې له مخې محمد عباس کـاسی په کوټه کې دحاجی محمداکبر هوتکی‌له پاره قلـمی کـړې ده او لیکـی: «این کتاب را احقرالناس محمدعباس‌قوم کاسی درشهر کویته بلوچستان خاص از برای عالیجاه تجارت نشان‌حاجی محمد اکبر قوم هوتکی قلمـی کرد ، سنه ۱۳۰۳ هجری باستعجال‌تمام قلمی شد.» (۱۱)

په دې‌ترتیب پټه خزانه لومړی‌په ۱۱٤۲ هـ ق کال دمؤلف له خـوا دوهم ځل په ۱۲٦٥ هـ ق کال دنورمحمد خروټی‌اودریم‌ځل په ۱۳۰۳هق کال دمحمدعباس کاسی په قلم قلمی‌شوې ده .

اوس ددې ګټور کتاب دلومړی‌اودوهمې نسخې پته نشته خودریمه نسخه ـ چې چاپ هم دهمدې نسخې‌له مخې شوی ـ دافغانستان د خطی نسخو په کتابخانه‌کې خوندی ده او«۱۱۲» مخونه لری. (*)

(*) ځنی‌خلك‌دخاصو اغراضوپه‌سبب داسی وایی: چې دپټې خزانې قدیمه نسخه نسته ، نوځکه دشبهې‌وړده. اوهغه پخوانی پښتو کتابونه چې په پټه خزانه‌کې ذکر سوی دی،هم اوس نسته، نودمنلو وړندی .
دلته باید داخبره روښانه کو،چې گرده هغه کتابونه چې په پټـه خزانه‌کې ذکر سوی‌دی، ورك ندی،اوځنی‌یې اوس هم سته ، لکه مخزن افغانی اوحدیقهٔ خټك اودرحمان بابا دیوان چې درې سره چاپ سوی هم دی. نوځکه چې دمحمدهوتك‌له مأخذوڅخه دغه درې کتابونه موجود دی «پاتې د۵۷ مخ په لمن کې»

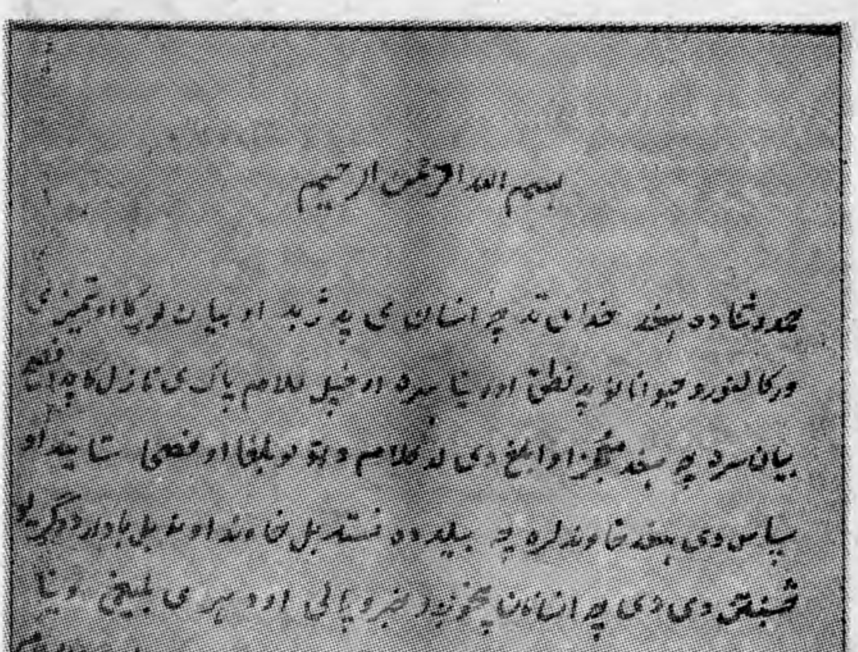

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد و ثنا ده بخښنده خدای ته چې انسان یې په شرف بد او بیان لوی کا او تمیز یې
ور کا له نورو حیوانو په نطق او دنیا بېره او خپل کلام پاک یې نازل کا چې ... فهیم
بیان سره په بخښنده معجز او بلیغ دی له کلام د ټولو بلغا او فصحا ستاینه او
سپاس دی بخښنده خاوند لره چې بېلېده د نسته بل خاوند او نه بل باد ور دیگر یو
شفیق دی دی په انسانان ... او د ... یې بلیغ و ...
علیهم دی درود و ثنا محمد د پر بخښنده پیغمبر دی علیه الصلوات والسلام
په سور حق را ښوله ... راوړه دی

بیت

دی دی رهبر د ... تو ترده جار ...

دی دی ناسور د ... تو ترده جار ...

د خدای رحمتونه دی وی د ده پر اولاد او اصحابو پر پر ایمان د ...

دپټې خزانې دقلمـي نسخې دلومړي مخ عکس

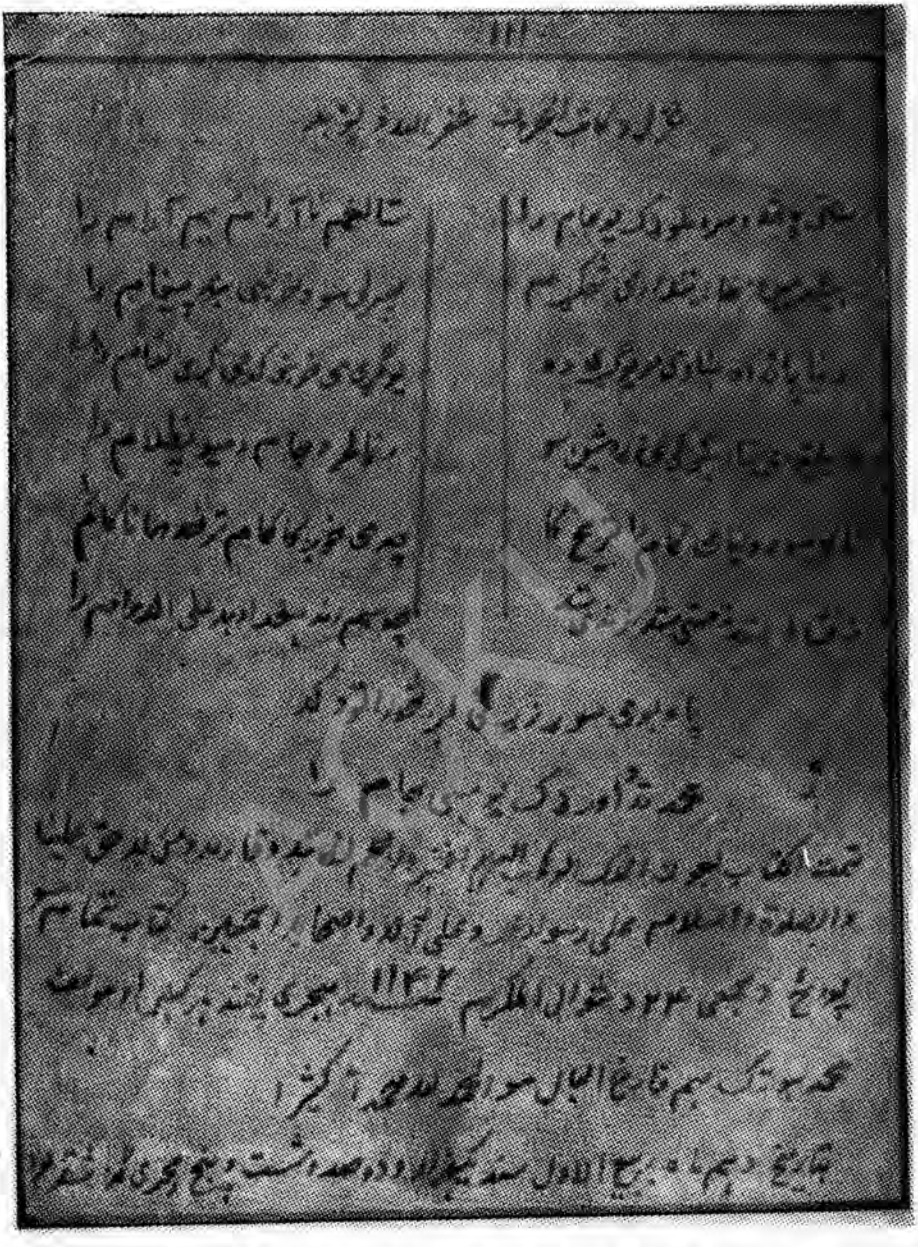

دپټې خزانې د قلمي نسخــې دوروستی مخ عکس

دپټې خزانې مآخذ :

له نېکه مرغه دپټې خزانې پومؤلف دخپل کتاب دمآخذو ذکر ځای په ځای کړی اودهر قول مأخذ يې که روايت دی ياعنعنه ياله کوم کتابه اخذ دی ټول يې ښودلی دی چې دپټې خزانې ټول مآخذ په لومړی سرکې په څلورو لاندې برخو ويشلای شو :

۱ـ هغه مآخذ چې محمدهوتك مستقيماً کتلي؛ استفاده يې ترې کړې اوپه لاس کې يې وو .

«د٥٤ مخ پاتې»

هغه نور کتابونه چې ده ياد کړی دی،هم صحيح دی .

دوهمه خبره داده چې که ديوه کتاب زړه نسخه موجوده نه وی نودليل ددې نه گرزی چې دا کتاب به مجعول وی. دفارسی ژبی لومړی تذکره لباب الالباب ده،چې محمدعوفی په اوم هجری قرن کې تاليف کړېده مگر ددې کتاب دواړی موجودی نسخې ترلسمی پېړۍ دمخه ندی نوپه دې دليل موږ لباب الالباب کوم مجعول کتاب نه بولو .

داکتاب تر ۱۰۰۰هـ کاله پوری هيچا نه پېژاند ، تردې حده چې د«بزم آرا» مؤلف سيدعلی هغه ټوله غلا کیء اوپخپل نامه يې ترتيب کیء.

ترلباب دمخه يوه بله فارسی تذکره د مناقب الشعراء په نامه ابوطاهر خاتونی د٥٠٠هـ په شاوخوا کې تأليف کړې وه، چې دولتشاه يې يادوی، مگر داکتاب اوس بيخی ورك دیء. خو موږ يې ددولتشاه په حواله پېژنو اومنو يې .

نوهغه څوك چې دلباب اومناقب وجود منی، اولباب د فارسی ادبی تاريخ لوی اومعتمد اوثقه منبع گڼی،دوی ولی پټې خزانې ته په هغه سترگه نه گوری؟

دعربی اوفارسی په ادبی تاريخ کې په سوو داسی کتابونه سته چې نوم يې په يوه کتاب کې راغلی وی،خواوس يې نسخې نسته، مگر موږ دهغو کتابوله وجوده انکار نه کوو،دادبياتو تاريخونه په داسی بحثونو ډکوو. نوکه د پټې خزانې د انکارکوونکو فارمولا پردغوعربی اوفارسی ورکو کتابو باندی تطبيق کو، ښايی چې دتاريخ ادبيات اکثری برخی به له منځه ولاړی سی . **(حبيبی)**

۲ـ هغه مآخذ چې محمدهوتك دخپل پلار یانورو په روایت استفاده ترې کړې اوبل چا ـ خصوصاً ددهپلار محمد داؤد هوتك ـ کتلی دی.

۳ـ هغه آثار چې دمحمدهوتك مستقیمو مأخذونو استفاده ترې کړې اوحواله یې ورکړې ده .

٤ـ شفاهي روایات اوددهخپلې لیدنې ، کـتـنـې او پـوښتنې چـې له شاعرانو اوادیبانو نه یې کړې‌دي.چې موږ یې دلته دلوړیو درې ډولو مأخذو نومونه په لاندې ډول لیکو :

۱ـ هغه مآخذ چې محمدهوتك مستقیماً کتلي‌دي دادي:افضل‌الطرایق بیاض، تحفهٔ صالح، تحفهٔ واعظ ، حدیقهٔ ختك، د رحمان بـابـا دیوان دمحمدهوتك خپل دیوان، دشاه‌حسین‌دیوان، محاسن الصلوة، غرغښت‌نامه قصص العاشقین (شها او گـلان)،گلدستهٔ زعفرانی ، لرغونی پښتانه مخزن لفغانی ، پښتو محمود نامه اونافع مسلمین . کـه څه هم ځینـې نور آثاریې‌هم ذکرکړی خودناخیستنې‌اشاره نه لري .

۲ـ هغه مآخذ چې محمدهوتك‌دنورو په روایت استفاده ترې کړې ده دادي:اولیای‌افغان، ارشادالفقراء،پښتو بـوستان ، بستـان الاولیـاء دخدای مینه، د اللهیار اودنازو دیوانونه .

۳ـ هغه آثارچې د محمدهوتك‌مأخذو اخذ ترې کړې دادي: اعلام‌ـ اللوذعی فی اخبار اللودی او تاریخ‌سوری. (۱۲)

دیتې خزانې نثر :

تراوسه دپښتو لومړنی لاس‌ته‌راغلی نثر هماغه د سلیمان ماکـود «تذکرةالاولیاء» نثردی- چې ددې‌اثرپه لومړی برخه کې پرې وغږیـدو اودانثر تاسو پخوا ولوست ـ له دې‌نه وروسته د پیر روښان اواخـون درویزه په عصرکې د پښتو نثر ډېرپیچیده، مغلق او مسجع شو، چـې بیاوروسته ـ وروسته دختکوپه دوره کې بېرته دپښتو نثر دتصنع‌اوسجع مخه څه نه څه ونیوله شوه، خوبیاهم‌اغلاق اوپیچیدگی ترې ورکه نه‌شوه، خوچې ددوولسمې پېړی په اوایلوکې‌محمدهوتك په پښتو نثر کې یونوی روح پوك واهه او یونوی سبك یـې‌منځ‌ته راووړ؛ دمحمدهوتك نثر ډېر

پوخ، متین، له تصنع او پیچیدګی څخه خلاص او د سجع او وزن د رونق زنځیرې په غاړه کې نه دی اچولی، همدا راز تر ډېره حده د نورو ژبو له تأثیر او اغیزې څخه ژغورل شوی او په روانه پښتو، تر ډېره ځایه له محاورې سره سم لیکل شوی او د پښتو په سوچه لغاتو او اصطلاحاتو پسولل شوی دی .

دمحمد هوتك له نثر نه راوروسته په پښتو کې بیاهم مسجع نثرونه لیکل شوي چې دشمس الدین «خلاصة المریدین» د نمونې په توګه یادولای شو، همدا راز د ملاشرف «دپښتو عروض» نثرهم تر ډېره ځایه د عربی او پارسي ژبې تر تأثیر لاندې لیکل شوی دی ؛ د محمد هوتك نثر دخورلسمې هجری پېړۍ په اوایلو کې مرحوم مولوی «احمد جان» بېرته راژوندی کړ. او بنه یې وپاله خو چې تردې وخته پورې ورو ـ ورو په مخ ولاړ او اوس ـ اوس د پښتو نثر له ګرامری اوژبنی دود سره سم لیکل کېږی چې په دې ترتیب د پښتو د اوسنی نثر بنسټ هماغه د مرحوم محمدهوتك نثر ګڼلای شو.

دپټې خزانې نظم :

څرنګه چې دپټې خزانې له پیداکېدونه مخکې دپښتو تحریری او معلوم نظم له څلورمې هجری پېړۍ څخه مخ ته نه ته ،نودا دپټې خزانې یولوی کار ؤ چې دپښتو تحریری ادب یې دلومړی هجری پېړۍ اواخرو او ددوهمې پېړۍ اوایلو ته ورساوه؛ همدا راز ددې کتاب په واسطه :

١ـ دپښتو یولړ مخصوص اشعار ـ چې نه داوسنیو اولسی اشعارو په ډله کې ودرېږی اونه د عروضی اشعارو سره لږخ لګوی ـ رایه ګوته شول او دا اشعار تر زیاتې اندازې دموضوع او اداله پلوه له آریایی سرودونو سره سر خوری چې د امیر کروړه خو بنبون او ...اشعار یې نمونې ګڼلای شو .

٢ـ دپښتو درنې او پخې بوللې(قصیدې) یې زموږ لاس ته راوستې چې دغوریانو په دربار کې ویلې شوې دی ، اودا یې راته څرګنده کړه :
هغه وخت لکه څرنګه چې دغزنویانو په دربار کې ددې قصیدو بازار تودوو همداراز دغوریانو په دربارکې پښتنو شاعرانو پخې قصیدې

درلودې ،چې پښتو خزانې خوندي کړې دي لکه دشیخ اسعد او بنکارندوی بوللي .

۳ــ په پښتوکې یې دڅوارشووشعارو نمونې زموږ لاس ته راورسولې چې په دې لړ کې داستاد ابن خلاد یوه کومیډی شعر ترجمه ده چې د نوموړی د شاگرد «ابومحمد هاشم سروانی» له خوا شوی ده .

٤ــ په پښتوکــې یې د پخوانیومشاعرو پته راکړه چې دشیخ رضی او نصر لودی ، اسماعیل اوخرښبون،خلیل خان نیازی اوسلطان بهلول لودی او نورو مشاعرې یې نمونې دی .

٥ــ د پښتو لومړنی شاهنامې او ساقی نامې یې لاس ته راوستې چې شاه نامه دمحمودنامې په نامه دریدیخان هومند له خوا دشاه محمود هوتکی په نامه لیکله شوې اوساقی نامه زرغون خان ویلې ده .

٦ــ دپښتو داولسی شعرښکلې نمونې یې موږ ته راپه گوته کړې چې لومړی نمونه یې دشیخ بستان بړیخ بدله ده .

٧ــ دپښتو د عروضی اشعارولومړنی نمونې یې را معلومې اوپه لاس راکړې .

مطلب داچې دپښتو دراز ــ رازاشعارو لکه پخوانی شعرونه، اولسی شعرونه ، عروضی شعرونه او ددې دری ډلـو اشعارو نـورې ریښې او څانگې یې زموږ لاس ته راوستې اوهم یې دمعنی له پلوه له: حماسی،عشقی اجتماعی، مذهبی، انتقادی، انتباهی،کومیډی، مراثــی ، توصیفی، اخلاقی دینی، تصوفی ، فلسفی، فولکلوری،اونور راز ــ راز او بیــلو ــ بیــلو موضوعاتو سره ــ چې پــه پښتــوشعرکې راغلی ــ اشنا کړو اودپښتو ژبې دادب قیمتی ذخایرې موږ تــه راورسول .

دپټې خزانې سوچه لغات :

دپټې خزانې بل لوی کــار دپښتو دسوچه لغاتو لاس ته راوستل اوخوندی کول دی چې لانــدې یــې دنمونې په توگه یولړ لرغونی لغات لیکــم :

اتل، اوجاړ، اغیزه، او ښار،اغلی، اشلوك، ایږ، آړه، بډه، برغه باړی، بامل، بولله ، برمل، بودتون،بلېږد، پاسوال، پرتمین، پنځ،پاړکی پلاز، پسولل، پېر، تره، تون، تیرو،ترمل، تاخون، تورا، ټپکنه، ټپکاونه جنډی، جوپه، جاجل ، جګړن، چړ،چوڼی، څلوریځ، څوری، څوار،څواك ځری، ځغلا، ځلا، خونول ، خاتیځ،دریځ، درمل ، دښنه، دوه ئیځ ډونګونه، روده، ریږدله ، رپی، رغا،ربل، زړه، زرغا، زلما، زغل، ژوبلور ژبور، سوران، سوده، سوان،سوب،ستایوال، سینګړ ، شخړه ، ښهانه ښځمنې، غوږن ، غبرګون ، غږل،کرغه، کړونګی ، کړوړ ، کویله ګوابښل، ګروه، لته، لجند، لرغونی،لویدیځ، لرمل،لمانځنه، لېږدنه،ملونه مراندې، میرڅی، منښت ، نیزوړی،نمنځنه، نغوږل ، نجتل ، نمزدك ویرژلی، ویاړنه ، ودنه، ویرنه، وړنګن، ورځلوی، هسك، یرغل،یون.

دپټې خزانې دنثر نمونه :

دپټې خزانې دنثر په نمونه کې دشیخ متی بابا دپیژندګلوۍ یوه برخه را اخلم :

«شیخ متی دشیخ عباس زوی ؤ،چې عباس دعمر اوعمر دخلیل زوی ؤ خلیل د غوریا، غوریا د کندابن خرښبون زوی ؤ چې دحضرت سړبنی قدس الله سره له زامنو څخه ؤ، زما پلار علیه الرحمه وماته داسې نقل وکا: چې د خرښبون علیه الرحمه مړګ په مرغه کې ؤ او اولادې هم په ارغستان اومرغه اوپښین کې سره خپاره سول،ځینې ولاړل دږوب او کوږك غروته اوامران اوحسن د شیخ متی ورونه،پرهغه غرو اوسېدل چې وروسته دمشر ورور په نامه مشهور سو د«خواجه امران غر»؛ اوبی بی خالاددوی خور په پښین کې وه چې هورې یې زیارت دی، یوبل وروریې په کرمام کې ښښ دی .

نقل کا: چې شیخ متی قدس الله سره په کال هجری سنه (٦٢٣) زیږیدلی ؤ اوپه عمر د پنځه شپیتو کالو دترناك پرغاړه وفات سو، اوپه هغه غونډۍ لوړ ښښ دی چې کلات باله سی.» (١٣)

دپټې خزانې دشعر نمونه :

دپټې خزانې دشعر په نمونه کې په خپله دمحمدهوتك شعر را اخلم:

ساقي پاخه دسرو ملوډك يـوجـام را
ستاله غمه نـا آرامـه يـم آرام را
بې له ميو د بهار ننداري څه کړم
پسرلی سو د خوښۍ ښه پيغـام را
دنيا پاته ده ښادی مويوګـړی دی
يوګړۍ‌مې خوښ کړه مې ګړی انعام‌را
دبېلتون په تاريکو کې مې زړه‌شين سو
رڼـالمر دجـام د ميو په ظـلام را
ناکاميو د دنيا مې کام راتريخ‌کـا
چې مې‌خوږ کا، کام، ترخه‌وما ناکام‌را
نه نشاط سته، نه مستی سته، نه رندی‌سته
چې‌سم‌رنـد هغه او بـه علی‌الدوام را
په اوبومې سوړ زړګی لږ څه راتو دکه
محمد ته داور ډك‌يوجـسي جـام را (١٤)

حواشی اومراجع :

١ـ پته خزانه ١٩٥،١٩٩،٢٠١مخونه .
٢ـ پته خزانه ٧،١١م . ٣ـ پته خزانه ١٠٧ م.
٤ـ هوتکيان دعبدالرؤف بېنواتأليف، دتاريخ ټولنې له نشراتوڅخه
١٤١ مـخ .
٥ـ پته خزانه ٣،٥ م . ٦ـ پته خزانه ٢٠١ م .
٧ـ وندر ـ دمحمدجعفراخکزی‌تأليف ٥٤م .
٨ـ وندر ـ ٤٨،٤٩ م .
٩ـ پته خزانه ٢٠١ چاپی مخ‌او«١١١» قلمی مخ چې په پته‌خزانه‌کې
اوهم دهمدې رسالې په ٥٦ مخ کې‌زينکوګراف شوی دی .
١٠ـ پته خزانه ٢٠١ م . ١١ـ پته خزانه ٢٠٣ م .
١٢ـ دپټې خزانې داعلامو پـه‌فهرست‌کې دکتابونو دفهرست څخه
دپټې خزانې داخـذ مخونه موندلای‌شیء !
١٣ـ پته خزانه ٢١ مخ .
١٤ـ پته خزانه ٢٠١ چاپی مخ‌او«١١١» قلمی زينکوګراف‌شوی مخ.

((۱۳))

ددی دوری هغه آثارچی دتذکرو حیثیت لری

تردې ځایه مو «دپښتوپخوانی تذکرې» معرفی کړې، ځرنګه چې په دې دوره کې یولړ داسې آثار هم شته چې ظاهراً د تذکرې بڼه نه لری خوځرنګه چې دبېلو ـ بېلو شاعرانواولیکوالو شعرونه اولیکنې پکې راټول شوی دی نوزموږ په شعری اوادبی تاریخ کې دروښانه ډېوې کار وزکوی اود «اوسنیو تذکرو» دمآخذو حیثیت لری له دې کبله بې ځایه نه ګڼم چې ددې آثارو یوه برخه په لنډه توګه معرفی کړم. «رفیع»

۱ـ مخزن الاسلام :

مخزن الاسلام دپښتو دیوولسمې هجری پېړۍ یو مغتنم اثر دی چې دپښتو نامتولیکوال اومبلغ اخون احمد«درویزه» او دده پیروانو لیکلی او دپښتو دمسجع نثر ، نیمګړی نظم او پوره نظم نمونې پکې راغلې دی؛ ځرنګه چې دااثر داخون درویزه اودده دپیروانو د آثارو یولړ زیاتې نمونې لری نوپه دې سبب دتذکرې حیثیت پیداکوی .

ددې کتاب قلمی نسخې ډېرې پېموندل کېږی اوهم په هند او پښتونور کې خپور شوی دی؛ ددې کتاب یوویشت قلمی نسخې یوازې دلندن په بریټش موزیم او نورو کتابخانو کې خوندی دی (۱) ددې کتا ب ټولې نسخې یوله بله توپیر سره لری چې په مجموعی توګه په مخزن کې ددې لاندې کسانو آثار اوافکار راغلی دی: اخون درویزه ـ زیاته برخه ـ، عبدالکریم داخون درویزه زوی ـ ، عبدالحلیم داخون درویزه لمسی ـ ، مصطفی محمد، ملااصغر ، عبدالسلام ، عمرخان، شیر محمد ، ر حیمداد عبدالرحیم او ... (۲)

۲ـ د پښتو یوه بې‌نومه قلمي‌مجموعه :

دا دپښتو یوه هغه مجموعه ده‌چې دمخزن الاسلام غوندې د اخــون درویزه او یو شمېــر نورو پښتنــوشاعرانو اونثارانو آثار پکې راټــول شوی دی. ددې کتاب‌یوه قلمی‌نسخه‌چې په ډېر ښکلی خط لیك، میناتور اوطلا کــاری شوې ده د کــلتور اواطلاعاتو د وزارت د خطــی نسخــو په کتابخانه کې شته؛ ددې مجموعې‌ضخامت دوې سانتی ، اوږده اتلس سانتی اوسورلس سانتی متره دی؛خط یې نسخ، دحاشیو جداول یــې طلاکاری اومیناتور او دمخو شمېریې«۳۷۰» ته رسېږي؛ دروپشت برخې لری چې په هره برخه‌کې یې دبېلو‌ـبېلو کسانو اشعار او نثرونه راغلی دی؛ کوم کسان چې‌په دې مجموعه‌کې‌یې آثارراغلی دادی: احمــد ـ چــې داخون در ویــزه اصلی نــوم دی‌ـ،خواجه محمد، عبدالرحیم ، ارزانــی ـ دپیرروښان له پیروانو څخه دی‌ـ،شیخ محمد سعید، ګل‌محمد، سیفی، علیخان، نعیم‌اومحمد.چې‌په دې‌ترتیب‌داهم دپښتو یوګټور اثردی اودپښتو تذکرو په لیکنه کې زیاته استفــاده‌ترې کېدای شی.

۳ـ چمن بې نظیر :

چمن بې‌نظیر دپښتو د مختلفوشاعرانو د ښکلو او رنګینو اشعارو یوه ښکلې اوپه زړه‌پورې مجموعه‌ده،په دې‌مجموعه‌کې‌عموماً دهغوشاعرانو اشعار راغلی دی‌چې دزرم هجری‌کال‌نه راوروسته بیا د دوولسمې پېړۍ تر اواخر پورې یې ژوندکــړی دی؛په دې شاعرانوکې یوشمېر ددېوانو خاوندان او مشهور کسان دی اوبله‌ډله یې هغه شاعران دی چې یوازې څو ـ څو شعرونه ترې راپاتــې دی‌اونوریې ورك اوپه لاس‌کې نشته .

دچمن بې‌نظیر یوه قلمی نسخه‌په بریتش موزیم‌کې په «۲۸۷٤»نمره قیدده چې ۱۱۹ پاڼې لری، ۱۹ × ۲٤سم اوپه نولسمه پېړۍ‌کې لیك‌شوې ده، دپښتو دنه وپشتو بېلو ـبېلــوشاعرانو اشعار پکې راټول شوی‌چې په لاندې ډول ښودل کېږی :

عبد الغفــور ـ ٤ـ شعرونه‌ـ،عبدالحمید ـ ۳٤ ش ـ، عبدالقــادر ۲٥ ش ـ، عبدل ـ ۱۲ ش‌ـ، عبدالرحمن ـ ۲۲ ش ـ، صمد ـ ٦ش‌ـ، افضل ـ ۲ ش ـ، علیم ـ ٤ش ـ، اشــرف ـ ۲۰ ش ـ ، اشرفخــان هجری ـ ۲ش‌ـ، دولت ـ ۷ ش‌ـ،دوست محمــد ـ ۳ش ـ ، فاضل‌ـ

۲٤ـ ش ـ، فضیل ـ ۱ ش ـ، حسین ـ۲ ش ـ، ابراهیم ـ ۳ش ـ، عصام ـ ٥ش ـ، قلندر ـ ٥ش ـ، کامگار خان ختک ـ ۳۱ش ـ، کاظم ـ ۳ ش ـ، مهین ـ ۳ش، میرزا خان انصاری ـ۲ش ـ، معزالله ـ ۳ش ـ، صدرخان ختک ـ ۱۲ش ـ، صدیق ـ ۱۷ش ـ، سکندر خان ختک ٤ ش ـ، عثمان ـ ٥ش ـ، خوشالخان ـ ٤ش ـ، یونس ـ۳۷ ش ـ . (۳)

دچمن بی نظیر یوه برخه «پادر هیوز» په «کلید افغانی» کې ـ چې تفصیل به یې وروسته راشی ـ هم‌ضبطه کړې ده چې‌له هغه نه‌دبریتش موزیم دنسخی شعرونه زیات دی اوهم د ځینې شاعرانو شعرونه لکه: دعبدالرحمن، افضل اودوست‌محمد په‌کلید افغانی کی نشته او دبریتش موزیم په قلمې نسخه کې راغلی؛ همدارازد یو شمیر نورو شاعرانو شعرونه چې دبریتش موزیم په‌نسخه‌کې نشته دلته زیات راغلی لکه: محمدی، پیر محمد ، خواجه محمد، احمدشاه اواحمد. څرنگه چې دچمن بې‌نظیر دقلمی نسخې شاعران اکثره‌ددوولسمې‌پېړی داواخرونه‌راوروسته نه دی نو ځکه گومان کیږی چې‌داوروستنی شاعران لکه احمدشاه‌بابا پیرمحمد کاکړ او نور به وروسته‌دبل‌چا له خوا پکې زیات شوی وی. چمن بې‌نظیر یو گټور اثردی چې‌دلومړی ټوک«پښتانه شعراء» یومعتبر اومهم مأخذ تشکیلوی .

٤ـ یوپښتو قلمی جونګ :

دا اثر د لومړی ټوک پښتانه‌شعراء مؤلف استاد حبیبی دنوموړی اثر دمآخذو په لړکې ښودلی؛ دشاه‌حسین هوتک داشعارو دنمونې په برخه کې یې استفاده ترې کړې‌اودکندهار دکوکران په کلی کې یې دنوموړی ټولواك یوه اولسی سندرمترې رانقله کړې ده ، ښکاری چې په دې جونگ کې به دپښتو دنوروشاعرانو اشعار هم موجود وو .

٥ـ گلشن روه :

گلشن روه دپښتو ژبې د نظم‌اونثر دانتخاباتو یوه ښکلې اورنګینه مجموعه ده ، چې انگلیسی نامتومستشرق میجر راورټی راټوله کړې اودپښتو د بېلو ـ بېلو نثارانواوشاعرانو دکلام انتخابات یې پکې راغونډ کړی دی .

داکتاب دوې برخې لری چېلومړی برخه یې دنثر اودوهمه برخه یې دنظم انتخابات دی :

دنثر په برخه کې دالاندې آثارراغلي:

۱ـ دافضل خان ختك د تاريخ‌مرصع يوه برخه .
۲ـ داخوند محمد قاسم دفوایدالشريعة يوه برخه .
۳ـ دافضل خان ختك دکلیلی‌دمني يا «علم خانهٔ دانش» یوه برخه
٤ـ دبابو جان د کتاب يوه‌برخه .

٥ـ داخون دروېزه دمخزن يوه‌برخه .
٦ـ د عبدالقادر خان ختك د گلدستې - چې د شيخ سعدی دگلستان ترجمه ده - يوه برخه .

دنظم په برخه کې دا لاندې‌انتخابات راغلی دی :

۱ـ د رحمان بابا ددېوان يوه‌برخه .
۲ـ د خوشالخان ختك ددېوان‌يوه برخه .
۳ـ د حميدبابا د دېوان يوه‌برخه .
٤ـ دخواجه‌محمدبنگښ ددېوان‌يوه برخه .
٥ـ دميرزاخان انصاری ددېوان‌يوه برخه .

٦ـ دکاظم شيدا ددېوان يوه‌برخه .
۷ـ داشرفخان هجری د دېوان‌يوه برخه .
۸ـ د عبدالقادر خان ختك ديوسف اوزليخا دمنظومې کيسې يوه برخه .

۹ـ دعبدالقادرخان‌ختك ددېوان‌يوه برخه .
۱۰ـ داحمدشاه ابدالی ددېوان‌يوه برخه .

دکتاب ټول مخونه ۳۱۲ دی‌چې۱۸٦ مخونه يې نثر او ۱۳٦ پاتې مخونه يې اشعارو نيولی دی؛همدارازيوه پښتو اويوه انگليسی مقدمه‌لری اوپه «۱۸٦۰ع» کال په هرتفورد کې‌دستيون آستين په مطبعه کې خپور شوی دی، قطع‌يې لويه او۲٦½ × ۱۹سم ، ده .

ځرنګه چې میجر راورټي په دې سربېره د پښتو ژبې له پاره نور نه هېرېدونکي اوډقدر وړ خدمتونه هم کړي نوځکه لازم ګڼم چې د نوموړي پوهاند لنډه پېژند ګلوي اود آثاروفهرست هم دلته ولیکم :

راورټي د ۱۸۲۵ ع کال د مي دمیاشتې په ۳۱ دنیاته راغی، پلاریې پیټر راورټي نومېده، ده په فالموت او بنزانس کې درس ولوست اوپه ۱۸۴۳ع کال د بمبئي ایست اندیا کمپنی دپیاده لښکر په دریمه قطعه کې شامل شو، په ۱۸۶۳ع کال دمیجرۍ رتبې ته ورسېد اوپه ۱۸٦٤ ع کال له نظ ی و ظیفـو څخه متقاعـد شو. دراورټي دنظامي دورې خدمتونه په ملتان کې په ۱۸٤۸ع، په پنجاب کې په ۱۸٤۹ع کال اوپه ګجرات، سوات اودهند په شمال لویدیځ سرحد کې په ۱۸۵۰ع کال کې وو. راورټي په ۱۸۵۰ع کال د پېښور ښار دضلعو اویقعو شرح ولیکله ، له ۱۸۵۲ ـ ۱۸۵۹ع کال نه یې ـ چې په پنجاب کې دحکمران مرستیال ؤ ـ په ختیځو ژبو کې مطالعه وکړه اوددې ژبو دعالي متخصص په حیث و پېژندل شو، دراورټي یو لړ هغه آثار چې دپښتو په باره کې دی په لاندې ډول ښودل کېږي :

۱ـ پښتو ګرامر: چې په ۱۸۵۵ کال په کلکته کې په ۲٦۵ مخونو کې چېور شوی اودپښتو دصرف اونحوې دیر ښکلی کتاب دی .

۲ـ منتخبات اشعار افغاني: چې په ۱۸٦۲ع کال په ۳۸۰ مخونو کې چېوز شوی اوپه دې کتاب کې یې دپښتنو شاعرانو زیات شمېر اشعار په انګلیسي ترجمه او منظوم کړي دي .

۳ـ قاموس:ـ پښتو په انګلیسي ـ په ۱۸٦۰ع کال په هرتفورد کې په ۱۱٦٦ مخونو کې چېور شوی دی.

٤ـ په ۱٦ پېړۍ کې پښتـو اشعار:ـ له انګریزي ترجمې سره چې دخوشالخان ختك اکثره شعرونه یې ترجمه کړي اویوه ګټوره مقدمه یې پرې لیکلې ده .

۵ـ دایسف الحکیم داستان : پخواني مشهورې کیسې یې په پښتو ژباړلې اوپه ۱۸۷۱ع کال یې دګلبرت په مطبعه کې چېرې کړې دی.

٦ـ قاموس :ـ انګلیسی په پښتو ـ په ۱۸۹۷ع کال یې لیکلی دی.

۷ـ پښتو مینول .

۸ـ همدا کتاب (ګلشن روه).

همدا راز د تخنیکی اصطلاحاتوهندی او انګلیسی فرهنګ، دطبقات ناصری انګریزی ژباړه اودافغانستان اوبلوچستان په باب یاد داشتونه هم دنوموړی له آثارو څخه دی. دمړینې نیټه یې معلومه نه ده خو ګومان کیږی چې د شلمې پېړی تراوایلو(۱۹۰۰ع کال) پورې به ژوندیؤ؛ ده دپېښور ، سوات اوهند په سفرکې یولړ زیاتې قلمی نسخې راټولې کړې دی چې د بریتانیا د موزې په ختیځه څانګه کې یو ځانګړی او خاص کلکسیون د نوموړی په نامه موجوددی. (٤)

٦ـ کلید افغانی :

په کلید افغانی کې دپښتودبېلوـ بېلو نثارانواوشاعرانو دنثرنمونې اوشعر انتخابات د نامتو مستشرق پادری هیوزله خوا راټول شوی دی اودپښتو دانتخابی کتابونو په لړکې یوپه زړه پورې اوښکلی اثر دی .

داکتاب په لومړی سرکې په دریولویو برخو ویشل شوی دی: لومړی برخه یې د نثر انتخابات ، دوهمه برخه یې دشعر خوښونې او دریمه برخه یې دانشاء مختلفې نمونې دی.

په لومړی برخه کې : دمولوی احمد دګنج پښتو یوه برخه،دمولوی احمدجان د تاریخ سلطان محمودغزنوی یوه برخه اودافضل خان خټک دتاریخ مرصع یوه برخه راغلی دی.

په دوهمه برخه کې : دفیاض دشاهزاده بهرام اوګل اندامې کیسه، درحمان بابا ددېوان یوه برخه، دخوشالخان خټک د دېوان یوه حصه اوچمن بې نظیر ـ چې تفصیل یې مخکې راغی ـ اودپښتو دبېلو ـ بېلو شاعرانو اشعار خوندی دی .

په دریمه برخه کې:دپښتودانشاءمختلفې اوبېلې ـ بېلې نمونې دی چې دپښتو «۱۹» مختلف النو ع مراسلې اولیکونه پکې راټول شوی دی .

کلید افغانی ٤١٨ مخونه لری چې ٢٤٠ مخه یې د نثر انتخاباتو ١٦٢ مخه یې د نظم انتخاباتو او ١٦ مخونه یې دپښتو لیکوالو نیولی دی!

کلید افغانی په ١٨٧٢ع کـال دلاهور په سرکاری مطبعه کې خپور شوی چې کاپی نویس یې غلام جیلانی پېښوری دی، قطع یې لویه ٢٩ × ٢٢ سم، ده اویوه انګریزی سریزه هـم لری.

٧- د پښتونخـوا دشعر هـاروبهار :

«د پښتونخوا دشعر هاروبهار» هم یوښکلی انتخابی اثـر دی چـې فرانسوی مستشرق دارمستتر دپښتو غزلې، چاربیتـې ، متلونـه، کیسې مصراعې (لنډۍ)، سندرې او نورې کې راټول کړی او ددې ذخایرو ذراغونډولو له پاره دپښتونخوا په لتو ګرځېدلی او دپېښور په ښهر دایښت آباد، ټـه ځاینی کې یې دفرانسیس سرکار په حکم په ١٣٠٣ هجری ق کال راټول کړی اودپاریس دختیځ ټولنې په خرڅ په سرکاری مطبعه کې په ١٨٨٨ع کال په پاریس کې خپور شوی اوقطع یې ٢٥ × ١٥ سم، ده .

ددې کتاب پښتو برخه ٢٢٨ مخه ده، په دې برخه کې لومړی د پښتو جنګی، رزمـی او حماسی چاربیتـې راټولې شوې چې داچار بیتې اکثـره تاریخی اودمغولو، انګریزانو او نوروخاینانو او غاصبینـو په ضـدنه او دغازیانو، مجاهدانو اوملی قهرمانانو په ستاینه کې ویلې شوې دی؛ په دې لړ کې ددېرو ملی شاعرانو چار بیتې خوندی دی چې دویونکو لنډه ـ لنډه بیوګرافی هم ورسره ښته؛ ځرنګه چې داچاربیتې زموږ دتاریخ یوړوڼ پاڼه تشکیلوی نوځکه لازم ګڼم چې دهغه عناوین اوموضوعات دلته ولیکم او ګوم شاعران چې په دې بـرخه کې یـې چاربیتې راغلې دې یادکړم چې دادی:

د «برهان» غزل دلوی احمدشاه بابا دهغه جنګ په پاره کـې چـې له مرهټه ؤ سره یې کړی ؤ، دنوره دین چاربیته ـ دیـار محمدخان درانـی دجنګ په باب چې لـه سید بادشاه سره یې په هندکې کړی ؤ، دنوره دین بله چاربیته چـې د فیض الله خـان مومند ملی خان پـه مرثیه کې یـې ویلې ده، د ګل محمد شاعر چاربیته ـ چې د احمدشاه غازی د هغه جنګ په باب ده کوم چې نوموړی په بالاکوټ کې له سکانو سره کړی ؤ، د برهان چاربیته ـ د فیروز خان ختک دزوی خواص خان په مرثیه کې، داحمدګل

چاربیته ـ دامیر دوست محمد خان‌دجنگ په باره‌کې چې نه سکانو سره یې کړیؤ، د احمدګل بله چاربیته ـ چې‌دسوات صاحب په مدحه‌کې یې ویلې اودده هغه جنګ یې‌ستایلی‌کوم چې له انګریزانو سره یې په بنیرکې کړیؤ، د حمید دجنګ چاربیته، دنواب دبنیر دجنګ چار بیته دطالب ګل دبنیر دجنګ چاربیته، دپایاب دپښتون او انګریز دجنګ غزل، دعنوان‌الدین کاکا خېل هغه‌ابیات چې دسوات دملك د حالاتو په باب یې ویلی دی او د ۱۸۸۲ کال‌دمارچ داتلسم تاریخ له پېښې سره اړه لري،دجلال آباد دیوه شاعر هغه‌چاربیته چې دکابل دجنګ په باب‌یې یې ویلې‌ده‌اودملي مجاهدینو په‌ستاینه‌اودانګریزانو په غندنه‌کې ده،دپایاب دکابل دجنګ چاربیته، د عبدالله‌دکابل دجنګ چاربیته، دچارمېتی چاربیته چې د غازیانو په مدح‌اودشهیدانو په مرثیه‌کې ده، دکابل دجنګ بله چاربیته، د یوه نامعلوم‌شاعر دکابل دجنګ یوه بله‌چاربیته، دمحمددین چاربیته‌دمحمدجانخان‌غازي‌په ستاینه‌کې، دغریبی چې دننګرهار دبټې کوټ اوسېدونکیؤ هغه‌چاربیته‌چې د غازي محمدجان خان وردګ دوژلې په باب یې ویلې ده،دعزیزخان‌صوبېدار د مرثیې یوه چار بیته، د محمود مرغزي دانګریز دانصاف‌په نوم یوه طنزیه چاربیته ، د ارسلا چاربیته دخدوخېلو په‌باب اوداکبرخان‌په مرګ ویرنه .

له دې تاریخي چار بیتونه‌اوروسته دیو شمېر اولسي‌شاعرانو راز ـ راز دیني ، عشقي، تصوفي، نعتیه او نورې چاربیتې راغلې دي له دې نه راوروسته دپښتني‌فولکلوریوه برخه‌چې دمیندومنظومې اودښځو ساندې یکې دي ضبطه شوې، بیادپښتو یو شمېر لنډۍ ، له هغه نه وروسته متلونه ، بیاکیسې اوپه‌پای کې یولړ لنډۍ فولکلوري کیسې راغلې دي .

۸ـ بهار ګلشن افغاني :

بهار ګلشن دپښتو د مختلفوشاعرانو د اشعارو مجموعه ده. ټولوونکی یې معلوم نه دی اودګهرك‌سنګه په فرمایش او مصرف خپره شوې ده، په دې مجموعه کې دپښتودلاندنیو شاعرانو شعرونه راغلی‌دي:

نعمت‌الله، نوروز، محمد رفیق، محمددین ، توکل ، عبدالعظیم ملااحمد جان، غلام‌الدین، حمیدګل، سیداحمد، شاه افضل، اعظم‌الدین

شاه پسند، داد محمد، خیری، قمرالدین، محمداکرم، نورالدین، شاه‌عالم سلطان پېښوری، شهنواز، مطیع‌الله،عبدالرحمن ، خدابخش ، میرا شاه افضل، میرفقیر، داراشاه، گل‌احمد ، سید میر ، زین الدین او سعدالدین .

داکتاب په ۱۳۵۱ هـ ق کال دمنشی برکت علی په اهتمام دلاهور په انارکلی نومی مطبعه کې خپورشوی دی ، قطع یې برابره او ۲۵ × ۱۶½ سم ده .

۹ـ جشن نوروزی :

داهم دپښتو ـ پښتو شاعرانو داشعارو یوه ښکلې اوزرنگینه مجموعه ده چې څوځل په هندکې د کتابپلورونکو لخوا خپره شوې،خو لوونکی یې معلوم نه دی خو زیاته برخه‌شعرونه یې د ملنک نوروز دی نوځکه په جشن نوروزی سره نومل‌شوې‌ده، په دې مجموعه کې سربېره دیوشمېر مشهورو شاعرانو په کلام‌دیوشمېر نامشهورو شاعرانوشعرونه هم راغلی چې دپښتو تذکره لیکنې‌په لاره‌کې زیاته مرسته‌کوې اودهغو شاعرانو شعرونه او د کلام نمونې‌راترگندوتو کوی چې یو گټور اثر گڼل کېږی .

۱۰ـ بهار نوروزی :

داکتاب له جشن نوروزی څخه‌پرته یوبل اثردی چې په دې‌کې هم دنوروز اودده د نورو همعصرو اوپخوانیو مشهورو او نا مشهورو شاعرانو دکلام نمونې راغلې اوددیارلسمې پېړۍ په اواخرو کې لیکلی شوی اوغونډ شوی دی؛ دااثر هم‌څوځل په هند کښې خپور شوی اوغونډوونکی یې معلوم نه دی .

۱۱ـ بهارستان افغانی :

داکتاب هم دپښتو د نظم اونثرښکلی اوپه زړه پورې انتخابات دی چې ابوالصفا قاضی میر احمد شاه رضوانی پېښوری دلاهورکالج پنجاب یونیورستی دزده کوونکو له پاره کړی دی .

ددې کوچنۍ مجموعې دنثر په‌برخه‌کې دافضل خان ختک د تاریخ مرصع، داخوندقاسم دفوائدالشریعت داخون درویزه دمخزن اوداحمدشاه

درانی نو می تاریخ څخه انتخابات شوی دی .

دشعر په برخه کې د رحمان بابا عبدالقادر خان خټك ، بابوجان علیخان، قلندر، احمدشاه بابا، خوشالخان خټك ، کاظم خان شیدا اشرفخان هجری، عبدالحمید، خواجه‌محمد بنګښ او رضوانی له دواوینو څخه خوښونې شوي دی .

د کتاب قطع کوچنی ۱۷ × ۱۳سم، ده او ۱۰٤ مخونه لری؛ داکتاب په ۱۸۹۸ع کال دلاهور په مطبع‌مفیدعام کې خپور شوی دی .

۱۲ـ شکرستان افغانی :

شکرستان افغانی هم د قاضی‌میراحمد شاه رضوانی د خوښونو مجموعه ده چې داهم ددرسی‌سلسلې له پاره لیکله شوي اوپه ۱۹۰۵ع کال خپره شوې ده، ددې مجموعې په مقدمه کې دپښتو د رسم‌الخط او مخصوصو توریو په باب هم یو لړ معلومات شته اولنډې صرفی‌اونحوی لارښوونې هم لری؛ د پښتو متلونه لنډۍ اوفولکلوری کیسې هم پکې شته اوله دې راوروسته دافضل خان‌خټك له علم خانهٔ دانش، دعبدالقادر خان خټك له ګلدستې اودافضل خان‌خټك له تاریخ مرصع څخه خوښونې شوې اوداحمدشاه بابا، عبدالقادرخان اشرف خان هجری، کاظم‌خان‌شیدا میرزا خان انصاری ، خواجه محمدبنګښ، عبدالحمید مومند ، رضوانی عبدالرحمن سربنی، خوشالخان‌خټك،مسعود ګل ، احمد اخون خیل عبدالعظیم اوبابو جان لغمانی شعری‌انتخابات دی.درسالې قطع‌دبهارستان په اندازه ده چې ٦۰ + ٥۲ = ۱۱۲مخونه لری .

۱۳ـ ګلزار مدینه :

ګلزار مدینه دیوې هغې‌سلسلې‌منظومو کتابونو نوم دی چې دپښتو دکثیرالکلام او لغت ویونکی شاعرحاجی محمدامین له خوا لیکل شوی دی. خوددې سلسلې دیوه ټوك یوه‌برخه دنورو شاعرانو دکلام هم شته چې د: «اشعار شعرای‌متفرق» په‌نامه‌معرفی شوې اوپه دې برخه کې‌دپښتو دیوشمېر نومورکو او نامتو شاعرانونعتی کلام موجود دی اودپښتودشعر اوادب داسمان له یو شمېر ورکوستورو سره مومخامخ کوی چې‌له دې کبله په دې‌لړ کې؛ دیادونې‌حق لری.

۱٤ـ بهار جانان :

بهار جانان دکندهار دهغو بېلو ـ بېلو اولسي شاعرانو چې دڅورلسمې پېړۍ په اوایلو کې یې ژوند کاوه داولسی اشعارو او نغمو یوه ښکلې اوپه زړه پورې مجموعه ده؛ دا اثر مولوی محمدشریف چې تخلص یې جانان دی په ۱۳٤۹ه ق کال ددوهمې خور (ربیع الثانی) په څلورم په کندهار کې دمولوی عبدالله تاجر په تشویق راغونډ کړی او نوموړی تاجر په ۱۳۵۰ ه ق کال دلاهور دصابر په مطبعه کې د منشی ذاکر حسین په اهتمام خپور کړی دی. درسالې ټول مخونه پنځوس چې په هغه کې ۳٦ مخه پښتو اونور دری دی، قطع یې لویه، کاغذ ژړ او دډبرې چاپ دی .

په دې کتاب کې د لاندینیو شاعرانو شعرونه راغلی دی: مخلص ملامحمد کریم، ملازاهد ، کمال بابا، برخوردار ، شمس الدین، حاجی اختر امیر، سعادت، حلیم بابا، غلام صدیق، پردل، سلیم بابا، ملا عبدالرحمن زمینداوری ، عبد السلام کرزی ، محمد ایوب ، ملامیران ، عبدالله، فیض الله، صدیق اخوندزاده، ملاخواجه اوملا محمد شریف جانان .

یادونه

دپښتو تذکرو دوهم ټوک «دپښتو اوسني تذکرې» نومېږي؛ دا ټوک په نوی اوانتقادی ډول لیکل کېږی او ددې تذکرو د معرفی او دلیکوالو په پېژندګلوی سربېره د کتاب په محتویاتو او ترتیب ژور بحث لري اودانتقاد وړتکی اومطالب یې ددلایلو او اسنادو په اساس په ګوته کېږی؛ چې په خپل وار به دپښتو دادب اوادبي تاریخ دمینانو او علاقه مندانو حضورته وړاندې شی . «پای»

۱ـ دلندن دبریتش موزیم دپښتو قلمی نسخو کتلاک د ۱۹٦۵ کال چاپ، له لومړی مخ نه تر ۲۸ مخ پورې .

۲ـ دپښتو دادب تاریخ دښاغلي رښتین تالیف له ٤۰ مخ نه وروسته.

3-Catalogue of Pashto Manuscripts in the Libraries of the British Isles 1965, pp: 93-94.

٤ـ ددوهم ټوک طبقات ناشری تعلیقات، دپوهاند عبدالحی حبیبی په قلم په کابل کې دتاریخ ټولنې چاپ، ۱۳٤۲ کال، له ٦۷٤ تر ٦۷٦ مخ پورې.

مآخذ

که څه هم ددې رسالې دهر کتاب په برخه کې دحواشی او مراجعو ترعنوان لاندې مآخذ دمخونو په قید بشپړ شوی خو بیا هم لازم گڼم دبشپړې یادونې په غرض هغه آثارچې په دې رساله کې ترې په مستقیم یاغیر مستقیم ډول استفاده شوې ، دلته په عمومی ډول راوړم .

۱ـ پټه خزانه: چې په ۱۱۴۱ـ۴۲ ق کلوکې دمحمد هوتك له خوا لیکل شوې او په ۱۳۲۳ هـ ش کال دپښتو ټولنې له خوا داستادعبدالحی حبیبی په تصحیح، تحشیه او تعلیق خپره شوې ده .

۲ـ مخزن افغانی : دنعمت الله هروی لیکنه، دتاریخ ټولنې دکتابخانې قلمی نسخه .

۳ـ تذکرة الاولیاء : په ۶۱۲ هق کال سلیمان ماکو لیکلې چې اته پاڼې یې لاس ته راغلې اود ۱۳۱۹ کال په کابل کالنۍ اولومړی ټوك پښتانه شعراء کې داستاد حبیبی له خوا زینکوگراف شوې دی .

٤ـ هوتکیان : دعبدالرؤف بېنواتألیف، چې په ۱۳٤۵ هـ ش کال دتاریخ ټولنې له خوا خپور شوی دی..

۵ـ پښتانه شعراء : ـ لومړی ټوك ـ داستاد حبیبی تألیف چې په ۱۳۲۲ هـ ق کال دپښتو ټولنې له خوا خپور شوی دی .

۶ـ دپښتو نثر تاریخی تطورات او دنثر لیکونکو تذکره: د ۱۳۱۹ کال په کابل کالنۍ کې دښاغلی قیام الدین خادم په قلم .

۷ـ د پښتو ادبیاتو تاریخ: ـ لومړی ټوك ـ داستاد حبیبی تألیف چې په ۱۳۲۵ هـ ش کال د کابل پوهنتون د ادبیاتو دپوهنځی له خوا خپور شوی دی .

ACKU

۸ـ دپښتو ادبیاتو تاریخ : ـ دوهم ټوک ـ داستاد حبیبی تألیف چې په ۱۳٤۲ هـ ش کال دپښتو ټولنې له خوا د دوهم ځل له پاره خپور شوی دی .

۹ـ دپښتو د ادب تاریخ: دښاغلی رښتین تألیف چې په ۱۳۲۵ کال د پښتو ټولنې له خوا خپورشوی دی .

۱۰ـ وندر: دمحمدجعفر اخکزی تألیف چې په ۱۹۵۹ع کال په کوئیټه کې خپور شوی دی .

۱۱ـ طبقات ناصری :ـ دوهم ټوک، تعلیقات ـ د پوهاند حبیبی په قلم چې په ۱۳٤۲ کال د تاریخ ټولنې له خوا خپور شوی دی .

۱۲ـ دلندن دبریټش موزیم دپښتو قلمی نسخو کټلاګ، د۱۹٦۵ع کال چاپ .

۱۳ـ دپښتو یوه بې نومه قلمی مجموعه: د کلتور او اطلاعاتو دخطی کتابخانې قلمی نسخه .

۱٤ـ د پښتونخوا د شعرهارو بهار: د دارمستتر فرانسوی ټولونه په ۱۸۸۸ع کال دپاریس چاپ .

۱۵ـ ګلشن روه : دراورټي ټولونه، په ۱۸٦۰ع کال دهرتفوردچاپ.

۱٦ـ کلید افغانی : د پادری هیوز ټولونه، په ۱۸۷۲ع کال دلاهور دسرکاری مطبعې چاپ.

۱۷ـ رشیدالبیان :ـ دملا عبدالرشید او نورو لیکوالو لیکنه دهند چاپ .

۱۸ـ بهار ګلشن افغانی :ـ دمنشی برکت علی په اهتمام د لاهور په اثارکلی مطبعه کې په ۱۳۵۱ هـ ق کال خپور شوی دی .

۱۹ـ جشن نوروزی : د هندچاپ .

۲۰ـ بهار نوروزی : د هندچاپ .

۲۱ــ بهارستان افغانی : ــ دقاضی میراحمد شاه رضوانی ټولونه په ۱۸۹۸ع کال دلاهور په مطبع‌مفیدعام‌کې خپور شوی دی .

۲۲ــ شکرستان افغانی:ــ داهم‌دقاضی رضوانی د انتخاباتو مجموعه ده چې په ۱۹۰۵ع کال خپره‌شوې‌ده.

۲۳ــ گلزار مدینه : ــ د حاجی‌محمدامین اونورو شاعرانودنعتیه‌کلام مجموعه چې په هندکې خپره شوې‌ده .

۲٤ــ بهار جانان :ــ د ملامحمدشریف جانان ټولونه چې په ۱۳۵۰ کال دلاهور د صابر په مطبعه کې‌خپور شوی دی .

۲۵ــ معجم‌الادباء :ــ اووم ټوک، دیاقوت حموی تألیف .

ACKU

دنوموتو فهرستونه

«۱» دخلکو نومونه

الف

ابراهیم ٦٥

ابن خلاد (استاذ) ٢٥، ٢٦، ٦٠

ابوطاهر خاتونی ٥٧

ابومحمد هاشم سروانی بستی ٢٥، ٢٦، ٥٢، ٦٠

احمد ٦٥

احمد اخون خیل ٧٢

احمدجان (ملا) ٧٠

احمد جان (مولوی) ٥٩، ٦٨

احمدشاه بابا ٤٠، ٦٥، ٦٦، ٦٩، ٧٢

احمدگل ٦٩، ٧٠

احمد (مولوی) ٦٨

اختر محمد (حاجی) ٧٣

ارزانی ٦٤

ارسلا ٧٠

اسعد سوری (شیخ) ١٧، ١٨، ٢٥، ٢٦، ٥٢، ٦٠

اسماعیل (شیخ) ٣، ٦، ٧، ٨، ١٢، ١٣، ٥٢، ٦٠

اشرف ٦٥

اشرف خان هجری ٦٤، ٦٦، ٧٢

اصغر (ملا) ٦٣

اعظم الدین ٧٠

افضل ٦٤

افضل خان ختك ٦٦، ٦٨، ٧١، ٧٢

اکبر (پاچا) ٣٦

اکبر خان ٧٦

اللهیار افریدی ٥٢

الله یار الکوزی (ملا) ٣٧، ٣٨

امام الدین (شیخ) ٤٢، ٤٣

امران ٦١

امیر ٧٣

امیر پولاد ١٥

امیر کروړ ١٥، ١٧، ١٨، ٢٥، ٢٦، ٣٣، ٤٧، ٥٢، ٥٩

امیر یحیی ٤٠

ب

باباغلجی ٤٩

بابړ خان ٢٩

بابو جان ٦٦

بابوجان بابی ٥٢

بابوجان لغمانی ٧٢

بارك خان ٢، ٩

بارو ٤٩

بازنوخی (ملا) ٥٢

ACKU

بختیار (قطب) ۸،۳
برخور دار ۷۳
برکت علی ۷۱
برهان ٦۹
بستان بړیڅ (شیخ) ۳۱ ، ۳۲،
٦۰،٥۲
بهادرخان ٥۲،٤۸
بهلول لودی (سلطان) ٤٤ تر٤٦،
٦۰،٥۲
بی‌بی‌خالا ٦۱
بیټنی (شیخ مشایخ) ۳، ٦،۱۱،
۱۳
بیټ نیکه ۳۳،۱۳،۸،۷
بېنوا (عبدالرؤف) ٦۲
پ
پادری هیوز ٦۸،٦٥
پایاب ۷۰
پردل ۷۳
پیټر راورټی ٦۷
پیرروښان ٦٤،٥۸
پیرمحمد کاکړ ٦٥
پیرمحمد میاجی (ملا) ٥۲
ت
تاج بی‌بی ٤۲
توکل ۷۰
تولر ٤۹
تیمن کاکړ (شیخ) ۳۳، ٥۲،۳٤
ج
جانان (مولوی محمدشریف) ۷۳
جهانګیر ۳٦
ح
حاجی میر (ر،و: میرویس‌خان)٥۱
حبیبی (پوهاندعبدالحی) ۲،٤،۱٤
تر ۷۳،٦٥،٥۷،٥۳،۳٥،۲٤،۱٦
حسن ٦۱
حسن خان بړیڅ ۳۱ تر ۳۳
حسین ٦٥
حلیم بابا ۷۳
حلیمهٔ حافظه ٥۲
حمید ۷۰
حمیدګل ۷۰
حمید لودی (شیخ) ۲۰،۲۱،٤۱
خ
خادم (قیام‌الدین) ٦
خدابخش ۷۱
خرښبون ٦۱،٦۰،٥۹،٥۲
خلیل ٦۱
خلیل خان نیازی ٤٤ تر٤٦،٥۲،
٦۰
خواجه محمد ٦٥،٦٤
خواجه محمد بنګښ ٦٦،۷۲
خواص خان ٦۹
خوشالخان ختک ٤٤، ٤٥، ٥۲،
۷۲،٦۷،٦٦،٦٥
خیری ۷۱
څ
څارمیتی ۷۰
د
داد محمد ۷۱
داراشاه ۷۱
داریوش ۱٥
داؤدخان هوتك ٥۸،٥۲
در ویزه (اخـوند احمد) ۷،٥۸،
۷۱،٦٦،٦٤،٦۳

دوست محمد ٦٤
دوست محمد خان (امیر) ٧٠
دوست محمد کاکړ ٢٩،٥٢
دولت ٦٤
دولت شاه ٥٧
ډ
ډارمستتر ٦٩
ذ
ذاکر حسین (منشي) ٧٣
ر
رابعه ٥٢
راورتي ٦٥،٦٧
رحمان بابا ٤٤،٤٥،٥٠، ٥٢، ٦٤،
٦٦،٧٢
رحیمداد ٦٣
رسول خدا (ص) ٥٤
رښتین (صدیق‌الله خان) ٧٣
رضواني (قاضي میراحمد شاه)
٧١،٧٢
رفیع (حبیب‌الله) ٦٣
ریدی خان مهمند ٥٢،٦٠
ز
زاهد (ملا) ٧٣
زرغون خان نورزی ٢٨،٢٩،٥٢،
٦٠
زرغونه ٥٢
زعفران (ملا) ٥٢
زین‌الدین ٧١
زینب (بي‌بي) ٥٢
س
سدو خان ٤٠
سړبن ٦،٧،١١،١٣
سړبني ٦١
سعادت ٧٣
سعدالدین ٧١
سعدي (شیخ) ٦٦
سعید لودي ٢١
سکندر خان ختک ٦٥
سلطان پیښوري ٧١
سلیمان (پیغمبر) ٣٩
سلیمان ماکو ١،٢،٤،٥،٩،٥٨
سلیم بابا ٧٣
سوات صاحب ٧٠
سیداحمد ٧٠
سیدال خان ناصر ٥٢
سید بادشاه ٦٩
سیدعلي ٥٧
سیدمیر ٥١
سیفي ٦٤
ش
شادمان خان ٣٥
شاه افضل ٧٠،٧١
شاه بیګ ٣٨،٣٩
شاه پسند ٧١
شاه جهان ٤٠
شاه حسین هوتک ٧١،٤٧تر٥٢،
٦٥
شاه عالم ٧١
شرف (ملا) ٥٩
شمس‌الدین (شاعر) ٧٣
شمس‌الدین (مؤلف) ٥٩
شهنواز ٧١
شیخ احمد ٢١

شیخ رضی لودی ۲۲، ۲۳، ۲٤، ٤۱،
٥۲، ٦۰
شیخ سلطان ۳٥
شیخ عباس ٦۷
شیخ عطار ۲
شیخ قاسم سلیمانی ۳٥، ۳٦، ٤۲
شیخ کبیر (بلاپیر) ٤۲
شیخ کته ۱٦، ۱۸، ۲٥، ۳٥
شیخ متی ۲٥، ٤۲، ٥۲، ٦۱
شیخ یوسف ٥٥
شیرمحمد ٦۳
ښ
ښکارندوی ۱٦، ۱۷، ۱۸، ۲٥، ۲٦،
٥۲، ٦۰
ص
صالح الکوزی (شیخ) ۳۷، ۳۸،
۳۹، ٥۲
صدرخان خټک ٦٥
صدیق ٦٥
صدیق اخوندزاده ۷۳
صمد ٦٤
ط
طالب گل ۷۰
ع
عبدالحلیم ٦۳
عبدالحمید (مؤلف) ٤، ۷
عبدالحمید مومند ٦٤، ٦٦، ۷۲
عبدالرحمن زمینداوری (ملا) ۷۳
عبدالرحمن سربنی (ر،و:
رحمان بابا) ۷۱، ۷۳
عبدالرحیم ٦۳، ٦٤، ۷۳
عبدالسلام ٦۳
عبدالسلام کرزی ۷۳
عبدالعظیم ۷۰، ۷۲
عبدالعلی (علامه) ٥۳
عبدالغفور ٦٤
عبدالقادر خان خټک ٥۲، ٦٤، ٦٦،
۷۲
عبدالکریم ٦۳
عبدالله ۷۰
عبدالله ۷۳
عبدالله تاجر (مولوی) ۷۳
عبداللطیف اڅکزی ٥۲
عبدل ٦٤
عثمان ٦٥
عزیز خان (صوبدار) ۷۰
عصام ٦٥
علیخان ٦٤
علیخان ۷۲
علی (دمحمد بستی پلار) ۱٦
علی سرور لودی ۳۷، ۳۸، ۳۹، ٥۲
علیم ٦٤
عمر ٦۱
عمرخان ٦۳
عنوان الدین کاکاخیل ۷۰
عیسی ۷۰
عیسی مشوانی (شیخ) ۷۲
غ
غازالدین ۷۰
غرښتی ۱۳
غرغښت بابا ۲۸، ۲۹
غلام جیلانی پیښوری ٦۹
غلام صدیق ۷۳
غوریا ٦۱

ف
فاضل ٦٤
فضیل ٦٥
فیاض ٦٨
فیروزخان ختك ٦٩
فیض‌الله ٧٣
فیض‌الله مومند ٦٩
ق
قادرخان هوتك ٤٨
قدم ٣٥
قلندر ٧٢،٦٥
قمرالدین ٧١
ك
کاظم خان شیدا ٧٢،٦٦،٦٥
کاکړ بابا ٣٠،٢٩
کامران‌خان سدوزی ٤١،٤٠
کامگار خان ختك ٦٥
کلات‌بابا (ر،و: شیخ متی) ٣٥
کمال بابا ٧٣
کند ٦١
گ
گرگین ٥٤
گل‌احمد ٧١
گل‌محمد ٦٤
گل‌محمد ٦٩
گهړ‌گ سنگه ٧٠
ل
لیلی ٣٨
م
محمد ٦٤،٦٣
محمداکبر هوتکی (حاجی) ٥٤
محمداکرم (شاعر) ٧٢
محمداکرم (عارف) ٣١
محمدامین (حاجی) ٧٢
محمدایاز نیازی (ملا) ٥٢
محمدایوب ٧٣
محمدبستی ١٦
محمدجان‌خان وردگ (غازی) ٧٠
محمدجعفر اخکزی ٥٣، ٦٢
محمد حافظ بارکزی (ملا) ٥٢
محمدکورگانی (میرزا) ٣٥
محمدداؤد هوتك ٤٨،٤٣
محمددین ٧٠
محمدرسول هوتك ٤٤
محمدرفیق ٧٠
محمدزاهد ٣٥
محمدسعید (شیخ) ٦٤
محمدصدیق پوپلزی (ملا) ٥٢
محمدطاهر جمریانی ٥٢
محمدعادل بړیڅ (ملا) ٥٢
محمد عباس کاسی ٥٤
محمدعمر ٥٢
محمدعوفی ٥٧،٤
محمدقاسم ٢٠
محمد قاسم (اخوند) ٧١،٦٦
محمدکریم (ملا) ٧٣
محمدگل مسعود ٥٢
محمد هوتك ١٤، ٢٤، ٣٣،٣١، ٤٢، ٤٧،٤٤تر ٥٢،٥٠ ، ٥٤، ٥٧ تر ٦٢،٦١،٥٩
محمدی ٦٥
محمدیونس خان ٥٢
محمود غزنوی (سلطان) ٥٠،١٧
محمود مرغزی ٧٠

محمود هوتکی (شاه) ٦٠
مخلص ٧٣
مراد بخته (بی‌بی) ٢٥
مسعودگل ٧٢
مصطفی ٦٣
مطیع‌الله ٧١
معزالله ٦٥
مغدود (مودود، ملك) ٤٠
ملا خواجه ٧٣
ملکیار (شیخ) ٣،٨،٥٢
مهردل خان (سردار) ٥٤
مهین ٦٥
میرا ٧١
میران (ملا) ٧٣
میرداد ٣٥
میرزاخان انصاری ٦٥،٦٦،٧٢
میرفقیر ٧١
میرویس خان ٥٠
میلسن ٢١
ن
نادرافشار ٤٨
نازوانا ٥٢
نصرالدین خان اندړ ٥٢
نصر لودی (امیر) ٢٢،٢٣، ٤١، ٤٧،٥٢،٦٠
نعمت‌الله (شاعر) ٧٠
نعمت‌الله هروی ٣١،٣٢،٣٤
نعیم ٦٤
نواب ٧٠
نورالدین ٧١
نورمحمد خروټی ٥٤
نورمحمد غلجی (ملا) ٥٢
نورمحمد کاکړ ٣٠
نوروز ٧٠،٧١
نوره دین ٦٩
نوزاد نورزی ٢٨
نیکبخته (بی‌بی) ٣٥،٤٢،٤٣، ٥٢
ه
همایون ٣٥
هوتك بابا ٤٩،٥٢
ی
یارمحمد خان درانی ٦٩
یونس ٦٥

• • •

«٢» دځایونو نومونه

الف
احمد آباد ٣٢
ارغسان (ر،و: ارغستان) ٢،٩
ارغستان ٦١
افغا نستان ٤٩،٥٠،٥٣،٦٨
انارکلی ٧١
ایبټ آباد ٦٩
ب
بالاکوټ ٦٩
بالشتان ١٦
بتی‌کوټ ٧٠
بدنی ٣٥،٤٢
بریتانیا ٦٨
بست ١٦

بلوچستان ۶۸،۵٤
بمبئی ٦٧
بنزانس ٦٧
بنیر ۷۰
پ
پاریس ٦٩
پښتونخوا (پښتنخا) ۱، ۲،٦،۷،
۱۱،۱۳،۲٥،۵۰،۵۱،٦٩
پښین ٦١
پنجاب ٦٧
پېښور ۳٥،۳٦،٤۲، ٦۳،٦٧،٦٨،
٦٩،۷۱
ت
ترناك (ترنك) ٦١
توبه ۲۸
ج
جلال‌آباد ۷۰
ح
حرمین ۳٦
خ
خراسان ٤
خواجه امران غر ٦١
چ
چنارګړه ۳٦
د
دوابه ۳٦
دیراوت ۲۸
ډ
ډیلی ٤۰
ر
روه ۲۲،۳۱
ړ
ږوب ۲۸،۲۹،٦١
س
سمانه ۳۱
سوات ٦٧،٦٨،۷۰
سیوری ٤۸
ښ
ښوراوك ۳۱،۳۲
ښهرصفا ٤۱
ع
عراق ۲٥
غ
غزنی ٤
غور ۱٥،۱٦،۲۲
ف
فالموت ٦٧
فرانسه ٦٩
ق
قندهار (ر،و: کندهار) ۳۹،٤۸،
۵۰،۵٤
ك
کابل ۳۹،٤۰،۵۳،۷۰،۷۳
کرمام ٦١
کلات ٤٤
کلات غونډی ٦١
کلکته ٦٧
کندهار ۲،۳۱،۳٦،۳۷،۳۸، ٤۰،
٤۸، ٤۹،۵۰،۵۳، ٦٥، ۷۳
کوړك ٦١
کوکران ٦٥، ٦٨
کوئیته ۵۳، ۵٤
کیسې غر ٦،۱۳
ګ
ګجرات ۳۲،٦٧

ل
لاهور ٣٦، ٧١، ٧٢، ٦٩
لندن ٦٣، ٧٣
لوی افغانستان (ر،و: افغانستان)
٤٠
م
مازندران ٥٠
مرغه ٤٨، ٦١
ملتان ٢٠، ٢١، ٢٢، ٦٧
منديش ١٥
ن
ننگرهار ٧٠
و
وياله ٢، ٩
ه
هرات ٢٨، ٢٩
هرتفورد ٦٦، ٦٧
هلمند ٣١
هند (همر،و: هندوستان) ٤، ٣٢، ٦٣، ٦٧، ٦٨، ٦٩، ٧١
هندوستان ٣١، ٤٦

«٣» دټبرونــومونه

الف
ابدالی ٢
الکوزی ٣٧
انگریزان ٩٦، ٧٠
انگلیس (هم ر،و: انگریزان) ٦٥
پ
پښتانه ١تر٣، ٥، ١١، ١٥، ٢٠ تر ٢٢، ٢٤، ٢٥، ٣١، ٣٢، ٣٥، ٤٠. ٤٨ تــر ٥٢
پښتون (ر،و: پښتانه) ٤، ٣٥، ٧٠
خ
خدوخيل ٧٠
خليل ٤٢
د
درانی ٢
ر
روښانيان ٧
ز
زمند ٢٥
س
سدوزی ٤٠
سکان ٦٩، ٧٠
سوريان ١٥، ١٦، ٤٧
ښ
ښالم خېل ٥١
ص
صابزی ٢، ٩
ع
عرب ٢١
غ
غزنوی (ر،و: غزنويان) ٤
غزنويان ٥٩
غلجی ٤٩
غورياخيل ٤٢
غوری (غوريان) ٤
غوريان ١٦، ٤٧، ٤٩
ك
کاسی ٥٤

ل
لودیان ۲۰تر۲۳،۴۱،۴۷
م
ماکو ۱،۲،۹
مرهټه ۶۹
مغول ۳۶،۴۰،۵۰،۶۹
هـ
هخامنشیان ۱۵
هوتك (همر،و: هوتـکیان) ۴۴، ۴۸،۴۹،۵۰،۵۱،۵۴
هوتکیان ۴۷،۴۹،۵۰

• • •

«٤» دکتابونونومونه

الف
اخبار اللودی ۲۰، ۲۱،۲۲، ۲۳، ۴۱،۵۸
ارشادالفقراء ۴۳،۵۸
اعلام اللوذعی (هم ر،و:) اخبـار اللودی ۴۰
افضل‌الطرایق ۵۸
اولیای افغان ۴۲، ۵۸
ب
بزم آرا ۵۷
بستان الاولیاء ۳۱،۳۲ تر۳۴،۵۸
بهار جانان ۷۳
بهارستان افغانی ۷۱،۷۲
بهارگلشن افغانی ۷۰
بهار نوروزی ۷۱
بیاض ۴۴،۴۵،۵۸
پ
پادشاه نامه ۴۰
پټه خزانه ۳،۱۴ تر۱۷،۱۹تر۲۴، ۲۷ تر ۶۲
پښتانه شعراء ۲،۱۳،۱۴،۶۵
پښتو بوستان ۵۸
پښتو گرامر ۶۷
پښتو محمود نامه ۵۸
پښتو مینول ۶۸
په ۱۶ پیړۍ کې پښتو اشعار ۶۷
ت
تاریخ احمدشاه درانی ۷۱
تاریخ افغانی ۴۲
تاریخ بیهقی ۴
تاریخ سلطان محمود غزنوی ۶۸
تاریخ سوری ۱۵ تر۱۸، ۲۰،۲۵، ۲۶،۵۸
تاریخ سیستان ۴
تاریخ فرشته ۲۰
تاریخ مرصع ۶۶،۶۸،۷۱،۷۲
تحفهٔ صالح ۳۷،۳۸،۵۸
تحفهٔ واعظ ۵۸
تذکرةالابرار والاشرار ۳۵،۳۶
تذکرةالاولیاء ۱تر۱۵،۲۰،۵۸
تذکرةالاولیاء عطار ۲
تذکرهٔ اولیای افغان ۳۵،۳۶،۴۲
تذکرهٔ غرغښت ۲۹
ج
جشن نوروزی ۷۱
جوامع‌الحکایات ۴

ح
حديقهٔ ختهك ٥٤،٥٨
حيات افغاني ٢١
خ
خلاصة الطب ٤٨،٤٩
خلاصة الفصاحت ٤٨
خلاصة لمريدين ٥٩
خورشيد جهان ٢١
خيرالبيـــان ١١
چ
چمن بی نظير ٦٤،٦٨
د
داحمدشاه ابدالي ديوان ٦٦
د اشرفخان هجری ديوان ٦٦
دايسف الحكيم داستان ٦٧
د پښتو ادبياتو تاريخ ٢،١٤،١٥،
١٩، ٢٣، ٢٧، ٣٠، ٣٥،تر٣٧،٣٩
دپښتو اوسنی تذکرې ٧٣
د پښتو پخوانی تذکرې ٤٧،٦٣
دپښتو دادب تاريخ ٧٣
دپښتو عروض ٥٩
دپښتو قلمی نسخو کتلاک ٧٣
دپښتو نثر تاريخی تطورات ١٤
دپښتو نخوا دشعر هار وبهار ٦٩
د تخنيکی اصطلاحاتو هنـــدی او
انگليسی فرهنگ ٦٨
دحميدبابا ديوان ٦٦
دخدای مينه ٥٨
دخواجه محمد بنګښ ديوان ٦٦
دخوشالخان ختهك ديوان ٦٦،٦٨
د رحمان بابا ديوان ٥٠، ٥٤،٥٨،
٦٦،٦٨
دسالو وږمه ١،٣
دشاه حسين ديـوان ٥٨
دعبدالقادر خان ختهك ديوان ٦٦
دکاظم شيدا ديوان ٦٦
داللهيار ديوان ٥٨
دمحمدهوتك ديوان ٤٨،٥٨
دميانعيم ديوان ٤٣
دميرزاخان انصاری ديوان ٦٦
دنازو ديوان ٥٨
د١٣١٩ کابل کالنی ٢،١٣،١٤
ز
زين الاخبار ٤
ش
شکرستان افغاني ٧٢
شهزاده بهرام اوگل اندامه ٦٨
ط
طبقات ناصری ٤،٦٨،٧٣
طلوع افغان ٥٣
غ
غرغښت نامه ٢٨تر٣٠،٥٨
ف
فوايدالشريعة ٦٦،٧١
ق
قاموس (انگليسی په پښتو) ٦٨
قاموس (پښتو په انگليسی) ٦٧
قرآن کريم ٣١
قصص العاشقين (شهالو گلان) ٥٨
قلمی جونگ ٦٥
ك
کليد افغاني ٦٥،٦٨،٦٩
کليد کامرانی ٢٠،٢١،٢٣،٤٠،٤١

کلیله د منه (علم خـانهٔ دانش) ۷۲،٦٦
ګ
ګلدسته ٦٦،۷۲
ګلدستهٔ زعفرانی ۵۸،٦٠
ګلزار مدینه ۷۲
ګلستان ٦٦
ګلشن روه ٦۵،٦۸
ګنج پښتو ٦۸
ل
لباب‌الالباب ٤،۵۷
لرغونی پښتانه ۱۵،۱٦،۱۹، ۲٤ ۲۵، ۲٦، ۳۵، ۵۸
م
محاسن‌الصلوة ۵۸
مخزن افغانی ۳۱،۳٤،تر۳٦،٤۳، ۵٤، ۵۸
مخزن‌الاسلام ٤۱،٦۳،٦٤،٦٦،۷۱
معجم‌الادباء ۲۷
مناقب‌الشعراء ۵۷
منتخبات اشعار افغانی ٦۷
ن
نافع مسلمین ۵۸
و
وندر ۵۳،٦۲
هـ
هوتکیان ٦۲
ی
یوسف اوزلیخا ٦٦
یوه‌بی‌نومه قلمی مجموعه ٦٤

«۵» متفرق نومونـه

آ
آریایی ژبی ۷
آریایی سرودونه ۵۹
آریایی مندلی ۸
الف
اسلام (دین) ۱۷،۲۲،۲٦،٤۱
انګریزی (ژبه) ٦۹
انګلیسی (هم ر،و: انګریزی) ٦٦، ٦۷،٦۸
ایست اندیا کمپنی ٦۷
ب
بریتش موزیم ٦۳ تر ٦۵،۷۳ ۳۸، ۵۹، ۷۳
پ
پارسی (ژبه) ٤،۵،۷،۲۹،۳۳،۵۹
پښتو (ژبه) ۱تر۹،۱۱،۱۵ تـر ۱۸،۲۱، ۲۲،۲٤ تر۲٦، ۲۸ تر۳۱، ۳۳تر ۳۵، ۳۷،٤۰، ٤۲، ٤۵، ٤٦، ۵۰، ۵۲ تر۵٤، ۵۸ تر٦۰،٦۳تر۷۳
پښتو ټولنه ۵۳
پنجاب یونیورستی ۷۱
ت
تاریخ ټولنه ۳٤،٦۲،۷۳
د
دافغانستان دخطی نسخوکتابخانه ۵٤،٦٤
دری (ژبه، هم ر،و: پارسی) ۸،
دسیتون آستین مطبعه ٦٦
دصابر مطبعه ۷۳
دکلتور اواطلاعاتو وزارت ٦٤
دګلبرت مطبعه ٦۷

ع
عربی (ژبه) ٥تر ٨، ٢٢، ٢٥، ٢٦، ٢٩، ٣٣، ٣٨، ٥٧، ٥٩
ف
فارسی (ژبه، هم ر،و: دری) ٥٧
ق
قادریه طریقه ٣٦
م
مطبع مفید عام ٧٢
و
ویدا ٧
ویدی سرودونه ٧
ه
هندی (ژبه) ٣٣

• • •

کار کوونکی

آپریټر: ښاغلی قادر علی «نادری».
سرمرتب : ښاغلی محمدحسین«حسن زاده».
ماشینکاران : ښا غلی محمــدابراهیم اوښاغلی محمدعوض.

همدا راز دلینوټایپ دڅانګی آمرښاغلــی عبــدالصمــد «امیــری» او مرستیال ښاغلی عبدالحکیم ،او همښاغلی غلام محمد«تره‌کی»او ښاغلی محمدبشیر ته چی‌دچاپ په‌برخه کی‌یی‌زیات کړاوګاللی کورودانی وایم. اوهمدا رنګه‌دصحافی اوزینکوګرافی‌دڅانګو زیاته توجه اوزیار دیادونی اومننی‌وړ دی.

«ح – ر»

٣٠ ح

EARLY BIOGRAPHIES OF PASHTO PEOTS

By

Habibullah Rafi

Published by the
Historical and Literary Society
of Afghanistan Academy

1971

دولتی مطبعه